

№16

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԾՈՍՈՒ
—

Է-Ո-Թ

1984

ՄԻՈՒՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԿՐՈՒՍԱՆԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԻՈՒԹԵԱՆ

ԾԸ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1984

Յուլիս - Օգոստոս - Սեպտեմբեր

Թիւ 7-8-9

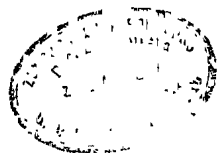
1984

July - August - September

No. 7-8-9

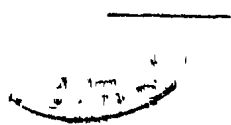
SION

VOL. 58

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

40001

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ(“)

Հայոց Եկեղեցին իր պատմական կեանքի ընթացքում բարեփոխուել է Հայ կեանքի զարգացման համընթաց, ինչպես վկայում են Ռզզային-Եկեղեցական ժողովների կանոնները: Այս երևոյթը նրա կենսունակութեան նշանակն է և կենդանութեան ապացոյցը: Հայ Եկեղեցու բարենորոգութեան խնդրով նորագոյն ժամանակներում առաւելապէս զբաղուել է Հայ մամուլը, որ սակայն սխսեմի վերածած ամբողջական զործ չի տուել, այլ շօշափել է մասնական երևոյթներ, պահանջելով ժամանակակից կեանքի համապատասխան ձևակերպում տալ նոցա: Վերջերս՝ 1917 թուից սկսած՝ այդ հարցով յատկապէս զբաղուեցաւ Ս. Էլմիածինը, երբ Ռուսական Փետրուարեան առաջին յեղափոխութիւնը տապալեց ծարակաւ ուժեղ և ազատութիւն խոստացաւ կեանքի բոլոր ասպարէզներին: Եկեղեցին հնարաւորութիւն ստացաւ իր բարենորոգութեան խնդիրները աւելի լայն չափով լուծելու փորձեր անել, և հէնց այդ թուին էլ Ամենայն Հայոց Հայրապետը՝ Էլմիածին միաբանութեան խնդրանօք՝ հրաւիրեց Էլմիածնում Ռուսահայ հոգևորականութեան համագումար՝ յատկապէս զբաղուելու Եկեղեցական բարենորոգութեան խնդրանքով, որի աշխատանքը նիւթ պիտի ծառայէր Ռզզային-Եկեղեցական ժողովին, որի մօտակայ զուամբումը անհրաժեշտ էր համարուում ինչպէս Էլմիածնի՝ նոյնպէս նաև Հայ Եկեղեցական համայնքների կողմից:

Թիշեալ ժողովը զուամբուեցաւ մասնակցութեամբ 67 հոգևորականների և տևեց 11 օր, և ուր՝ Հայոց Եկեղեցու բարենորոգութեան վերաբերեալ բազմաթիւ խնդիրներ քննուեցան և ամբողջ աշխատանքը ներկայացուեցաւ Վեհափառ Հայրապետի տնօրէնութեան:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը, տեսնելով որ Ռզզային-Եկեղեցական ժողովի զուամբումը կարող է շատ ուշանալ, անհրաժեշտ համարեց մի քանի կարևոր խնդիրների մասին պաշտօնապէս իմանալ Տանն Կիլիկիոյ Ծնորհազարդ Կաթողիկոսի, Երուսաղէմի և Կոստանդնուպոլսի Ամենապատիւ Պատրիարքների և Կ. Պոլսի Կեդրոնական ու Կրօնական ժողովների կարծիքները, և ապա հրատարակեց հետևեալ Հայրապետական կանոնական կոնդակները:

Ա. — 1922 թ. Նոյեմբերի 11ին՝ Թ. 644, որով արտօնուում է այրի քահանաների կրկնամուսնութիւնը:

(“) Սիրնիի այս թիւէն սկսեալ, փոխան իմրագրականի, հրատարակութեան կու տանք Ս. Աթոռոյս մեծանուն Պատրիարքներէն Թարգոմ Արքեպս. Գաւազեանի Ռաբկարգութիւն Հայց. Եկեղեցւոյ զբեմն կարևոր մասեր (լոյս տեսած նաև Սիրնիի 1937-38 տարիներու Թիւերուն մէջ), նկատի առած հեն շօշափուած հարցերուն կարևորութիւնը: Հարցեր՝ մօտ կէս պար առաջ արծարծուած, քունք մինչև այսօր ալ կը պահեն իրենց այժմէականութիւնը և փոխի քննարկելու նաև յառաջիկայ տարի Մայր Աթոռոյ մէջ զուամբուելիք նպիկոպոսաց ժողովին: Եարքը կը բանանք Զնկուցումով՝ որով Երանաշէնրէ Տ. Խորէն Մարտարեղեան Ամ. Հայոց Կաթողիկոսը, յարակից Կոնգակով մը, հարցը կը ղնէր պաշտօնական գետնի վրայ:

Բ. — Նոյն թուականին՝ Թ. 645, որով Թոյլատրուում է ազգակցական հինգերորդ և խնամակալան չորրորդ աստիճանի պսակները, այլև վերացնում է ամուսնութեան վերաբերմամբ հոգևոր ազգակցութեան ամէն տեսակ արգելքներ:

Գ. — 1923 թ. Նոյեմբերի 9ին՝ Թ. 349, որով ընդունում է Նոր Տոմարը և պատուիրում նրանով առաջնորդուել:

Դ. — Նոյն թուականին՝ Թ. 350, որով Թոյլատրում է հայ եկեղեցիներում ժամապաշտութեան ժամանակ երգեհոնի գործածութիւնը:

Այս կարգի կոնդակներից է նաև 1917 թուի Ապրիլի 7ի Թ. 678ը, որով վերահաստատում է ընտրական թեմական պատգամաւորական ժողովներ ու թեմական խորհուրդներ, վերականգնում է բոլոր եկեղեցական պաշտօնեաների ժողովրդական ընտրական սկզբունքը և վերահաստատում կանանց սեռի ընտրական իրաւունք՝ այր մարդկանց հաւասար:

Ազգային-եկեղեցական ժողովին է վերապահուած՝ Հայ եկեղեցում ընդունուած կարգի համաձայն Հայրապետական կանոնական կոնդակներն ընդունել, եթէ նա կամենում է եղած որոշումները Հայ եկեղեցու համար հաստատուն կանոն դարձնել: Այսպէս վարուեցաւ 447 թուին զումարուած Շահապիվանի ժողովը, որ ընդունեց Տիեզերական առաջին երեք ժողովները, որով նոցա կանոնները և դաւանական սահմանումները պարտադիր նշանակութիւն ստացան մեր եկեղեցու համար:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը, Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի համագործակցութեամբ, կամենալով Հայ եկեղեցու բարենորոգութեան խղիւրդ հիմնաւոր և լայն ծրագրով հանդէս բերել զումարուելիք Ազգային-եկեղեցական ժողովի առաջ, 1923 թ. Յուլիսին հաստատում է «Հայոց եկեղեցու Բարեկարգութեան Կեդրոնական Մանձնաժողով», որի մշակած հարցարանը ուղարկուում է Համաժողովնական սահմանների և գաղութային թեմերին, ժողովական կարծիքներ լսելու և ուսումնասիրութիւններ ստանալու նպատակով: Հայցալանի արծարծած խնդիրները ինքնին վկայում են, որ Կեդրոնական Մանձնաժողովը ունեցել է բարենորոգչական լայն ծրագիր, ինչպէս են՝ 1. Ժամագրքի կրճատումն և բարեփոխումն. 2. Ծիսարան-Մշտոցի կրճատում և բարեփոխում. 3. Ծառոցի կրճատում և բարեփոխում. 4. Տօնացոյցի կրճատում և բարեփոխում. 5. Հայոց եկեղեցու ընդհանուր սահմանադրութեան մշակում և այլ հարցեր:

Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը, նկատի առնելով ամենուրեք հայ կեանքի, մանաւանդ եկեղեցական կեանքի անքնական պայմանները, այլև այն հանգամանքը, որ գաղութահայուելիւնը՝ մեզ է՝ որ յայտնի և է՝ որ անյայտ պատճառներով, փոքրաթիւ պատգամաւորներով է մասնակցում այս ժողովին, նպատակայարմար չի գտնում հանդէս զալ լայն ծրագրով, այլ իր ծրագիրը սահմանափակում է կարեւորագոյն խնդիրներ միայն արծարծելով:

Եկեղեցական բարենորոգութեան լայն ծրագիրը պիտի շօշափէր քրիստոնէական կեանքի բոլոր արտայայտութիւնները. սակայն այժմ պիտի բաւականանա՞նք միայն արծարծելով՝ Ա) Ծիսական-արարողական խնդիրներ և Բ) Ընդհանուր հարցեր, որոնք լուծման են կարօտում:

Ծ Ի Ս Ա Կ Ա Ն - Ա Ր Ա Ր Ո Ղ Ա Կ Ա Ն Խ Ն Դ Ի Ր Ն Ե Ր

Ա. — Ժամակարգություն. — Հայ եկեղեցու աստուածապաշտութիւնը ունի իր այլևայլ արտայայտութիւնները, որոնցից մէկը եկեղեցու ժամակարգութիւնն է։ Հայ եկեղեցու ժամակարգութիւնը, ընդհանուր Քրիստոնէական եկեղեցու ազդեցութեան ներքոյ և ժամանակի ոգու և հայեացքների թելադրութեամբ, դարերի ընթացքում հետդինտէ փոխուել է բարդանալով և ստացել է այսօրուայ պատկերը։

1. Գիշերային ժամ.
2. Առաւօտեան ժամ.
3. Արեւազալի ժամ (այժմ միայն Մեծի Պահոց օրերին է կատարուում).
4. Ճաշու ժամ, երեք մասի բաժանուած ժամերգութեամբ, այն է երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամերին կատարուող, որ այժմ միացած է կատարուում.
5. Երեկոյեան ժամ.
6. Խաղաղական ժամ և
7. Հանգստեան ժամ, ժամանակի պահանջի ստիպել է սղօթքի պահերը սղելու և ինքը պահը դարձել է երեք։

1. Առաւօտեան,
2. Ճաշու և
3. Երեկոյեան։ Առաջին երեք պահերը միացել են և կազմել են Առաւօտեան ժամ, Ճաշու և երեք ողորմեանները Ս. Պատարագի հետ՝ ձաւու ժամ, և վերջին երեքը միանալով կազմել են երեկոյեան ժամ։

Նկատի առնելով այս հարցի մասին կեդրոնական Յանձնաժողովի առումով թեմերից ստացուած առաջարկները, 1917 թուի կուսակրօն և աշխարհիկ հոգևորականութեան համագումարի սրբուհները, այլև մամուլում արծարծուած կարիքները, հետևալ ամփոփումը կարելի է տալ. — Ընդառաջելով ներկայ կեանքի պահանջներին, փոփոխութեան ենթարկել Հայ եկեղեցու ժամակարգը, ղեկավարուելով միօրինակութեան և առաքելական եկեղեցու պարզութեան սկզբունքներով. ըստ այսմ՝

1. Վերացնել լուր օրերի ժամասացութիւնները, ինչպէս եղել է Քրիստոնէական եկեղեցու մէջ մինչև երրորդ դարու վերջերը։
2. Ժամասացութիւն կատարել միայն Կիւրակէ և տօն օրերին։
3. Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւն կատարել միայն Կիւրակէ և տօն օրերին, սակայն կրճատուեցնելով։
4. Արևազալի ժամերգութիւնը պահել միայն մեծի պահոց օրերին։
5. Վերացնել մեծի պահոց օրերի Ճաշու ժամը և պահել միայն Ս. Պատարագ մատուցելիք օրերին, այն է՝ Պատարագին կից։
6. Ամէն Կիւրակէ և տօն օրերին Պատարագ մատուցանել։
7. Երեկոյեան ժամերգութիւնը թողնել անփոփոխ, և կատարել միայն Շաբաթ և Կիւրակէ օրերին։
8. Խաղաղական ժամերգութիւնը նոյնպէս պահել մեծի պահոց երեկոյեան, բայց կրճատել։
9. Հանգստեան ժամերգութիւնը անփոփոխ պահպանել, սակայն կատարել միայն արտակարգ դէպքերում, ինչպէս այժմ սովորութիւն է։ Այս հարցի արծարծումը ժողովի առաջ է դնում Ատենի ժամագրքի վերախմբագրութեան խնդիրը և Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը կը պարզէ իր տեսակէտը և ինչպէս այս նոյնպէս նաև պաշտամունքի միւս մասերի նկատմամբ. երբ զեկուցման պաշտամունքի մասը ամբողջանայ. այլապէս ասած՝ իր տեսակէտը կ'արտայայտէ Ատենի ժամագրքի, Տօնացոյցի, Ճաշոցի և Մշտոցի կրճատուեցների և վերախմբագրման մասին։

Բ. — Եկեղեցական ռօնէր. — Հայ եկեղեցու ժամակարգութեան նման՝ Հայ եկեղեցու տօներն էլ հետդինտէ են զարգացել ընդհանուր Քրիստոնէական

Իշկեղեցու ազդեցութեամբ և հետեւողութեամբ: Տօների զարգացումը պատճառ է եղել ամէնօրեայ աստուածապաշտութեան կարգի առաջ գալուն: Թէ՛ 1917 թուի հոգեւորականների համագումարը և թէ՛ կեդրոնական Յանձնաժողովի թեմերից ստացած զրութիւնները կողմնակից են տօների կրճատման, և առաջարկում են տօների ընտրութիւնը հետեւեալ սկզբունքներով կատարել: 1. Պահել այն Տէրունական տօները, որոնք Փրկչի կեանքի և զորութենութեան շնչաւուած մոմենտներն են պատկերացնում: 2. Պահել այն սրբոց տօները, որոնք համաքրիստոնէական կամ Հայկական բնոյթ և արժէք ունին: 3. Համախմբումներ կատարել՝ մարգարէից, հայրապետաց, մարտիրոսաց և մի օր էլ նուիրել Ամենայն սրբոց տօներին: Այս հարցի արծարծման հետ կապուած է Տօնացոյցի վերախմբադրման խնդիրը:

Գ. — Եկեղեցական Խորհուրդներ եւ Արքագան Արարողութիւններ. — Կեդրոնական Յանձնաժողովի առաջնով թեմերից ստացուած զրութիւնները նշում են Խորհուրդների արարողական մասի կրճատման անհրաժեշտութիւնը, ոմանք նաև կրճատելիք հաստուածները: Իսկ սրբազան արարողութիւնների նկատմամբ, որոնք բաւականաչափ հեթանոսական սովորութիւնների զբոլմ են կրում, առաջարկւում է հանել Մաշտոցից: Այսպէս օրինակ 1. Կանոն դիշերային ժամու աղօթից, որ կատարի ի վերայ ծանր հիւանդաց, ի բժշկութիւն ցաւոց և ի թողութիւն յանցանաց: 2. Կանոն գոժւարածին յղի կնոջ: 3. Կանոն վասն այսապարաց և լուսնոտից: 4. Կանոն նորոգ սպիւրելոյ զհերս պատանւոյն: Եւ այսպէս այլ կանոններ, որոնց մեծ մասը այսօր այլեւս չի կատարւում: Այս հարցերի արծարծմամբ Մաշտոց — Ծիսարանի վերախմբադրման հարցն է գրւում սեղանի վրայ:

Դ. — Ճաւոցի կրճատման խնդիր: — Ճաւոց գիրքը պարունակում է տարուայ բոլոր տօների օրերին կարգացուելիք զրբերն ու աւետարաններնաև մեծ տօների նշանակութիւնը լուսաբանող դասական հայերի թղթերն ու աղօթքները: Ընդհանուր կարծիք է եղել և է այսօր՝ կրճատել չափազանց երկար ընթերցուածները, որոնք առանց այն էլ երկար ժամաստացութիւնը եւս առաւել երկարացնում են, յոգնեցնելով և ձանձրոյթ պատճառելով աղօթաւորներին, փոխանակ նոցա մխիթարելու և ոգեւորելու:

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը ժամակարգութեան, տօների, խորհուրդների ու սրբազան արարողութիւնների և ընթերցուածների կրճատման հարցը, այլապէս սպած Ատենի ժամողբի, Տօնացոյցի, Ճաւոցի և Մաշտոցի վերախմբադրման հարցը՝ համարում է կարեւոր և հասունացած: Սակայն նկատի առնելով, որ Եկեղեցու պաշտամունքը, յիշատակուած բոլոր մասերով, այլ և այլ ժամանակների, ուրեմն և այլ և այլ աշխարհայեացքների և կենցաղական պայմանների ծնունդ է և հետզհետէ զարգացել, կարեւոր է ուսումնասիրել նոցա ծագման և զարգացման պատմութիւնը, որ կրճատումները հիմնաւոր լինին և սխալներից ազատ: Ուստի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը կ'առաջարկէր նշել այժմ կրճատման և վերախմբադրման հիմնական սկզբունքները և կը յանձնարարէր Կեդրոնական Բարձրագոյն Հոգեւոր Իշխանութեան, որ նա մասնա-

գէտ անձանց ձեռքով, ժողովի նշած սկզբունքների համաձայն, ուսումնասիրել տայ հարցը, ապա այդ ուսումնասիրութիւնները տպագրել տայ, որ Տանն Կիւլիկոյ Կաթուղիկոսը, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ Պատրիարքները, Թեմակալ առաջնորդները, հայ մամուլը և թեմական երեսփոխանական ժողովները քննարկեն, և ապա թէ զործադրութեան ուսնկցիս ստանայ Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսից Հայրապետական կոնդակով, եթէ միայն հնարաւոր չի լինի յատուկ այդ նպատակով Ազգային-Եկեղեցական ժողով գումարել:

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ի Ր Հ Ա Ր Ց Ե Ր

1. — Հայ հոգեւորականութեան ցնդի խնդիր. — Ներկայ հոգեւորականութիւնը միայն մի կոչում և մի նպատակ ունի, այն է՝ հանդէս գալ իրեւ Աւետարանի քարոզիչ, դաստիարակել հայ ժողովրդին քրիստոնէական ոգով և եկեղեցու վերածնութեան ուղին հարթել: Այս նպատակին ծառայելու համար, նոր հոգեւորականութիւնը զինուած պիտի լինի նորազոյն գիտութեամբ, ունենայ փիլիսոփայական և քրիստոնէական լայն աշխարհահայեացք: Նա հիմնականօրէն ծանօթ պիտի լինի ներկայ բնական գիտութիւնների, իմաստասիրութեան և սոցիալական գիտութիւնների եզրակացութիւններին, ուսումնասիրած լինի կրօնների և ընդհանուր ազգերի պատմութիւնը, իւրացրած լինի քրիստոնէական կրօնի հիմնական սկզբունքները և այն՝ իր կեանքի առաջնորդ և ղեկավար ճանաչէ: Նոր հոգեւորականութիւնը, մանաւանդ բարձր հոգեւորականութիւնը, կարողութիւն պիտի ունենայ բմբռնելու իր ժամանակաշրջանի ոգին և ուղղութիւնը, պիտի հասկանայ թէ ո՛ւր է գնում ընդհանուր շարժումը, և իրեն յանձնուած նաւի ղեկը այնպէս ուղղէ, որ նաւը խաղալիք չդառնայ ժամանակի տարուբեր հոսանքներին: Եւ ահա այս նպատակին ծառայելու համար նոր հոգեւորականութիւնը պիտի ունենայ բարձրագոյն կրթութիւն՝ ընդհանուր և մասնագիտական բնայթ կրող: Մօտաւորապէս այս տեսակէտն ունին նաև 1917 թուի հոգեւորականների համագումարը և Կեդրոնական Յանձնաժողովին թեմերից ուղղուած պատասխանները:

2. — Կուսակցոն հոգեւորականութիւն. — Դեռ ևս առաքելական դարում անամուսնական կեանքը զերադաս էր համարուել ամուսնականից, ապացոյց՝ Պօղոս առաքեալի Կորնթացոց գրած Ա. Թուղթը (է. 1-2 և 8): Այս հայեացքը հետզհետէ զարգացաւ, և Դ. դարում այլ և այլ պատճառներով շատ տարածուեցաւ և կուսակեանքը մանաւանդ պատշաճ և վայել համարուեցաւ հոգեւոր դասին համար: Հետզհետէ տիեզերական Եկեղեցու մէջ յառաջ եկան կանոններ, որով բարձր հոգեւորականութեան արգելում էր ամուսնանալ, եթէ նա մինչև սարկաւազութիւն չէր ամուսնացել: Ե. դարում այս աշխարհայեացքը պատուաստուում է նաև մեր երկրում, որին ամենայն հաւանականութեամբ նպաստում են նաև մեր քաղաքական կեանքի պայմանները. և ահա սկիզբ է առնում Հայ Եկեղեցում վանական կուսակցոն կեանքը, որ ապագայում մեր կեանքի քաղաքական, կուլտուր-կրթական և զրական ասպարէզներում խոշոր դեր է խաղում: Վերջին տասնամեակներում յաճախ արժարժեք

է կուսակրօնութեան վերացման հարցը: Այս հարցը արծարծուել է նաև 1917 թուի համագումարում և մտքերի երկու հոսանք յառաջ բերել: Մի հոսանքը կողմնակից է կուսակրօնութեան վերացման, համարելով այն անբնական երեւոյթ և ուխտադրութիւնը անխուսափելի, այլև այն հանգամանքը, որ ամուսնութիւնը սրբազործուած է Եկեղեցու կողմից և ամուսնացած իպոկոպոսութիւնը ճանաչուած է թէ՛ մեր և թէ՛ արեւելեակաւ Եկեղեցում: Միւս հոսանքը, հակառակ վերոյիշեալին, պնդել է, որ բժշկական տեսակէտով անբնական և փոստալար երևոյթ է անամուսնական կեանքը և ուխտադրութիւնը վերացման հիմք չի կարող ծառայել, քանի որ նոյն երևոյթը աւելի մեծ չափերով տեղ ունի նաև աշխարհիկ հոգևորականութեան և աշխարհականների մէջ: Ժողովը որոշել է պահել կուսակրօնութիւնը: Այս հարցի նկատմամբ Կեղրոնական Յանձնաժողովի ստացած պատասխանները ևս ընդհանուր առմամբ կուսակրօնութեան պահպանման տեսակէտն են շեշտում, սակայն այստեղ ևս երկու հոսանք է նշմարւում այլ ուղղութեամբ: Մի հոսանքը պահանջում է նրանից բարձր ցենզ և առաջնորդական պաշտօններից դուրս պարտադիր է համարում նոցա մնալը վանքում, և գիտութեամբ ու զեղարուեստով պարապելն անհրաժեշտ՝ համապատասխան իրենց հակումների և պատրաստութեան: Իսկ միւս հոսանքը հակառակ է նորա պաշտօնավարութեան և կողմնակից է վերապահելու նրան ձեռնադրութեան իրաւունք և Եկեղեցու ու աշխարհիկ հոգևորականութեան նկատմամբ հոգևոր տեսչութիւն, սակայն ոչ իշխողի՝ այլ բարոյական հեղինակութեամբ գիտողի և ղեկավարի հանգամանքով: Թւում է թէ վերջին տարիների փորձը անշուշտ բոլորին էլ բերած լինի այն համոզմունքին, որ կուսակրօն հոգևորականութիւնը անհրաժեշտ է Եկեղեցու զոյւթեան պահպանութեան համար:

Յ. — Ամուսնական եւ ամուսնալուծական հարցեր. — Հայ Եկեղեցին յիշեալ կանոնական հարցերի նկատմամբ այլ և այլ պատմական ժամանակաշրջաններում արել է ժողովական տարրեր որոշումներ՝ արձագանք տալով իրական կեանքի պահանջներին, մասամբ եւս յարմարուելով քաղաքական իշխողների ազդեցութեան: Ամուսնական (հաս և չհաս) խնդիրներով զբաղուել և որոշումներ են արել մեր Եկեղեցում մեզ յայտնի հետեւեալ ժողովները. Աշտիշատ (365), Շահպալիվան (447), Պարտաւ (768) և Երուսաղէմ (1651): Առաջին երկուսը թոյլատրել են Յրդաստիճանի թէ՛ արեւակցական և թէ՛ խաւսական պատկերներ: Պարտաւի ժողովը՝ արեւակցական Քրդաստիճանի և Երուսաղէմինը՝ արեւակցական Յրդաստիճանի պակշ: Պարզ է թէ կանոնական արգելք չկայ, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը այդ սահմանների մէջ կանոնական կոնդակներ արձակէ կեանքի պահանջների հետեւանքով: Յայտնի է, որ մեր Եկեղեցում 15րդ դարում իսկ արեւակցական Յրդաստիճանի պատկեր անգամ չէին թոյլատրւում, և կամ թոյլատրւում էին ոչ յօրինակ այլոց: 1917 թուի համագումարը որոշեց խնդրել հանգուցեալ Հայրապետէն հաս համարել արեւակցական Յրդ և խաւսական Քրդաստիճանները և թոյլատրել անարգել կատարել: Երջանկայիշատակ Հայրապետը նախապէս բանակցելով Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի և Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ Պատրիարքների հետ, նաև նկատի

առնելով նոր կենքի պայմանները, 1922 թ. Նոյեմբերի 11ին արձակում է Թ. 345 կանոնական կոնդակը, որով թոյլատրում է ազգակցական Ծրդ և ինսպիական Էրզ աստիճանի պսակը, և վերացում է հոգևոր ազգակցութեան ամէն տեսակ արգելքներ ամուսնութեան վերաբերմամբ: Ներկայ կենքը այս սահմաններից ելնելու փորձեր չի անում, ուստի պէտք է պահել այդ սահմանը:

Գալով ամուսնալուծութեան և ամուսնալուծական հարցերին, Հայոց Եկեղեցին, պահպանելով Աւետարանի սկզբունքը, զուցէ և հետեւողութեամբ Ռուսաց Եկեղեցու պրակտիկային՝ Պոլոժենիայի գոյութեան ընթացքում, ամուսնալուծութեան հիմք համարել է միայն և զիստաւորապէս ամուսնական ուխտի անհաւատարմութիւնը: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը վերջերս միայն և այն ևս կենքի ստիպողական պահանջների առաջ տեղի տալով՝ թեթեւացրել է ամուսնալուծութիւնը, նաև այլ պայմաններ ամուսնալուծութեան հիմք ծառայեցնելով: Այս հարցի նկատմամբ լաւագոյն կը լինի ընդունել Շահապիվանի ժողովի որոշումը, որով ամուսնութիւնը լուծելի է համարում հետեւեալ պատճառներով. 1. Ամուսնական անհաւատարմութիւն. 2. Ամուսնութիւն. 3. Մարմնական և հոգեկան արտաներ. 4. Արգեցողութիւն. 5. Անհաշտ բնաւորութիւն (ծեծ, կոխ և այլն):

4. — Նոր Տոմարի հարց. — Նոր կամ Գրիգորեան Տոմարի գործածութիւնը Հայ Եկեղեցում ընդունելու հարցով էլ՝ միաձինը գրաւուել է դեռ ևս 1918 թուի մեծ Յեղափոխութիւնից առաջ, և այս առթիւ յառուկ զրութիւն է ուղարկել Ռուսական Սինոդին, վերջինիս ծրագրերին իրազեկ լինելու նպատակով: Բնականաբար այս հարցի լուծումը արագացաւ, երբ ներկայ Պետութիւնը ընդունեց նոր տոմարը, որից յետոյ 1922 թուին Ռուսաց պատրիարքը նոյնպէս ընդունեց նոր տոմարը, որին հետեւեց նաև Պրավոսլաւ Եկեղեցու ճիւղը՝ Վրաց Եկեղեցին: Ահա այս պայմանների մէջ դժուար պիտի լինէր Հայոց Հայրապետի համար Համամիութենական սահմաններում բոլոր միւս քրիստոնեայ Եկեղեցիներից անջատուել և անհակ առաջնորդուել ճին տոմարով, մանաւանդ թէ արտասահմանում հայ գաղութներից ոմանք վաղուց տրամադրութիւն էին ցոյց տուել նոր տոմարի անցնելու: Եւ հաւ 1923 թ. Նոյեմբերի 9ին արձակում է Թ. 349 Հայրապետական Պոնդակը, նոր տոմարը ընդունելու մասին, և ըստ այնմ այդ թուից կազմում է Էլ՝ միաձին օրացոյցը նոր տոմարով: Դժբախտաբար, Հայրապետական կոնդակի հրատարակուելուց անմիջապէս յետոյ, Ռուսաց Պատրիարքը, Ռուս հաւատացեալ ժողովրդի պահանջի հետեւանքով, զուցէ և հետեւելով Յոյներին, նահանջել և յետոյ էր կոչել իր կարգադրութիւնը: Այդ իսկ պատճառով, Նոր Տոմարի գործածութեան տնօրէնութիւնը չերաճ ընդունելութիւն չի գտնում Համամիութենական սահմանների թեմերում, ուր Հայ ժողովուրդը Ռուս և Վրացի ժողովուրդների հետ սերտօրէն կապուած էր սովորոյթներով, ընտանեկան, վաճառականական և այլ հիմունքներով և սովոր էր եկեղեցական տօները միասին կատարել: Այս դժգոհութիւնը ևս առաւել ակնբախ և զրպի է դառնում Ս. Զատիկի տօնին, որ յիշատակուած ժողովուրդները վաղուց սովոր են միասին տօնել և այժմ ստիպուած էին բաժան տօնել: Նոր Տոմարն ընդունելու դժուարութեան առաջ կանգնած է և կանգնած

էլ պիտի մնայ յատկապէս Ս. Երուսաղէմը, եկեղեցական իրաւունքների պահպանութեան նկատմամբ դժուարութիւնների մէջ չընկնելու համար: Ահա այս դժուարութիւնների առաջ կանգնած է Հայ Եկեղեցին տոմարական հարցի առթիւ, որի վրայ հրաւիրում է Ազգային Եկեղեցական ժողովի ուշադրութիւնը:

Ծ. — Եկեղեցական սեփմի փոփոխութեան հարց. — Այս հարցի առթիւ այլ և այլ տեղերից Հանգուցեալ Հայրապետի անունով խնդրներ և միջնորդութիւններ են ստացուել, որով խնդրում է Թոյլատրել հոգևորականութեան արտաքին եկեղեցու և ծիսակատարութեանց կրելու աշխարհիկ սքեմ: Սորան հակառակ կայ և մի այլ հոսանք, որ կարևոր է համարում պահել հոգևորական սքեմը՝ նկատի առնելով, որ դարերի ընթացքում հայ ժողովուրդը սովորել է իր հոգևոր հօրը հոգևոր սքեմով տեսնել և յարգանք ու արժէք տալ այդ սքեմին: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը կարծում է, որ յարմար կը լինի պարտադրել հոգևորականութեան հոգևոր սքեմ կրել եկեղեցում, օրինակատարութիւնների, պաշտօնական հանդէսների և հանգամանքների ժամանակ, որից դուրս՝ արտօնել նոցա աշխարհիկ սքեմ կրել:

Ծ. — Աւելանալիկ հոգեւորականութեան ապահովութեան խնդիր. — Հայոց Եկեղեցում ընդունուած սովորութեան համաձայն, աշխարհիկ հոգևորականութիւնը իր պաշտօնավարութեան համար որոշ և հաստատուն վարձատրութիւն չի ստանում, այլ ապրում է օրինակատարութիւններից ստացած կամաւոր տուրքերով և զանձանակադրամով: Վարձատրութեան այս եղանակը այլ ասպարէզներում չի կիրառւում, և ներկայ հասկացողութեամբ և քահանայութեան իսկ ըմբռնմամբ համարւում է այդ ձևը վիրաւորական և նուստացուցիչ, որի պատճառով քահանայութիւնը յաճախ կորցնում է իր ներքին անկախութիւնը և ենթարկւում անհատ ծխականների քահանայքին, ուստի առաջարկւում է ազնուացնել նրաթական վարձատրութեան ձևը, ընդունել ոռնկի տըւութեան սկզբունքը, որ որոշ տեղերում արդէն ընդունուած է:

Զ. — Պանֆի վերացման հարց. — Այս հարցը կեանքն ինքն է լուծել, քանի որ պահողների թիւը շատ է սահմանափակ դարձել և պահողներն էլ մեծ մասամբ ոչ իբր ապրում, այլ իբրև սովորութիւն են պահում: 1917 թուի համագումարը և հեղորոնական Յանձնաժողովի ստացած պատասխաններն էլ նոյնն են պնդում և կողմնակից են պատի վերացման: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը կարծում է, որ պէտք է թողնել միայն Զատիկի և Աստուածայայտութեան տօների պատերը մի մի շաբաթ և Խաչելութեան յիշատակի նուիրում: Ուրբաթ օրուայ պատը, որով կը դադարի Օրէնքը զայթակողութեան աղբիւր դառնալէ: Պատերի կրճատմամբ ինքնին յառաջ է գալիս պատիկի օրերի նոր ընդլայնման հարցը: Այս խնդրի նկատմամբ առաջարկ կայ անխտիր ամէն օր պատիկ կատարել: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը հնարաւոր է գտնում պատիկի օրերի արդիւրը վերացնել՝ համարելով արգելեալ օրեր միայն Ս. Զատիկի և Ս. Մննդեան շաբաթապատերը:

Տ. — Աստուածպաշտութեան լեզուն — Աստուածպաշտութեան կարգի հետ աստուածպաշտութեան լեզուն անցեալի ծնունդ է, որ իր ժամանակ ժո-

դովրդին հասկանալի լեզու է հղել, բայց այժմ անհասկանալի է. ուստի և հուսարակաց աղօթքը, որի նպատակն է ստեղծել ընդհանուր կրօնական տրամադրութիւն աղօթողների մէջ և նոցա միացնել՝ չի ծառայում իր նպատակին։ Այս հարցի նկատմամբ եղած առաջարկները, թարգմանել Ս. Գիրքը, շարականները և աղօթքները՝ ցանկալի են, բայց շատ դժուար իրագործելի։ Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը հնարաւոր է գտնում թոյլատրել, որ Ս. Գրքի որոշ հատուածները և Հայերի թղթերը թարգմանաբար կարդացուին եղած թարգմանութիւններից օգտուելով, մինչև որ հնարաւոր լինի Ս. Գիրքը ամբողջովին թարգմանած տեսնել։

Մինչև այժմ եկեղեցական բարենորոգութեան հարցն արծարծելիս մեծաւ մասամբ նկատի է առնուած քրիստոնէական կրօնի արտաքին արտայայտութիւնները և քիչ ուշադրութիւն է դարձուած նորա բովանդակութեան վրայ, հաւատացեալների կրօնական ապրումների ու զգացմունքների վառ պահպանութիւնն վրայ։ Սակայն այդ արտաքին արտայայտութիւնների բարեփոխութիւնը միայն ի վիճակի չէ կերպարանափոխելու մեր ժողովրդի կրօնական ըմբռնումը, վերածնելու նրան հոգեպէս և ստեղծել առաւ նոր կեանք՝ քրիստոնէական նոր կենցաղ, որ բարենորոգութեան ըստ նպատակը պիտի լինի։

Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի տեսակէտով, այս վերջին ուղին հարթօղ միջոցները հետեւեալներն են. — 1. Հիմնել մասնագիտական հոգևոր բարձրագոյն դպրոց՝ տեսական և գործնական ուսումնածաբանական ծրագրով և բնական դիտութիւնների ուսուցման լայն ծաւալով, որ առաջադ հոգևորականացուն ձեռք բերէ քրիստոնէական և դիտական լայն աշխարհահայեացք։ Միաժամանակ ձեռք բերէ կրօնական ոգի և խորը համոզմունք՝ քրիստոնէական բարոյական բարձր գաղափարների ճշմարտութեան և իր կենցաղով այդ աշխարհահայեացքի մարմնացնող հանդիսանալ կեանքի մէջ, դաստիարակիչ օրինակ ծառայելով իր համայնքին։ Այլապէս ասած՝ նոր հոգևորականութիւն ստեղծել, ընդունակ՝ նոր կեանքի պահանջներին դոհացում տալու։ 2. Քրիստոնէական ուսմունքը կենդանի խօսքի միջոցաւ իւրացնել առաւ համայնքին՝ նրա մէջ քրիստոնէական օրոյ ոգին կենդանացնելու և կեանքում համապատասխան կենցաղ ստեղծել տալու նպատակով։ 3. Նպաստել կրօնա-բարոյական բնոյթ կրող գեղարուեստական երկերի զարգացման, կազմակերպել, կիրառնորեայ դասախօսութիւններ և ծրագրուած զրոյցներ՝ մասնաւոր սերնդի և ընդհանրապէս հաւատացեալ հօտի կրօնա-բարոյական դաստիարակութեան նպատակով։ 4. Կազմակերպել համայնքի մէջ զթութեան 4 սիրոյ գործեր։ 5. Հրատարակել քստուածաբանական դասաթերթ և կրօնական շաբաթաթերթեր։ 6. Վերականգնել Նուիրակութիւնը, ազգային Եկեղեցու միութիւնը պահպանելու, ի սփիւռս աշխարհի ցրուած գաղութահայութիւնը Մայր Աթոռի և Մայր երկրի — Հայրենիքի — հետ սերտօրէն կապելու նպատակով։ 7. Եւ վերջապէս, Ս. Եկեղեցու արտաքին ժխական կարգերն ու բարոյութիւնները նպատակաւորաբար կրճատութեանով և մշակուած քաղցրալուր գեղարուեստական երգով և երաժշտութեամբ վերանայնել։ Ահա այն առաջին, որ կ'առաջնորդէ մեզ գէպի արարքին ու յիշքին ճշմարիտ բարենորոգութիւն։

«ԽԱՂԱՂՈՒԹԻՒՆ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ»

«Խաղաղութիւն քողով ձեզ,
զխաղաղութիւն զիմ ամ ձեզ,
այ որպէս առիտս աշխատեալ եմ ձեզ»
(ՅՈՒՂ. ԺԴ. 27):

Հայաստանեայց Առաք. Ս. Եկեղեցւոյ Ս. Պատարագի նուիրական պահուն, պատարագիչը — ԸԼԼԻՈՒ ան կաթողիկոս թէ պարզ քահանայ — քանիցս ժողովուրդին քահանայով՝ կը խաչակնէ և կը կրկնէ. «Խաղաղութիւն ամենեցուն»:

Արդարեւ, այս փոթորկալից ու տագնապահար աշխարհի մէջ ինչ կառ տեսլի վսեմ ու բողոքալի, քան խաղաղութեան պատգամը, Քրիստոսի ծնունդովը աւետուած մեր մոլորակին:

Ներկայ դարուս մարդկութեան մեծ ծաղուն կարիքը նիւթական հարստութիւնը չէ և չի կրնար ԸԼԼԻՈՒ Բազմաթիւ և մեծահարուստներ, որոնք զուրկ են ներքին, հոգեկտե — և իրական — խաղաղութենէն: Գաղանիք չէ նախ ու փաթում ապարանքներէ ներս որջացող անարդարութեան ու մախանքի մաղձը, հոգեկան մթնոլորտը թունաւորող: Խաղաղութեան քաջակամութիւնը բոլորն ծանր ու անկրկնի կը դարձնէ կեանքը այդ յարկերէն ներս:

Գիտութիւնն ալ կարող չէ-խաղաղութիւն բերելու մեր հոգիներուն: Հակառակ իր արձանագարած մեծաքայլ յառաջդիմութեան և ասոր շնորհիւ մեր կեանքին շահուած անհայտելի բարեփոխութեան և մեր ապրելակերպին ընձեռած քաղուած դիւրութիւններուն, մարդը կը մնայ նոյն տրտում ու ապրջանիկ արարածը, որ քան ասան որ կուզող են իր մաքին ու հոգիին դանիքը հոգեոր աշխատելու և ապայքով կենարար լոյսին գիմաց:

Իր ընձեռած այս բարեփոխութեան զուգահեռ գիտութիւնը, իբրեւ երկսայրի սուր, յաճախ պատժած է մարդը փորձանքներուն ամենէն անուշիովը, երբ այս վերջինը հեռու է մնացած Աւետարանի լոյսէն ու իմաստութենէն:

Քահանային խաղաղութեան մոլորանքը սակայն ոչինչ կը փոխէ կացութենէն, եթէ անհատներ իրենց առօրեայ կեանքին մէջ աղնուութեամբ ու հանդուրժողութեամբ չվերաբերին իրենց ընկեր աքաբաններուն հետ: Եթէ պետութիւններ խաղաղութիւն քարոզեն միայն և չապրին իրենց լիութեամբ:

Բայց քաղաքի մարդ կաշնայ խաղաղութիւն-տեքստիկ և անոք տարածիչը ԸԼԼԻՈՒ, հարկ է որ նախ ան հաշտ ու հանդարտ ԸԼԼԻՈՒ ինքզինքին, քր խղճին, իր ներքին ետին հետ: Այդ ջլլալու համար ալ անհրաժեշտ է որ իր Արարչին հեղ իր յարաբերութիւնները ԸԼԼԻՈՒ դաշիչ ու անխտոր, և զօրանալ հանդիպողորեայ աղօթքով: Քանզի Տէրն է անկաղքիւրջ խաղաղութեան: «Խաղաղութիւն մեր և կեանք, որ ի Հօրէ առաքեցար» կը կոչենք մենք զՔրիստոս մեր առօրեայ մասնաւորութեան ընթացքին:

Ուշագրաւ է նաև որ մեր Եկեղեցւոյ մէջ Ս. Աւետարանի ընթերցումէն առաջ ևս քահանան «Խաղաղութիւն ամենեցուն» կ'ուստէ ժողովուրդին: Քրիստոս կոչուած է իրաւամբ «Խաղաղութեան Իշխան»:

Որքան խորհրդածողութեւ կը գուժարուին այսօր ի նպաստ աշխարհի խաղաղութեան: Եւ սակայն խաղաղութիւններն ու արհեստանոցութիւնները ամենուրեք և առատօրէն կը ծաւալին Գեոուար չէ ասոր պատճառը գուշակել:

Աստուածավախ և ճշմարիտ քրիստոնեան գիտէ խաղաղութիւնը դարձնել իր սրտին ու մաքին տիրապետող վիճակը: Այդ ընելէ ետք անկարելի է որ ասան բաժնիչ չգտանայ երկնապարգև այդ խաղաղութեան:

ՌՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՒՂԱԿԻՄԵԱՆ

ԽՕՍՔԻՆ ՈՅԺԸ

Աւետարանը, Քրիստոսի բժշկութիւններու կարգին, տարօրէն գեղեցիկ ու թելադրիչ գրուածք մը կը պատմէ: Մասնաւոր Աւետարանին Ը. գլխուն մէջ կը կարդանք թէ հարիւրապետ մը կը ներկայանայ մեր Տիրոջ ու իր հիւանդ ծառային բժշկութիւնը կը հայցէ: Եւ Անոր պատասխանին չսպասած՝ կը յարէ. «Տէ՛ր, չեմ բուսկան եթէ ընդ յարկաւ իմով մացեալ. այլ առա՛ բանիւ, և բժշկեցիք մանուկն իմ:» Երեսու կ'ըսէ. «Երթ, և սրպէս հաւատացերդ եղիցիք քեզ:» Ու իր խօսքին ոյժովը հիւանդը նոյն ժամանակն էլ հիւանդը:

Այս պատկերին դիմաց հարցը որ կը յանէ մեր մաքին մէջ խօսքին ոյժն է: Մեր առօրեայ կեանքին գիտենք թէ երկնայրի սուր մըն է խօսքը: Որքան ալ մարդերուն յայտագիրով ներշնչուէ՝ նոյնքան ալ անոնց արտերը խօսելու ու զգացումները թանաւարելու ընդունակ է ան: Պարզապէս կը ըսուած է թէ երբեմն սուրբ աւելի՛ սուր (վերջինը ոչ անշուշտ իրեւ զոյապան) էր այսինքն քրիստոսի մեր բերնէն հլած խօսքը: Երբեմն ընտանիքներ ամբողջ կործանած են ծանր ու անկշռադատ խօսքի մը հետեան. քով: Միւս կողմէն, ըսուած է նաեւ թէ «Անոյ խօսքը օր հազից կ'ը հանէ, այսինքն թէ խօսքը ունի նաեւ զօրութիւնը արտեր կազմակերպելու և զղլումի լուսացող արքունիքներ բերելու մասինքին ժամանակը պատրաստ աշխարհ:»

Ընկերային մեր յարաբերութիւններուն մէջ մեծ է ու զօրաւոր՝ դերը խօսքին: Տաք ու բարի խօսք մը երբեմն, եթէ զերծ է կեկծիքին կեղեքէն, չստ աւելի կը կընէ քան նիւթական չոր նուէր մը: Խորախոսիչ խօսք մը օրիւր կը շինէ, զործածելով ռամիկ քրոջարարութիւն մը: Իսկ իրոյն մեկըրով օծուել խօսքը՝ հեռու կը վանէ վերապահութիւնն ու կասկածը:

Աստուծոյ խօսքը քրոջարարութիւնը կը զործածուի յաճախ և չստ իրաւամբ Աստուծաշունչ մատականին համար: Աստու-

ծոյ խօսքը լսելու համար է որ մարդ կը կարգայ զայն և կամ կը ժողովայն կեղեքէ: Մ. զօրութիւնը խօսքին, հաւատքով ու համազումով արտաբերուած խօսքին:

Ընչ որ Տիրոջ բերնէն կ'ելլէ՝ պարզապէս չի գտնար, «Երկինք ու երկիր պիտի անցնին, բայց իմ խօսքերս բնակարար չանցնին», կ'ըսէ Ս. Գրքը, շնորհակալ համար զօրութիւնը խօսքին:

Հզօր է խօսքը ու ազդեցիկ՝ երբ արդար է և ուղիղ, և մանաւանդ երբ կը բխի մեծ ու մաքուր սրտէ մը:

Սոսքով է որ աւաքեալներ յեղաշրջեցին կարգն ու դիմագիծը հեթանոս աշխարհին: Չունէին անոնք զէնք ու բանակներ, բարձր սուրճ և գիտական հնարքներ: Անոնց խօսքին — քարոզութեան — մէջ էր միայն իրենց ոյժը: Եւ անով յաղթեցին ու տիրեցին աշխարհի՝ օրինակովը իրենց Փրկչին ու Առաջնորդին:

Այնքան յառկանապան է այս գրութեան սկիզբը մեր յիշած հարիւրապետին խօսքը, որ անցած է հաթուրիկ Եկեղեցւոյ Ս. Պատարագի արարողութեան մէջ: Այսպէս, երբ պատարագիչը նշխարը կը բարձրացնէ Ս. Հաղորդութիւնն առնէ անկ միջապէս՝ «Առաջ՝ զոչելով «Այս է Գրան Աստուծոյ որ քառնայ զմեզ աշխարհի, ժողովուրդը կը պատասխանէ. «Տէ՛ր, չեմ բուսկան...» փոխելով անշուշտ մասնակցութեամբ անոնք բոլորն:

Գիտնանք ուրեմն արժանաւորել բոլոր կենդանական եակներէն մարդ արարածին միայն շնորհուած խօսելու իրաւունքը և թող մեր բերնէն հլածը բարիք սփռէ իր չորս դին: Խորախոս ու մխիթարունակ՝ վնաս դուրսաւոր արտերուն: Վատն հղէք որ մեր այդ խօսքերուն մէջ ամբարուած ոյժը աւելի կը կընէ քան ոյժը կործանարարիւ ու գոթախնար զէնքերուն, որոնք չեն կրցած. որ երբեք ալ պիտի չկրնան ընդարձակածաւալ մեր տիեզերքի քաղաւք երկիրներէն ու ժողովուրդներէն թէկուզ մէկուն միայն պարգեւէ աշխարհի քղաքաւած տիրական ու տեւական խաղաղութիւնը:

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ՈՒՐԱՆ ԸԼԼԱԼ

Ուրախ լեռով ի Ֆեր յամենայն ժամ.
դարձախ առնի, ուրախ լեռով:

(ՓԻԼԻՊ, Գ. 4):

Ղեկավարող զբոսի մէջ Մովսէս, Հին Ուխտի հիմնադիրն ու մեծ առաջնորդը իսրայէլի, իր ժողովուրդին ամէն տարի ճաղատարանարաց տօն կատարելու հրահանգը տուած ասեմն, կ'ըսէ անոնց. «Ուրախ եղէք ձեր տօներովը» (այսինքն տօներու ասեմն), իսկ Նոր Ուխտի մէջ Պաղոս, քրիստոնէութեան մեծ առաքեալը, փոխադասելով իր թուղթին մէջ կը պատգամէ հաւատացեալներուն միշտ ուրախ ըլլալ:

Հոս է հաւ մէկը Հին և Նոր Ուխտերու անկրախ տարբերութիւններէն: Մինչ առաջինի պարագային մարդը կաշկանդուած էր բազմաւարիւր օրէնքներով, երկրորդին մէջ՝ ան կը հպատակէր միայն սիրոյ օրէնքին:

Գիտենք թէ Հրէից ծառ պահեցողական օրերը կը դիմաւորուէին սուգի համազօր տրամութեամբ: Գիտենք նաեւ թէ Բրիտանոյ, իր լերան քարադին մէջ, պահապանելի գտած այդ կեցնականքը և թելադրեց նր թեթեւ սրտով և քաղաք տրամադրութեամբ կատարուի պահեցողութիւնը:

Բայց, պիտի հարցուի իրաւամբ, անկարելիութեան ժը առջև դրած չ'ըլլար մեկ արդեօք առաքեալով վերստինալ իր պատուէրով: Ինչպէ՞ն ուրախ ըլլալներ չար ու՝ ու մտածումներ ամէն օր կը ծնուակեն մեր էութիւնը, երբ ուրիշներէն մեզի եկած չարիքին ամպերը մեր մտքի հորիզոնէն կը սրբեն ծիածանը յոյսին, երբ վերնապէս, կեանքի ու ապրուստի ապահովութեան պակասը այնքան տուելի դադի կը դառնայ ամէն օր:

Նոր կտակարանը չ'ընցունէ հակայն մեզ յոսադրող, սրտապնդող երջանկութեան առաջնորդող համարներով: Ու նիսք նախ և ամենէն՝ կարեւորը — մեր Փրկչին յարածած ներգոյնութեան, մեզի հետ ըլլալու քաղցր խոստումը, Մատթէոսի Աւետարանին վերջին տողերուն

մէջէն մեզի հասած, ճեկայք առ իս, — մենայն վստասկեալք և բնունաորք», «Ե՛րբ հոգայք վատն վաղուիս, ճննդրեցէք և տացի ձեզ» և այլն:

Ասոնց հետ անսոնցմէ վեր սակայն մեզի տրուած է խոստումը Աստուծոյ արքայութեան բնակիչներն ու ժառանգորդները ըլլալու. մեծ ու անզուգական այն աշխարհը, որուն տիրացումը նպատակակէտը պէտք է ըլլայ անմահիւր քրիստոնեայի, այդու իսկ զօնելով ուժանգին ու յաճախ կնոզ աշխարհները, որոնք անկայուն ու անկատար օէրերն ու հաճոյքներն են մեր աշխարհին:

Որքան մեծ էին հոգիով առաքեալները որոնք բանտի ու գնկանքի անլուր տանջանքներուն մէջ ու մանաւանդ զանոնք Աստուծոյ փառքին համար՝ կրած ըլլալուն պատհառաւ երջանիկ կը համարէին իրենց զիրենք:

Մեղքը կեղտն է հոգիին: Ինչ չափով որ սրբուինք անկէ, նոյն չափով կրնանք ժողովել Աստուծոյ՝ որ անկադրելին է երջանկութեան:

Բրիտանէութեանը ըլլալով կրօնքը խաչին — խորհրդանիշը առաւպանքի — շատերու կողմէ նկատուած է առաւպանքի կրօնքը, իսկ քրիստոնեան՝ իր Փրկչին նման առաւպելու յաճմունքով թշուաւարարած ժը: Այս, նշմարիտ քրիստոնեան կը տառապի, բայց չի վախճար տառապանքէն, որովհետեւ զիտէ զաղանիքը անթառամ պահելու իր յոյսին ծաղիկը: Մանաւանդ որ զիտէ հոգիի իր սուր աչքերով նայիլ Գողգոթայէն անդին, ասեմն ինչու համար փառքը յանձնաւորեան, որուն գերագոյն զբաւակմանը եղաւ հրաշափառ Յարութիւնը Գրիգորոսի:

Գիտնանք ուրեմն միշտ պահել մեր յոյսն ու հաւատքը, որովհետեւ, ինչպէս նոյն առաքեալը կ'ըսէ, ոչ ոք կրնայ մեզ դատել Գրիգորոսի սէրէն, որ, հակառակ իշխուր մամանակներու նիւթապաշտ ու անկապիկ զաղափարաբանութեանց փողահարներուն, կը մնայ միտի ու ապանով հանապարհը մեզ մեր Արարչին տանող:

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

366. ԵԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ՎԵՐԱՆՈՑՆ. —

Բայց եթե Փիլիպպոս բացառիկ կերպով գործեց, Եկեղեցւոյ կոնսնսնեքը հետզհետէ արգելեցին սարկաւազները առջ-մատառ կարգաւթիւնը կատարելը Ներկայիսը հրամայեց չլուր հնար ի տուրը ե ի մեն ժողովոյ Ներկայ, եթէ ի տեղիս տեղիս սարկաւազունք յօրէնդ տան (հաղորդեն) ե մկրտութիւն տանեն ե ընդգէմ թուեցաւ գործն առաքելական կանոնաց ե Կոմիտայն ժողովոյս (Ներկ. ԺԸ.)։ Կը գրէ ե Մակար Երեւանալէմոսին չթէ արժանիք յարկաւազունք մկրտութիւն գրենք ե կատարեալ իցէ Խորհուրդն. գրաւթիւն չիցի Բրիտանական ե եղբայրութեանց ձեռք, զի եպիսկոպոսաց ե քահանայից է միայն իշխանութիւնս այս ե գարկաւազի առնել զայս չէ արժանի, զի օպաւաւարք են ե խափանեալ է այս առ ի քոցանէ մկրտելը (Մկ. Ա.)։ Վերջին քառերէն կը հասցնուի թէ նախապէս դարկաւազները աւելի ընդարձակ իշխանակ, թիւն կը վայելէին այս մասին, բայց յետոյ խափանեալեալ առնաց այդ իրաւունքը, Երեւանեան կանոնները ունին սականադրութիւնը։ Ազգայնացին առաւել սարկաւազունք, մի գուցէ երբ մկրտութիւն տանիցեն յանդգնաբար ի կրթութեան (Ներք. ԺԸ.) ու Սահակեանները կը գրեն. «Եւ սարկաւազունք մկրտութիւն մի իշխանեցն առնել. ապա եթէ արտաքին՝ լուծեալ լիցին սարկաւազութեան հանդիւրձ պատահաւոր, զի գը սարկաւազն քահանայ է, այլ ոպասաւոր քահանայ չէ» (Սա. ԺԶ.)։

Վերջին կանոններուն խտտութենէն ե առաջիններու ձեւէն յայտնի կը տեսնուի թէ երբ եպիսկոպոսները նշանակեալ տներուն կը մկրտէին օրհնութեան, սարկաւազները իրենց պաշտօնին բերմամբ կ'օգնէին եպիսկոպոսին, Մկրտութիւնը կատարելու համար, բայց ոչ թէ հանդի-

սագիր կենալով պաշտամունքին. ե այս օգնութենէն օկտաւ սարկաւազներուն եւ մկրտութիւն ընելը, բայց Եկեղեցին փութով անոր տառջը առաւ, զի անոնք Խորհուրդին պաշտօնեաները չէին, այլ օգնականները միայն խորհրդակատար պաշտօնեաներուն։ Այժմեան սովորոյթը ե ոչ իսկ իրեւ բացառիկ կամ յանձնակատար պաշտօնական կ'ընդունին սարկաւազները, մանաւանդ որ ներկայիս սարկաւազները շատ աւելի սակաւաթիւ են Եկեղեցւոյ պաշտօնէից մէջ քան քահանաները։

367. ԲԱՑԱՌԻԿ ՊԱՐԻԳԱՆԵՐՈՒ ՄԵՋ ՈՍԻԷ ՄԵԿԸ ԿՐԵԱՐ ՄԿՐՏՈՒԼ. — Մկրտութեան անհրաժեշտ հարկը աւետարանական փրկութեան համար, չեթէ ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ ե ի Հոգւոյ՝ ոչ կարէ մտանել յարժայութիւն Աստուծոյ (Յովհ. Գ. 5), մարդոց վրայ կը դնէ այնպիսի պարտականութիւններ. որ բոլոր օրէնքներն ու կարգերը ե կոնսնսնեքը չեն կրնար մէկը զրկել մկրտութեան ընդունելութենէն, ե ըստ այդմ որմէն մարդու այնպիսի իրաւունքներ կու տան, որ մկրտութիւն տալու իշխանութիւնը կամ չարմարութիւնը բոլոր կարգերն ե կանոնները զանց ընել կու տայ։ Մարդկային կենսութիւն մէջ բազմաթիւ են այնպիսի անհրաժեշտ պարագաները ե ատկէ յառաջ կ'օգնեն մկրտութեան ստիպողական առիթները։

Եկեղեցական կանոնները ի նկատի առնին այդպիսի հարկերը երբ կը հրաւիրեն զանց ընել ամէն օրէնդրեալ հոգեւորականները, արդէսդի երեխան անկունքը շնորհ, մինչեւ իսկ կը ներեն ընդհատել Պատարագին մատուցումը ե մկրտութիւնը կատարելէ վերջ գաւնալ ե իրաւունակիլ զայն (Բ. Բարսեղի ՄԼԲ)։ Մկրտութեան անհրաժեշտութիւնը գոհացնելու ե նայն ատեն Խորհուրդին հիմնական սկզբունքներն ալ զոնց չընելու համար օրինադրեալ է նաեւ որ օրինաւոր պաշտօնեայ չեղած պարագային, ամէն ոք քի ներկայ է կարող ըլլալ տալ մկրտութիւնը, առանց ծիսական կարգին, բայց Խորհուրդին նիւթովը ե ձեռովը, պահելով նաեւ առաւելութեան կարգը, որ է ըսել

եկեղեցականը նախապատիւ համարուել աշխարհականէն, այլը՝ կոնցլմէն, ուղղափառ՝ աշխարհականէն, հաւատացեալը՝ անհաւատէն, միայն թէ ով որ ալ լինի մկրտողը, յրացուին մկրտութեան էական պայմանները, որոնք են Խորհուրդին էութեան պահանջած նիւթը և ձեւը, և կատարուածին գիտաւորութիւնը, եկեղեցւոյ կոտորածին համեմատ, զոնէ լուելուայն կամ մեկնադական գիտաւորութեամբ:

368. ԲԱՅԱՌԻԿ ՊԱՐԱԿԱՅԻՑ ՄԷՋ ԿԻՆԼԿԻՆԱՅ ՄԿՍԵՏԻ. — Այս խոսքերուն հիմնական ճշմարտութիւնը հրկուսանքի տակ չ'իյնար, բայց մեր Տաթևացիին ոգի ի բռին կը մաքառի Լատինացիուն գէմ, որոնք վարդապետացին թէ այր մարգ չեղած պարագային կ'ինն ալ կրնայ կատարել նոյնը, և ասոր համար յատկապէս կը հրահանգեն նոյն իսկ մանկաբարձները մկրտութեան էական տարբերութեւ կիրարկութեան մասին: Տաթևացին ճերձուած մեծ և յանգուզն հայհոյութիւնն կը կոչէ այս բանը և յառաջ բերած փոստերով կը ջանալ ցուցնել թէ կ'ինքնուն չէ արուած քահանայական շնորհ և ոչ ալ մկրտելու իշխանութիւն: Այդ մասին օրինակներ ազգայնէք Լատին Հայրերն ալ կ'ընդունին, ինչպէս Տէրատուրիանոս կը գրէ և կարգեզոտի Դ. Ժողովը կը սահմանէ որ Վերին մարգ ունի յանգեղանացի մկրտել (Կանոն Ծ): Սակայն ուրիշ է կ'ինքնը պաշտօնեայ նկատել մկրտութեան և օւրիշ՝ ըսելը թէ ով որ ալ լինի անհրաժեշտ. հարկին առջեւ կրնայ մկրտութիւն տալ, դրպէնքի կեանքովը վատնագածն անկեղծնք չեկէ այս քշխարհէն և չգրկուի Աստուծոյ արքայութեանէ: Ըստ քլամ ինքն իսկ Տաթևացին չէ ըսած հրեք թէ լու է որ հրեախանութիւն անկեղծնք մեղսին քան թէ կնոջ ձեռքով ընդունին մկրտութիւնը:

369. ՄԱՆԿԱՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ. — Միշրդտութեան ենթական և կամ նոյնն է ընդունան ալ տեղի կու տան կարեւոր խնդիրներու: զի մանկամկրտութիւնը իր հակառակորդները ունի: Տարակոյս չկայ թէ Հին ասոն մկրտութիւնը յապաղելու

սովորոյթը կար և քրիստոնեաներու զաւակները իրենք ալ երկար տարիներ կը ապաստէին աւագանին խորհուրդը ընդունելէ առաջ: Ու չառանգամ Քրիստոսի նմանելու համար կ'օգտէին երեսուն տարեկան եղած ասոնին մկրտուել: Կային նաև որ աւխտաւորութեան առթիւ Յորդանանի մէջ կը մկրտուէին: Բայց խնդիր է թէ մթթէ չափահաս հասակը պայման մըն է թէ յոկ քարեպաշտական սովորութիւն, և թէ նախնական եկեղեցին չէր ընդուներ արգիւք մանկանց մկրտութիւնը: Այս բանին հակառակորդները չ'իներէն չեն, այլ Սոկինեանները և Արմենեանները՝ նորադանդներու խոսքին և վերջինքն ալ Մկրտականներու խմբակը, որ արգի Ռոդոքականներէն փոքրաթիւ հառուած մըն է:

370. ՄԱՆԿԱՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ ԱՌԻՋԻՆԱՅԱՆՆԵՐԸ. — Անշուշտ Ս. Գիրքը որոշ կերպով չ'ի գրեր թէ արժան է մանուկները մկրտութեան ընդունել, բայց հակառակ ալ չ'ըսեր բնաւ, թէ հարկ կամ նախ չէ զանոնք մկրտել: Իսկ բացայայտ հրամանը և բացարձակ վճիռը թէ ճիշդ ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ և ի Հոգւոյ՝ ոչ կարգ մասնել յարգաւորութիւն Աստուծոյ (Յովհ. Գ. 5) չ'ի փորել մանուկները, այլ զանոնք ալ նոյն պայմանին կ'ենթարկէ, հետեւորդ և նոյն պարտականութեան և նոյն վաւերականութեան: Եկեղեցին բոլոր դարերուն մէջ, իր կանոններով որ ամրագրուց աչք սովորութիւնը ու թէ ներքեւ որ կարողները ապաստն ասոն մը, բայց վատնագեղութեւ, հիւանդութեանց և ուրիշ կասկածելի պարագայից առթիւ խտառապէս պատիժներով պարտք դրար իր պաշտօնեաներուն վրայ մկրտութիւնը տալ երբ որ ալ լինի և ինչ հասակի կամ պայմանի մէջ ալ որ ըլլայ: Բան մը որ պէտք չ'իլիսէր ապահովաբար, եթէ մանկանց մկրտութիւնը ապարդիւն զորմ չ'ընկատէր: Հին սովորութեան, այսինքն աւաղանի խորհուրդին յապաղման սովորութեան ջնջումը և մանկամկրտութեան նոր սովորութիւնը իր ծագումը պարզ է թէ սառւ նախ հարկէն և պապ Խորհուրդին վաւերականութեան հաւատքէն: Եւ

արդարեւ, եթէ ստույգ է աներկեան չըլլար այդ հաւատաքը, չէր կրնար տարածուիլ և ընդունելութիւն գտնել բոլոր Եկեղեցիներուն մէջ, հազաւակ անոնց միմիանց հետ ունեցած հակընդդէմ վարդապետութիւններուն:

371. ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆՔ Ի Ս. ԳՐԻՑ Ի ՆՊԱՍՏ ՄԱՆԿԱՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ. — Ի նպաստ մանկամկրտութեան Ս. Գրգէն սա վկայութիւնները կը մէջբերեն ընդհանրապէս. Հիգիա ծիրանավաճառը մկրտուեցաւ ինքը և իր տունը (Գործք, ԺՁ. 15), նոյնպէս և Փիլիպիոյ բանտապետը ՎՄԿրտուեցաւ ինքն և ամենեքեան (Գործք, ԺՁ. 33), Կորնթոսի կրիստոս Ժողովրդապետը ճշտապէս ի Տէր ամենայն տանք իւրով (Գործք, ԺԸ. 8): Վղոցոս և Կնիք տանն Ստեփանեայ (Ա. Կորնթ. Ա. 16): Արդ, այդ խօսքերուն ուղիղ իմաստը այն է թէ յիշեալ տանուակները կամ տէրիւնները ընդունեցին մկրտութիւնը իրենց զաւակներով միասին, որոնց մէջ անշուշտ մանկահասակներ ալ կային: Եթէ այս վկայութիւնները վճռական չհամարուին իսկ, անոնք կ'օգնեն զոնէ ցոյց տալու թէ վարկպարադի բան մը չէր քրիստոնէութեան հոռոպակց կարծիքը զոր վերեւը քաջաբեցինք: Ու Վեղաքեանները, որոնք կ'ուրանային սկզբնական մեղքը, չկրցան մերժել ընդհանուր եղելութիւնը, որուն վրայ հիմնուելով Ս. Հայրերը կը հարցնեն անոնց թէ ինչմէ համար ուրեմն կը մկրտեն մանուկները եթէ անոնք մեղք չունին:

372. Ս. ԳՐԳԷՆ ԲԵՐՈՒՄԸ ՀԱԿԱՌԱԿ ՎԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ. — Սոկրիսեանները Ս. Գրգէն բազմաթիւ վկայութիւններ կը բերեն հազաւակը ցոյց տալու համար, բայց անոնք ամէնքն ալ սա միաբան կը յանդիմնէ թէ պէտք է նախ հաւատալ և ապա մատչիլ մկրտութեան. իսկ մանուկներուն անհնար է հաւատալ. ապա ուրեմն և անոնց համար անհնար է ընդունիլ մկրտութիւնը: Ի միջի այլոց նշանաւոր կը նկատեն հետեւեալ վկայութիւնները. Վաշակերտեցէք և մկրտեցէք (Մարթ. ԻԸ. 19), Որ հաւատայ և մկրտի՝ կեցցէ

(Մրկ. ԺՁ. 16), «Կեցուցէ մկրտութիւնն, ոչ զմարմնոյ աղտն ի բաց ընկելով, այլ զբարեւոյց մտաց հանդէս առ Աստուած» (Ա. Պետ. Գ. 21) և ուրիշ այսպիսիները որոնց կարգին կը համարուի առաքեալին սա խօսքը. «Առանց հաւատոյ անհնար է հանդիմնել (Եբր. ԺԱ. 6):

Բայց այս բոլոր վկայութիւնները կը վերաբերին միայն մարդկային զործերուն, որոնք պէտք է կամաւոր ըլլան և խղճով ու գիտակցութեամբ կատարուին, որպէնզի մարդուն համար բարեաց արդիւնք համարուին: Այս ամէնը ճշմարիտ է մտքի ճշմարտութեան և հաւատքի ճշմարտութեան համար: Բայց տարբեր է խնդիրը թէ փրկումի և թէ փրկագործութեան շնորհը, զոր Փրկիչը բոլոր մարդոց համար կատարեց, պիտի չկրնայ տարածուիլ նաեւ՝ մանուկներուն վրայ, երբ իրմէ հաստատուած պայմանները լրացուին: Եւ որովհետեւ ամոր համար հաստատած է կարգ մը խորհրդական պայմաններ, երբ պայմանները կ'իրականանան՝ կ'իրականանայ նաեւ պայմանաւորալը. փրկագործութիւնը մանուկներուն հոկը հաղորդուի մկրտութեան պայմանին լրումովը: Բովանդակ խնդիրը կախումն է հաստատողին կամքէն, և օրովհետեւ հաստատուն և ամբողջական աւանդութիւնը կը հաստատէ անոր կամքը, ի զուր է պատէ պատ մեկնաբանութեամբ ընդդէմ լինիլ հաստատուած և հակասուած օրինադրութեան:

373. ԱՊԱՑՈՒՑՆԵՐ Ի ՄԱՍԻՆ ՄԱՆԿԱՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՕՐԻՆԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆ. — Աւանդութիւնը կը համարինք երկարաբանել ի մասին ամանց այն կարծիքին թէ պէտք է մկրտուած մանուկներուն հարցուի, երբ արրունքի հասնին անոնք, թէ պիտի ուզեն արդեօք հաստատել իրենց կնքաւայրերուն կողմէ իրենց մկրտութեան պահուն իրենց անունով խոստացուածները և երբ յօժարին հաստատել մանկութեան ատեն խոստացուածները, հարկ է որ ի նորոյ տան հաւատոյ զաւանդութիւն և այնպէս Գրիստոնեայ համարուին: Այսպէս մտածողները չեն գիտեր թէ ինչպէս կ'ըմբռնեն մանկանց մկրտութեան խնդիրը:

բը, որովհետև հիմ է Խորհուրդը վաւերապահ է արդէն, աւելորդ կ'ըլլայ դաւանութիւնը, իսկ եթէ Խորհուրդը անվաւեր է, դաւանութիւնը չի կրնար Խորհուրդին տեղը բռնել:

Դարձեալ, կեանքի ո՞ր հասակը արդեօք յարմար կը նկատեն մկրտութեան, առանձնայ պատանեկութիւնը թէ քառամեայ երիտասարդութիւնը, երեսնամեայ կատարուն մարդու տարի՞քը թէ քառասնամեայ փորձառուի մը, ու վերջապէս ե՞րբ վերջապէս վաւերական աւելորդական պիտի համարեն Մկրտութեան Խորհուրդը: Անշուշտ, ծնող մանուկը իւրովի չէ որ կ'ընտրէ հայրենական քաղաքը և ոչ ալ պետական հպատակութիւնը կամ կրօնական հաւատքը: Այլ ուր որ ծնունդին և ուրուշդին պարագաները դրած են գինքը, կ'իւրացնէ զանոնք բնական կերպով և այսպէս իրեն համար հայրենիք, հպատակութիւն և կրօնք կ'ունենայ կամ ժողովին անտարակոյտ և սիրայօժար, և ասիկա իրեն համար կը համարուի հաստատուն, և անոր վրայ իր մանկութեան տոհմի կատարուած գործերն ալ ինքնին կ'ըլլան հաստատուած և վաւերական: Իսկ եթէ երբեք օր մը իր բացարձակ կամքովը ուղէ փոփոխութիւն ընել այդ ամէնուն մէջ, ոչ ոք կրնայ հակառակիչ իրեն:

374. ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ ՈՉ ԹԷ ԱՅԱՏ, ԱՅԼ ԱՆՀՐԱՓԵՇՏ ԽՈՐՀՈՒՐԻ ՄԸՆ Է. — Մկրտութեան Խորհուրդին ընդունելութեան խնդրոյն մէջ պէտք չէ մտնալ, ինչպէս քանիցս ըսին, թէ Մկրտութեան Խորհուրդը ազատ Խորհուրդ մը չէ, այնպէս

որ ի դէպ ըլլար զայն ընդունիլ կամ ոչ, ըստ հաճոյս: Այլ Խորհուրդ մըն է ան քրիստոնէութեան համար ոչ միայն անհրաժեշտ իբրև նշան խորհրդական, առանց որուն անհնար է իբրև քրիստոնեայ արձանագրուիլ, այլ նաև իբրև խորհրդական միջոց մը, առանց որուն անհնար է փրկութեան հասնիլ, Ասիկա կը հաստատուի Նիկողեմոսի արուած բացարձակ պատգամովը, զոր քանիցս յիշեցինք, և որ երկուսնքի տեղ չի թողուր, մանաւանդ երբ նկատի առնենք Ս. Հարց կողմէ անոր տրուած մեկնութիւնը և այն կանոնները, զորս Եկեղեցին յօրինած է այդ առթիւ, ինչպէս նաև սովորութիւնները ոչ միայն բոլոր մասնաւոր Եկեղեցիներուն, այլև մի առ մի ամէն հաւատացեալի:

Այն փոյթը և ջանքը, որով ամէն մարդ հետամուտ կ'ըլլայ մկրտութեան, որպէսզի մանուկները անկեանք չմեռնին, պաշտօնաներուն սպառնացուած պատիժները, զտնցառութեանց համար, և այսպիսի ուրիշ պարագաներ անկասկածելի կ'ընեն զայն: Իսկ այն վկայութիւնները որոնք հաւատքին կը բարձրացնեն կարևորութիւնը, ասոնք ամէնքը այն կէտը մանաւանդ կը շնչեն թէ արդարութեան և որբութեան գործերը, և սիրով յաջողած գործերը ևս կարևոր են, ինչ որ մենք ալ կ'ընդունինք, բայց միայն կը պնդենք թէ Գրիստոսի խօսքին համեմատ, և զգիտով ծննդեան հետ անհրաժեշտ է նաև ջրով վերածնութիւնը, ժառանգելու համար երկնքի արքայութիւնը:

(Շարունակելի՝ 38)

ՄԱՃԱԳԻԱ ԱՐԿԵԳՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ԶԱՅԼՏ ՀԱՐՈՒՏԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

LXXVIII

Օ՛ր Հոռմ, երկիր իմ, Ոգիի փառաք,
Սրտով ողբացնային քեզ՝ պէտք է փարին,
Մեռած կայսրութեանց դուռն ես մայր միակ
Փուն ազահուրթիւնն զսպող սրտերի,
Ի՞նչ են տառապանքն ու վշտերն մերին.
Նայեցէ՛ք նոճւոյն, (լսէ բուին ձայն)
Խորհակ Դահերին եւ տանքնէրին
Դո՛ւմ, տալանապն զոռնց մէկ օր է միայն —
Աւելարհ մը կայ՝ մեր տօնին տակ բեկուն կաւէ՛ մեր մարմնին նման:

LXXIX

Ազգերու Նիոբէն, ա՛հ, հոն է կանգնած՝
Անորդի, անթագ, վշտովն անհուսուն,
Սափոր մ'իր պարապ, բազկաց մէջ թողւած,
Վաղուց սուրբ փոշին իր՝ տուած հովուն,
Սկիպիոնի դամբան է այժմ անանիւն,
Դամբարանները անբնակ կը մընան
Դիւցազներէն քաջ — Դիբէր, հոսէ դուն
Մէջէն մարմարեայ մի ամայութեան,
Ելիր ջրովո՞ք ծածկոյթ եղիր իր նեղութեան:

LXXX

Դոք, Քրիստոնեայ, հուր, ուզմ, հեղեղ, ժամանակ՝
Աւարի տունն ինչն փաղին քոթնաբլուր.
Տեսաւ աստղ առ աստղ ան՝ մարդ իր փառքն.
Խուժ ինքնակալ հեծեալ կ'դիմէին հոն՝ ուր
Կառքը վեր կ'ելնէր դէպի Կապիսոլ,
Յանձնիր անհետք ինկան տանար, առտարակ,
Քառ՛ս, աւեր ... կրնաս ուրուագծել թափուրն,
(Նեխարաց աղօս լոյս կու տայ լուսնակ)
Եւ ըսել «հոս էր, կամ հ...» ուր ցայգ է կրկնակ:

LXXXI

Չոյգ ցայգ՝ դարերու եւ անոր դարեր՝
Տգիսութեան, է ծածկած, եւ այժմ ես
Կը ծածկէ մեր շուրջն ... կ'առնենք թիւր փայլեր —
Ովկիանն իր ցուցակ՝ աստղերն ունին փարսէս,

Գիտութիւն զանոնք կը փրճէ ի սեւ ...
 Հոռմն է իբր անապատ՝ ուր կը դեգերինք
 Ոայթափումներով յուշերու որ զմեզ
 Կը խաբէ եւ մենք «զսանք» կը խորհինք՝
 Կեղծ-երեսօթ աւերակի մ'երբ հանդիպինք:

LXXXII

Աւաղ ֆաղափն այն վսեմագոյն,
 Իր երեք հարիւր յաղթանակներին
 Եւ օրուան, երբոր Պրուսոսի դաշոյն
 Գերազանցեց սուրը երկրակային
 Ու համբաւն առաւ: Աւաղ պատմագրին
 Լիւեայի, Տաղին Վիրգիլի, խօսքին
 'Իւլեայի — որոնցմով պիտի' Հոռմ յառնէր կրկին,
 Մնացածը աւեր — աւաղ աշխարհին՝
 Պիտի' չունենայ ալ ազատ Հոռմի օրուան փայլին աչքին:

LXXXIII

'Իուն, կառքն որուն բախիտ անուով կը քշէր,
 Յաղթական Սիլլա, նուաճողդ հայրենեաց
 Ոստիկներն. զայրոյթն սխալներուդ դեռ
 Զգգացուած, չառնուած իրաւունքն կուտուած
 Վրէժին, արծիւներդ մինչդեռ սաւառնած՝
 Ծնրադիր Ոսիոյ վրայ — դուն յօնքովդ կուտակ
 Զնջեցիր Սենադ — դուն Հոռմացի բայց՝
 Մեղներովդ, քաղի ժպտով վար դիր պսակն
 Ինքնակալիդ, որ աւելի էր քան երկրային քաղն:

LXXXIV

Կրնայի՞ր միթէ գուռակել ք'այնքան
 Մահացունէրէն ըզքեզ գերիվեր
 Ընող Հրոսը, պիտի' ըլլար կարկամ,
 'Է իր զաւակներէն այնպէ՛ս խոնարհուէր ...
 Ան՝ որ յաւերժական ֆաղափ կ'անուանուէր,
 Կը կազմէր իր զօրքն յաղթելու միայն,
 Երկիրն վէս շուրջն իր կը շփառուէր,
 Մինչեւ կ'աղօսմար հարկւոնն անգամ,
 Իր բացած թեւէն — օ՛, ամենազօր կ'ողջունուէր ան:

LXXXV

Սիլլան է յաղթողն առաջին, բայց մեր
 Քրոնուէն է ըզգօն՝ բռնակալն անան,

Որ կ'մերժէր սէնադն, գահը կը թաւեր,
 (Կոնդի մ'վերածած) ապսամբն անմահ:
 Տե՛ս, ի՛նչ ճիւղներ կ'արժէ մ'ազաս պահ,
 Եւ ճանիւն համբաւ բոլոր դարերու.
 Բախսին ներքին բայց՝ Մահն պահուած կը մնայ,
 Օրն իր, մահուան եւ յաղթանակներու
 Տեսաւ զայն գոհ, իր հուսկ շունչին, թէր զոյգ աշխարհներու:

LXXXVI

Լուսնի երրորդ օրն (նախընթացն որուն՝
 Քաղէն զաս ամէն ինչ անոր ջրաւ)
 Հեզ իջեցուց զայն ոյծի գահէն օրն նոյն,
 Ու հողին դարձուց նորէն անոր կաւն,
 Բախսն թնկել չտուաւ պետութիւնն, համբաւ.
 Ինչ հաճելի են, կը մաւե՛ն հոգին
 Ձեռք կրնանք բերել ճիգերով անբաւ.
 Դամբան է ուրախ թելն բախսին աչիքն,
 Մարդն թ' ա՛յդպէս թեսէր՝ ի՛նչ թարբեր կ'ըլլար վերջն անոր կեանքին:

LXXXVII

Անարկու արձան, անա դեռ կաս դուն՝
 Խիստ կերպարանավդ քու վեհ մերկութեան,
 Դուն թեսար մէջքեղն մարդասպաններուն,
 Քու ոտքին՝ Կեսարն՝ մէջն իր յորդ արեան,
 Լոսիկն հանգրիհած շուրջ օրհասական,
 Մեծն Նեմեսիսէն, քեզ զոհ ընծայուած,
 Մարդոց 'ւ Աստուծոյ թագունիէն: Ան
 Մեռա՛ւ, իսկ Փոմպիլէյ դուն այժմ ո՛ւր կորած,
 Յաղթո՞ղ եղա՞ք ռաս արեաներու թէ պոլաթիկներ միայն:

LXXXVIII

Եւ դուն Հընոմի՛ ճանթահար դայեակ,
 Էզ գայլ, արոյրէ սօսնէէդ կը կաթին
 Կաթը յաղթաբեր դեռ գմբէթին թակ՝
 Ուր իբր յիշատակ հնութեան արուեստին
 Կաս արձանացած — Մայր Հըզօր Մրսին.
 Մեծ Հիմնող ծծեց՝ ծիծէդ վայրենի,
 Քօճեմած՝ Հռոմի Աստուծոյ հարուածէն նետին.
 Անդամներն սեւցած՝ փայլակէն երկնի —
 Անմահ կորիւնէդ կը պահե՛ս դեռ՝ գթով մայրենի:

LXXXIX

Կը պահես — մեռան որդեգիրներդ ողջ —
 Երկաթեայ մարդեր, աշխարհն է շինած
 Անոնց շիրիմներէն քաղաքներ ամբողջ:
 Անոնց նմանուելով մարդիկ արիւնած,
 Վախցած նոյն վախով, կոռւած են, յաղթած,
 Նոյն ընթացքն վարած՝ հեռուէն կապկի նման,
 Անոնց չեն հասած, չեն հասնիր ալ բայց,
 Բացի դեռ շիրիմ չիջած մարդ մ'ունայն,
 Ինքզինքն պարտուած, 'չ իր գերիներուն գերին է այժմ ան —

XC

Անմիտն՝ պետութեան կեղծ — ճեսակ մը բին կայսր ինքն
 Հետեւող կայսրին հին, անհաւասար
 Քայլով, վասնզի Հռոմացիին միտն,
 Նուազ երկրային ձեւ ունէր կաղապար,
 Կիրքերով՝ անզուսպ, դատումով՝ բայց սառն,
 Անմահ բընագոյով մ' որ պիտի փրկէր
 Մեղքերէ սիրտ մը փափուկ, յանդուգն ալ,
 Մերթ Ալկիսէսի ան կարծես ինք էր,
 Կոլոպասրայի ոսքին, եւ մերթ ան կը փայլէր,

XCI

Ու եկաւ — ճեսաւ — յաղթեց, բայց — մարդն այդ,
 Որ պիտի վարժեցներ իր արծիւք ցած թռիչքի՝
 Նըման բազէի վարժ, Քրանսական հակաս,
 Ուր վաղուց ըսկսած էր յաղթանակի,
 Խուլ սիրտ մ'ունէր չը լսող ինքզինքին.
 Տարօրինակ էր ան արդէն կազմուած
 Խիստ թերութիւն մ'ունէր — սին փառքի,
 Թեթեւ փառասենց — նպասակն ի՞նչ էր բայց,
 Ան հաստատել կրնա՞ր արդեօք թ'ինչ էր ուզածն:

Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԼՈՐԻՏ ՊԱՅՐԸՆ

(Շարունակելի)

Ս Ո Ւ Ր Բ Յ Ա Կ Ո Ր

Հայոց Սաղիմի Սուրբ վանքն Յակոբայ,
 Թաղամաս մ'է մեծ,
 Հին քաղաք կոչուած պարիսպներէն ներս,
 Որ ամուր, հաստաս՝ կը հանգչի փարթամ
 Դշտոյի նըման բարձունքին վերև
 Սլոնոյ լեռան,
 Գետինն երկնին վերածելու չափ:
 Իսկ Սուրբ Յակոբայ Տանարն յանկուցիչ,
 Գոհարասուփ է,
 Հազուագիտօրէն բացող իր դուռներն
 Այցելուներու աչքերուն դիմաց:

Ներսի ինկաբոյր մթնոլորտին մէջ,
 Պատերէն առկախ,
 Կողք կողքի շարուած սրբապատկերներ,
 Հայրապետներու, ճգնաւորներու,
 Հէֆնաթի ճաշօ մտնութեան մէջ
 Կը փալէն անշարժ,
 Դէպի երկնքի կայաններ լուսէ:

Սիւներն մոմերուն, խորաններուն դէմ,
 Բարձրներու պէս շարուել են կարգով,
 Իսկ կանթեղներու շարքներ արծաթ,
 Կամարներէն կախ,
 Քաղցր պլպլուրով կը վառին անթարթ:
 Խորաններուն դէմ խաչեր, սկիհներ
 Եւ առանակներ, ոսկի եւ արծաթ,
 Կը բանան իրենց շողերն բացխփիկ,
 Ալիք առ ալիք:
 Իսկ վարագոյրներ՝ ծածանումին մէջ
 Լոյսերու ծածան,
 Կը գողան առանց փերելու իրենց
 Ծփանքներն անշարժ:

Աղօթքի ձայներ, խունկի փուլաներ,
 Մերք զուսպ, մի րթ ժայթող,
 Կը բարձրանան վեր, շինելու ամպի
 Քուլաներ խարսեաւ, զմբէթին ներքեւ:

Ո Մ Բ Ա Ր Ո Ւ Մ

Ինչպէս մեակ մը աշխոյժ, ցուր քաղաքի բնակիչ,
Որ վաղ առնաւ կը փութայ ժողովել հունձներն իր ամէն
Ու յարգարէլ ամբարներն, զանոնք լեցնել էիչ առ էիչ,
Պատրաստ ըլլայ որ սլաւարն երբ քամիները փչեն ...

Եւ ալ այսօր երբ կ'ապրիմ ամառնաձիւրջն իմ կեանքին,
Յուշեր, սէրեր անցեալէն կը հաւաքեմ տենդազին,
Չանոնք բանեղ ջանալով ամենախորն իմ սրտին,
Որ խորեակէն կամ փութէն չժգունին, չցնդին ...

Ոմանք տար են, ինչպէս, ինձմէ առաջ ծերացած,
Իսկ ուրիշներ՝ զունաքափ, ո՛չ տեղ ունին եւ ո՛չ հոտ.
Ինչպէ՛ս իրենց վստահիմ, ինչպէ՛ս յուսամ, ո՛վ Աստուծո՛ւ,
Խարկանմենեռն դէմ որ զիս պահեն ամուր ու սրտն ...

Որ երբ ձմեռը հասնի, փշէ ուժգին հոլմն իր ցուրտ,
Վիշօք խել իմ սրտին՝ իր մագիլներն անյազուրդ,
Գոնէ կրնամ պատրաստիմ եւ օրօք իմ հոգին,
Ու տեսնել դէմք մահուան, օծուն՝ գոլովը կեանքին:

1984

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

Զկան աթոռներ սրբալայրէն ներս,
Նման հինաւուրց ժամատուներու,
Ժամուորներ ոտքի
Կ'ունկնդրեն ալօթքն, ժամասացութիւն,
Առաստաղներէն կարծես վառ իջնող,
Վերցնելով այսպէս բեռները նիւթին
Իրենց հոգիին, ապա ըզգալու
Ներկայութիւնը իրենց Աստուծոյն:

Աղօթքը ոյժ է, որ գիտէ բանալ
Համբաներ անյայտ,
Տեսանելիէն անտեսին գացող:
Իսկ Հայուն համար աղօթքն ու արցունք
Նոյն ցայտադրիւրէն կը բխին խաղաղ,
Վիշօքն վերածելու
Քոյսի եւ սիրոյ եւ ուրախութեան:
Սուրբ Յակոբի մէջ մարդ կը զգայ ինքզինքն
Շատ աւելի մօտ երկնին սնամպ:

ՌԷՆԱԹՍ ՄԷՆԱԶԶԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՎԻՐԱԻՈՐ

Կը փայփայուիս քիչ առ քիչ, ո՛վ Սուրբ Քաղաք փառաւոր,
Բիրս ձեռներէ արձակուող զնգակներէ ահաւկու.
Եւ ես կու լամ քեզի հետ զաւակներդ վիրաւոր,
Որոնք եղան նոխազներ՝ ի գին մահուան վրիժառու ...:

Կը յիշեմ քեզ սակայն ես, ո՛վ մայր սիրոյ, սրբութեան,
Երբ կ'որդէիր մեզ երկա՛ր՝ քու քեներուդ ճակ բարի.
Ու ճակաւին ես կը զգամ բարութիւնըդ հիմաւուրց.
Զոր կու ճայիր բոլորին, զաւակներուդ փաշարի ...:

Սակայն այսօր ես կու լամ ի քեա ցաւիդ անդաւման,
Ի քեա դէմքիդ վիրաւոր ու քու սիրտդ պաշտելի,
Ուր առնեմք կ'երթայիր միշտ քու նամբէդ ոսկեման ...:

Արիացի՛ր սակայն դուն, ո՛վ իմ մայրս զաւասանց,
Զի ես գիտեմ որ կրկին դուն պիտ' յառնես զերթ փիւնիկ՝
Խոր վերքերէդ, խոցերէդ, որ քեզ պաշտեն նա՛ր մարդիկ ...:

ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ԶՍՓԱՏԱՐԵԱՆ

Երուսաղեմ, 1955

ՏԻՐԱՄՕՐ ՏԱՐԻՔԸ ՓՐԿԶԻՆ ԾՆՆԴԵԱՆ ԱՏԵՆ

Այս հարցը ափ առաւ մեր մաքի
Գրան, երբ անցնող Սեպտեմբերի 8ին,
Տօն Մենդեան Ս. Աստուածածնի, կաթու-
ղիկ Եկեղեցին բացումը կատարեց Վարե-
մական տարւոյն, Նշելու համար երկհա-
զարամեակը Ս. Կոյսի ծննդեան:

Ծանօթ է թէ Ս. Գրական բանասեր-
ներէն և Եկեղեցւոյ Հայրերէն շատեր այն
կարծիքէն են, թէ մեր Տիրոջ ծննդեան
Թուականի հաշիւին մէջ սխալմունք մը
ապրդոծ է: Բայց հոս ալ կարծիքները
համաձայն չեն: Ոմանք կը պնդեն թէ
Քրիստոսի ծնունդը մեր Թուականէն 4
տարի առաջ տեղի ունեցած է, իսկ ու-
րիշներ՝ 4 տարի յետոյ, յենկով աստղա-
գիտական հաշիւներու:

Անցնալ տարի, երբ կաթուղիկ Եկեղե-
ցին Նշեց մեր Տիրոջ խաչելութեան և
յարուսեան 1950ամեակը, Վիոնիէի էջե-

րէն մօտեցած էինք այս հարցին, մեր
Յայտմաւորքին վկայութեամբ պաշտա-
նելով երկրորդ տեսակէտը: Ներկայ Յո-
րելեանը կու գայ աւելի ևս ամրապնդե-
լու մեզ այս տեսակէտին շուրջ, վասնզի
առաջին պարագային, 16էն (2000 + 1984
± 16), 4ը զեղչելով՝ կ'ուսնենանք 12,
ինչ որ չի կրնար ըլլալ Թիւը Ս. Կոյսի
կեանքի տարիներուն, երբ ծնունդը կու
տար մեր Փրկչին: Մինչ 4ը միւս կողմ
ձգելով՝ կ'ուսնենանք 20, ինչ որ էր շատ
հաւանաբար տարիքը Տիրամօր՝ Կոյսի
այդ դէպքի առնել: Մնաց որ կաթուղիկներ
խօսք չեն ընել 4 տարիներու մասին, ոչ
յայտկոյս և ոչ յայնկոյս, և մեր Թուա-
կանի ճշգրտութեան վրայ հիմնուելով, կը
ներկայացնեն Ս. Կոյսը իբրեւ 15-16 տա-
րեկան պարամանուէի մը, երբ ընդունեց
մեծ աւետիսը և ծնաւ Աստուածորդին:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

Ս. ՅԱՆՈՐԵԱՆՑ ՎԱՆՔ, ԵՐՈՒՍԱԼԷՄ

(ԺԳ. — ԺԸ. Գար)

ՄՇԱԿՈՒԹՈՅԻՆ. — Ս. Յակոբեանց Վանքին Միաբանությունը, հակառակ Սորբատոնդիաց ծառայության հետ պահպանման ծանր պարտականություններ բռնադատության ընթացքում, անտես չէ ըրած մշակութային մարզը, ուր եւս արձանագրած է մեծ արդիւնքներ: Ս. Յակոբեանց Վանքին հովանիին ներքին զբոսայիցի եւ մանրակարգությունների աշխատանքներ կատարում են շարունակ. թէ՛ Միաբանության անդամներուն եւ թէ՛ ուխտաւոր կամ հիւր զբոսներու եւ ծաղկողներու ձեռքով: Հետեւեալ էջերուն մէջ կը ներկայացնենք ԺԳ. — ԺԸ. դարերու հինգհարիւրամեայ շրջանի գործիչներին ու գործերը միայն, եւ այն ոչ ամբողջական ձեւով, որ սակայն գաղափար մը կու տայ այս Աթոռի Միաբաններուն բերած մեծ նպաստին Հայ մշակութի կալուածէն ներս:

Ա. — Յովան Գրիշ և Կազմող, 1215ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ, օրինակած է մէկ ձառնգիր, Յոնաւոր Յովհաննէսի փափաքով, իրեն յիշատակ Ս Աստուածածնի Տաճարին, զոր կանգնած է Դէորդ քնտրեալ քահանան, Բեթղէմի ճանապարհին վրայ. — Յիշտ. 26ա. թ. 346: 26ա. Վենետիկի, թ. 204:

Բ. — Ասեփանոս Երկայն, Գրիշ, 1295-1327:

1. — 1314ին, Կիրակոս քահանայի խնդրանքով, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ աւարտած է ընդօրինակումը մէկ Մանրուսումի. — Հմմտ. Սիոն, 1967, էջ 247:

2. — 1316ին, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ ձառնգիր: Մտացող՝ Դաւիթ Եպս. Երուսաղէմի. — 26ա. Ս. Թ. 271:

3. — 1321ին, Ք1 Մայիս-Օգոստոս 21, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ, գաղափարած է Աւետարան մը, Ասեփանոս Գոյնեբերիցանցի ընտիր օրինակէն, Վարդգիշիան քահանայի խնդրանքով: Կազմող՝ Մատթէոս քահանայ. — Թորոս Աղաբ, Բ., էջ 344-6:

Գ. — Ներսէս Արեղայ Կապցի, Գրիշ, 1321-41, որդի Աւարդահի եւ Շնոնքորի, օրինակած է.

1. — Աւետարան, 1321ին, Զորկցի ընտիր օրինակէ, ի վայելումն իրեն եւ ի յիշատակ ծնողացն. — 26ա. Վաշիկապետի Կանգրեսի Գրադարանի, թիւ 4. — Հմմտ. Բանբեր Մատ. ի, թիւ 12, էջ 227-228:

2. — Եսայի Մարգարէ եւ Թուղբ Աւետեւոյ, 1321ին. — Հայց. Եկղ., 1951, էջ 244: 26ա. Գ. Քիրտեանի:

3. — 1331ին, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ ձառնգիր: Ծաղկող՝ Յովհաննէս Արղ. Դուհեցի: Կազմող՝ Մատթէոս Կուսակոթն արեղայ. — 26ա. Ս. Թ. 282:

4. — 1334ին, Ս. Ստեփանոսի Վանքին մէջ օրինակած է մէկ ձառնգիր, փոքրադիր. — 26ա. Ս. Թ. 163:

5. — 1335ին, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ, օրինակած է ձառնգիր = Տօնակահնի 2ադ մը: Կազմող՝ Մատթէոս Կուսակոթն քահանայ. — Յիշտ. ԺԳ. Դարի, թ. 338: 26ա. Վենետիկի, թ. 222:

6. — 1341ին օրինակած է մէկ Աստուածաւունջ. — 26ա. Վենետիկի, թ. 17:

Դ. — Թորոս Վարդապետ, Գրիշ, 1322ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է Գիրք Վայից՝ Դրիգորի Մարաշեցւոյ, Արեւելցի Յակոբոս Երէցի փափաքով: Կազմող՝ Մատթէոս. — 26ա. Երեւանի, թ. 106:

Ե. — Յովնանէս Դուհեցի, Ծաղկող, 1331ին ծաղկած է Ներսէս Կրակցիի օրինակած ձառնգիրը. — 26ա. Ս. Թ. 282:

Զ. — Կարապետ Արղ. Տիրիկեցի, Գրիշ, 1331ին, 17 Օգոստոս-Դեկտեմբեր 20, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ (Աստուածաշուսիչ Մասնակի) Նոր Կտակարան. — 26ա. Երեւանի, թ. 149:

Ը. — Կարապետ Քնն. Կոնստանտ, Գրիշ, որդի Գարնտասի, 1332-1341, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ օրինակած է,

1. — Մեկնութիւն Կորնողիկեայց, Սարգիս Վարդապետի, 1332ին. Ծաղկող՝ Ներսէս, Կազմող՝ Մատթէոս Կրոնաւոր. + Ա. Մաս, 26ա. Ս. Թ. 319: Բ. Մաս, 26ա. Ս. Թ. 299:

2. — ձառնգիր, 1341ին: 26ա. Ս. Գ. թ. 1255:

Ը. — Յովհաննէս Շապարեանց, Գրիշ, 1336ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Հաւանց Վարժ. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 359:

Թ. — Յովհաննէս Գրիշ եւ Կողմող, 1339ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ գրած եւ կազմած է մէկ Աւետարան. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, Թ. 397:

Ժ. — Մանուէլ Բաճ, Գրիշ, 1352ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Բարեպետի Բարթողիմէոսի, Անդրէասի որդի Միսիմար արքայի համար. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 2233:

ԺԱ. — Յովհաննէս Աբիղայ, Գրիշ, 1354ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Գանձարան — Զեռ. Հայէպի, Թ. 119:

ԺԲ. — Սեփանոս Երեց, Գրիշ, որդի Մեհեանի, 1355 եւ 1363 տարիներուն, Ս. Փրկչի Վանքին մէջ օրինակած է ձուրնօր մը. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1110:

ԺԳ. — Կարապետ Գրիշ, 1357ին, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ օրինակած է Աւետարան մը. — Յիշտ. ԺԴ. Դարի, էջ 515:

ԺԴ. — Մարտիրոս Գրիշ, 1356ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է Հիմ Կապարան (մասնակի), Մատթէոս քահանայի համար. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1153:

ԺԵ. — Աւագ Երեց, Գրիշ, 1356ին, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ գաղափարած է մէկ Աւետարան, Ստեփանոս Գոյնեբերեցանցի օրինակէն, Գրիգոր եւ Միսիմար կրօնաւորներու փափաքով. — Զեռ. Հայէպի, Թ. 54:

ԺԶ. — Սեփանոս կրօնաւոր, Գրիշ:

1. — 1360ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է, Աստուածատուր կրօնաւորի հետ, Ժողովածոյ մը, կրօնական բովանդակութեամբ, Սարգիս Միակեցի համար. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1616:

2. — 1360ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է Աւետարան մը, Թադէորդոս զպրի համար. — Թորոս Աղաբ, Բ., էջ 437:

3. — 1360ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Մատթէոս (Եպիսկոպոսական), Սարգիս Եպիսկոպոսի համար. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 2156:

ԺԷ. — Աստուածատուր կրօնաւոր, Գրիշ, 1360ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է, Ստեփանոս կրօնաւորի հետ, Ժողովածոյ մը, կրօնական բովանդակութեամբ (Նարեկէն մասեր, Եւայն). Սարգիս Միակեցի համար. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 1616:

ԺԸ. — Կիրակոս Գրիշ, 1363ին, Ս. Փրկչի Վանքին մէջ օրինակած է Աստուածատուր (մասնակի). — Զեռ. Երեւանի, Թ. 5606:

ԺԹ. — Վարդան Աբղ. Բաբերդի, Ղրիմեցի, Գրիշ եւ Մաղկոյ, 1366-1372, որդի Կիրակոսի:

1. — 1366ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է Նարեկ մը: Մատթէոս կրօնաւոր. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 7091:

2. — 1367-1369ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ ձառնոց. — Զեռ. Ս. Յ. Թ. 122:

Ահաւաստի հատուած մը գլխաւոր յիշատակարանէն: «Ի յայս շնորհալիս իմ Աւետարանն ի Գողգոթայ մնաց եւ չկարցի հանել, եւ բազում շնորհութեամբ վշտացաւ հոգի իմ, եւ հատաւ ակնկալութիւն տեսանել ի բաց գեղարեւոյն զուռն եւ զԱւետարանն: Յայնժամ զմտաւ ածի թէ գողցան եւ ես անյիշատակ մնացի: Թող Տարեգիրք, Ճաշոց գրեմ, թէ ապրիմ եւ տայ Գրիստոս զխաղաղութիւն, եւ տեսնուի տայ ինձ զԱւետարանն զայս ինձ ի մարմնաւոր պէտս ի կուրիս խարճեմ: Ողորմածն Աստուած, որ զամէն բարի խնդիր կու կատարէ, տեսնուի երես մեզ յետ Գողգոթայ հանց ուրախութիւն, զոր այլ լէաք տեսել, եւ զԱւետարանն գտաւ, զխալն եւ զկոնակն եւ զկոստեղն քակել էին, եւ ուրախացաւ ի փառք Գրիստոսի: Եւ վասն առջի ուխտին որ գրեցի զսա Ար. Գողգոթայիս, ոչ կարացի ուխտագանց յինել, այլ ետու զսա Գրիստոսի, ըստ այնմ ըզքոյս ի քոյոց քեզ ընծայեմք, յամենայնի կարող Տէրոս:

3. — 1372ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած եւ ծաղկած է Աւետարան մը. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 5557:

Ժ. — Գրիգոր Ակնեցի, Գրիշ, 1367ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ գաղափարած է մէկ Աւետարան, անթերի օրինակէ, Ան-

դրէաւ փակակալի փափաքով. — Զեռ. Երեւանի, Թ. Է308:

ԻԼ. — Գեորգ Գրիշ, որդի Առաքել քահանայի, 13է2ին օրինակած է մասամբ՝ Աւետարան մը: Ծաղկող՝ Եսայի. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 7601:

ԻԲ. — Սեփական Սեբաստացի, Գրիշ, 1390ին, Ս. Յովհաննու Անապատին մէջ օրինակած է մէկ Մատթոյ թաղման, Ս. Յակոբայ փակակալ Յովհաննէս կրօնաւորի յանձնարարութեամբ. — Զեռ. Ս. Ե. Թ. 661:

ԻԴ. — Կարապետ Եկեղեցի, Գրիշ, 1397ին օրինակած է Ժողովածու մը. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 9309:

ԻԵ. — Սահակ Աբղ. Գրիշ, որդի Կարապետի, 1398ին, Ս. Փրկչի Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Զառէմբի. — Զեռ. Ս. Ե. Թ. 73:

ԻՐ յիշատակարանին մէջ կր թուէ այդ թուականին Ս. Փրկչի Վանքին մէջ գտնուող համալսելի միեղէն եղբայրները, որոնք են, Մատթէոս արեւելայ, Ստեփանոս ճգնաւոր, Յովհաննէս Զրքին, Յովհաննէս փակակալ, Մեքիմեդէ կրօնաւոր, Դաւիթ Սիւրբանկեաց, Աստուածատուր դռնապան, Յովհաննէս ակնճառ, Յովհաննէս Բրթղոմէ, Լիւիս Սիւրբանկեաց, Յովհաննէս Շամախեցի եւ Յակոբ զպիր.

ԻԵ. — Սարգիս Եղա. Երուսաղէմի, 1399ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Մեքիմեդէ կարօղիկեայց, Սարգիս վարդապետի: Ծաղկող՝ Տաւնական կրօնաւոր. — Զեռ. Ս. Ե. Թ. 7:

ԻԶ. — Կարապետ Աբղ. Վարցասեցի, Գրիշ, որդի Ստեփանոս քահանայի, 1407ին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ օրինակած է մէկ Հուրցմանց Գիրք, Գր. Տաթևազցի. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 916:

ԻԷ. — Ալեքիսանդր Աբղայ, Գրիշ, 1409ին, Երուսաղէմի մէջ օրինակած է մէկ Տոնացոյց. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. մասն, Թ. 101:

ԻԸ. — Յովհաննէս Սանահեցի, Գրիշ եւ Ծաղկող, 1411ին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ օրինակած է Սարգիս Աբղայի խնդրանքով, մէկ Մանուկունք. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. մասն, Թ. 132:

ԻԹ. — Գրիշ Վրդ. Խրեմցի, Երեւան, 1415ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է

մէկ Տոնացոյց եւ Նուիրած է իր սիրելի բարեկամին՝ Մկրտիչ վարդապետին. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 8775:

Լ. — Յովհաննէս Բաղանայ, Գրիշ, 1416ին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ օրինակած է մէկ Աւետարան. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. մասն, Թ. 207:

ԼԱ. — Մանուկ Աբղայ, Գրիշ, 1417-1419, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ, Յովհաննէս Աբղայի հետ, օրինակած է մէկ հոյակապ Զառէմբի, Երուսաղէմի Պօղոս Պատրիարքին հրամանով. — Զեռ. Ս. Ե. Թ. 1:

Յիշատակարանին մէջ կր կարդանք. «Այլ եւ յայսմ ամի Կաթողիկոսն, որ էր նստած յաթոռն, Կրիզոր անուն, մակառն էր խանձողատ, վասն ապրիլատ ինչ գործոյ ընդեցեալ եղեւ յաթոռոյ, եւ եկեալ տարան գտէր Պօղոս նստուցին յաթոռ կաթողիկոսութեան. եւ ինչ յիշում տեղւոյ զիր խոստովանահայրն զՄատթէոս արեւելայն վերակացու գրոցս. եւ շատ աշխատեցաւ արդեամբք եւ գործովք, միշտ ապաստարէր մնալ:

ԼԲ. — Յովհաննէս Աբղայ, Գրիշ, 1417-1424:

1. — 1417-1419ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ, Մանուկ Աբղայի հետ, օրինակած է մէկ հոյակապ Զառէմբի, Երուսաղէմի Պօղոս Պատրիարքին հրամանով. — Զեռ. Ս. Ե. Թ. 1:

2. — 1419ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Յիսուս Ողորդ, Յակոբ արեւելայի խնդրանքով. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 1551:

3. — 1424ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Մեքիմեդ. Կարօղիկեայց՝ Սարգիս վարդապետի: Ծաղկող՝ Սիմէոն Աբղ. Մելիտեցի. — Զեռ. Երուսաղէմի, Թ. 67:

ԼԴ. — Մանուկ Աբղայ, Գրիշ, 1422ին, Ապրիլ 27-Նոյեմբեր 7, օրինակած է մէկ Զառէմբի: Մտաւորք՝ Կարապետ Կնդազրակցի եւ Յովհաննէս Մղաշուրցի արեւելայք. — Զեռ. Անկիւրիոյ, Թ. 161:

ԼԵ. — Մկրտիչ Աբղ. Խրեմցի, Գրիշ, 1424ին, Ս. Փրկչի Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Գարգալի Գր. Տաթևազցոյ. — Զեռ. Երեւանի, Թ. 2167:

ԼՅ. — Թորոս Աբեղայ, Գրիչ, 1426-1465, որդի Աթապէկի:

1. — 1426ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Յայսմաւուրբ. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 7362:

2. — 1427ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Մեկն. Մաթեոսի, Գր. Տաթեւացւոյ, Մելքիսէդ վարդապետի համար. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 5133:

3. — 1433ին մասնակցած է Տիրատուր Աբեղայի գաղափարած ձաւոցի ընդօրինակութեան, գրելով «ի Յարութեանէն մինչ ի Վարդապետն». — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ. մասն, Թ. 507.

4. — 1465ին, Ս. Յակոբեանց Վանքին մէջ օրինակած է Աւետարան մը. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Բ. մասն, Թ. 298:

ԼԶ. — Վարգան Աբեղայ, Գրիչ, 1426-1427:

1. — 1426ին գրած է գլխագիրները՝ նոյն թուականին Դրիմեցի Դազար գրչի օրինակած Սաղմոսաւանին. — Ձեռ. Ս. Թ. 1988:

2. — 1427ին, ըստ երեւոյթին Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, օրինակած է, Գրիչ Տիրատուր Աբեղայի հետ, մէկ Մեկն. Կարողիկեայց՝ Սարգիս վարդապետի. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. մասն, Թ. 336:

ԼԷ. — Տիրաւոր Աբեղայ, Գրիչ, 1427-1433:

1. — 1427ին, ըստ երեւոյթին Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, օրինակած է, Գրիչ Վարդան Աբեղայի հետ, մէկ Մեկն. Կարողիկեայց, Սարգիս վարդապետի. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. մասն, Թ. 396:

2. — 1432ին, Ս. Փրկչի Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Գանձաւան, Յովհ. Արեղայի համար. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 8242:

3. — 1433ին, Ս. Փրկչի Վանքին մէջ օրինակած է ձաւոց մը. — Ձեռ. Ս. Թ. 3232: Սիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ. մասն, Թ. 507:

ԼԸ. — Դաւաւր Դրիմեցի, Գրիչ, 1426ին,

Ս. Փրկչի Վանքին մէջ օրինակած է մէկ Սողմոսաւան, Մելքիսէթ եպիսկոպոսի հրաւանդ. — Ձեռ. Ս. Թ. 1988:

ԼԹ. — Յակոբ Աբղ. Բերկեցի, Գրիչ, 1432ին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ օրինակած է մէկ Մեկն. Սաղմոսաց՝ Գրիգոր Տաթեւացիի, Մարտիրոս վարդապետի պատուէրով: Մաղկող՝ Մելքիսէթ Աբեղայ. — Ձեռ. Երեւանի, Թ. 1126:

Խ. — Երեմիա Աբղ. Երզնկացի, Գրիչ, 1439ին մասնակցած է Արծկեցի Գրիգոր Գրչի գաղափարած Յայսմաւուրբի ընդօրինակութեան. — Ձեռ. Ս. Թ. 75:

ԽԱ. — Սարգիս Աբղ. Մելիքեցի, Արծկեցի, Գրիչ, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, 1439ին, օրինակած է,

1. — Յայսմաւուրբ (17 տետրակ), Երուսաղէմի Մարտիրոս Եպիսկոպոսին պատուէրով. — Ձեռ. Ս. Թ. 76:

2. — Աւետարան մը, Թուրվանտայ ապաշխարողի համար: Մաղկող եւ կազմող, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ, Գր. Էլմէլիքեցի, Արծկեցի. — Ձեռ. Անկիւրիոյ, Թ. 312:

3. — ձաւոց մը. — Ձեռ. Ղալաթիոյ, Թիւ 36:

ԽԲ. — Դրիգոր Էլմէլիքեցի, Արծկեցի, Գրիչ եւ Մաղկող, 1439-1441, որդի Էլմէլիքի եւ Գոհարի:

1. — 1439ին, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ օրինակած է մէկ Յայսմաւուրբ, մասնակցութեամբ Երեմիա եւ Սարգիս գրիչներու: — Պատուիրատու՝ Մարտիրոս Արք. Երուսաղէմի. — Ձեռ. Ս. Թ. 76:

2. — 1441ին, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ օրինակած է, Գր. կրօնաւորի փափաքով, մէկ Յայսմաւուրբ. — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. մասն, Թ. 597:

3. — 1441ին, Ս. Հրեշտակապետաց Վանքին մէջ օրինակած է ծաղկած է Աւետարան մը: Ստացող՝ Ներսէս կուսակրօն քահանայ. — Ձեռ. Անթիլիասի, Թ. 64:

ՄԱՍՆԱԻՌ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՑ

ԳԼՈՒԽ Ե.

Ցաղագս պատգամային Տառն Նիկո-
ղայոսի եւ Սեփաննոսի առաքնոյ եւ Տմա-
ւոնի Յայնկուպսաց եւ վասն դիպումսոց
ինչ եւ ժողովոյն ուր յաւուրս նոցա:

Եւսուրս յայտատիկ (ՁԼԻ = 1288) 'ի
վանս Ս. Նշանի Տեսուչ Նահանգին Սե-
րաստիոյ նառէր Նիկողայոս Արքեպս.ն.
այր հեղ եւ խոնար՝ բարուք եւ որչափ ինչ
ձեռնհաս էր բարեպաշտութեամբ հովուէր
գնօտն Քա.ի եւ համբարատոր ոգւով տա-
նէր վշտաց եւ անձկութեանց, որք յանա-
խէին յաւուրս սորա, վասնդի եկին հա-
սին 'ի սահման Սիրաստիոյ ելուզակք
ամանք՝ ապստամբեալք 'ի Սուլթանէն Ե-
գիպտոսի՝ որք, որպէս գրի 'ի ձեռագիր
պատմութեան իւրում, գերեցին 'ի շրջա-
կայ եղբայր քաղաքիս 800 ոգիս եւ սպա-
նին 50 գլխաւոր անձինս 'ի քրիստոնէից
եւ ապա վատանցեալ 'ի զօրութիւն իւրս
եանց գիմեցին եւ մօտին 'ի ներքս քաղա-
քին եւ օղակահանութիւն Սբ. Արամն՝ որ-
գին Սամաղարին՝ հարեալ կոտորեաց 'ի
նոցանէ 500 անձինս եւ գիւղիոյս արար
իբրեւ զըլուր ինչ մեծ 'ի վերայ հանու-
պարին եւ զայլս փոխատկան արար
եւ յետ երկուց տմաց (ՁԽԻ ± 1294 Պատմ.)
ժողեցեալ այլ իմն ուղմուկ ապստամբաց,
'ի քաղաքին Սերաստիոյ, գի Ասլանու Կ
Սուլթա եւ Չաղաչար կուլեցեալ ապստամբքն
բազում զօրք եկեալ մօտին 'ի քաղաքս եւ
բազում նիզութիւնս հասուցին քաղաքաց-
ւոց, մանաւանդ իկզիս Հայոց: Եւ յետոյ
քորացեալ քաղաքացիքն հարին եւ սատա-
կեցին զբազումս 'ի նոցանէ եւ զայլս փա-
խժատկան արարին: Յետ արարիկ (ՁԽԵ
= 1298 'ի նոյն Պատմ.) Ամբատ բռնաւոր

Արքայն Հայոց՝ որ 'ի ցեղէն Ռուբինեանց՝
լուր առեալ թէ Հեթում եւ Թորոս եղ-
բարքն իւր՝ դարձեալ 'ի Կ. Պոլսոյ գնան
առ Հազան Խանն Թաթարաց առ 'ի առ-
նուլ գնա 'ի Թիկունս եւ լինիլ ընդդէմ
ինքեան, եւ թէ հասեալ են նոքա 'ի Սե-
րաստիա, խաղաց զօրու ծանու 'ի վերայ
նոցա եւ ձերբակալ արարեալ զերկոսին,
զնոսս տարաւ եւ եղ 'ի բռնտի, եւ յետ
քանի մի աւուրց սպան զԹորոսն եւ կու-
րացոյց զայնս Հեթումոյ: Յաջորդ ամին
(ՁԽԸ = 1299) ապստամբեցաւ Սուլթամիչ
զօրապետ Սուլթանին եւ սպան զՊայան-
չարն եւ Պեղիւսն եւ ջանայր տրիւլ Սե-
րաստիոյ՝ զոր իմացեալ 'ի Սերաստիա,
զանգու թ եւ զանոգորմ բարս նոցին եւ
զապստամբութիւնն, ո՛չ հնազանդեցան
իմա, այլ արմատցուցեալ զպարեւոյն՝ դի-
նեցան ընդդէմ նորա ապաւինելով յԱս-
տղաձ, եւ յաւուրս առաջին կիւրակէի
աղուհացիցն (Արարի 8՝) եկն զօրք բազ-
մօք եւ իկրայր Սուլթամիչին 'ի վերայ մայ-
բաքաղաքիս Սերաստիոյ եւ յետ արուրց
ինչ եկն եւ Սուլթամիչն եւ զաւուրս քառա-
սուն պատերազմեալ ոչինչ կարաց առնել:
Եւ յաւուր Աւագ Ուրբաթին, որ էր Ապ-
րիլի 17, դարձ արարեալ գնաց յԱլխարհի
դաշտն եւ անդ կոտորեալ զօրացն 'ի Բաշ-
խէաէն՝ եւ ինքն մաղապտուր փոխեալ յե-
գիպտոս: Յայսմ նուազի, յետ անձկու-
թեանց փրկեաց Տէր զՍերաստիա 'ի կորդ
ծանմանէ եւ յայսմ հեծելակոյտ եւ զօրու-
ղումար պաշարմանց ժամանակիս կարի
իմն տառապանս կրելով վշտացաւ Տէր
Նիկողայոս Արքեպս.ն եւ հասեալ զրաւ
կենաց հանգեաւ 'ի Քս. եւ Թաղեցաւ 'ի
վանս Ս. Նշանի (ՁՄԻ = 1305): Զկնի
մահուան Նիկողայոսի՝ եղաւ 'ի տեղի նո-
րին Տէր Ասեփաննոս Արքեպս.ն, որ էր

այր հանճարեղ և կորովաբան և բարեգեղ
հովուէր զօտն յանձնեալ ինքեան 'ի
Տեառնէ: Թուուրս սորա (ՁԾԶ = 1807),
հրամանաւ լէոն արքայի եղև ժողովն
Ստոյ յորում ժողովեցան 41 արքեպիս-
կոպոսք, 10 վարդապետք, 7 վանահարք,
լէոն արքայն և թագաւորանոյրն, Հե-
թում և հղարք Հեթոյ Օշին և Ալինախ,
և տասն մեծամեծ իշխանք՝ վասն ընտրու-
թեան նոր կաթողիկոսի՝ յետ մահաւանն
'Իրիզարի, սրբ և ընտրեցին և հղին ըզ-
կոստանդին Կեսարացի Պրոնադորոն, որ
և զառաջինն նստեալ էր կաթողիկոս:
Եւ ապա թագաւորն լէոն և կաթողիկոսն
Կոստանդին յառաջագրեցին Արքեպոս-
տոզովն ընդունել և հաստատել 'ի վի-
ճակի իւրեանց զինն զլուխ բանս՝ ըստ
դաւանութեան և ըստ ժիւի արարողու-
թեանց հոռոմայնեալ Հռովմայեցեաց, զոր
օսկուքք 'ի նոցանէ 'ի հոռոյս արքային
ընկալան և սկսան վարել 'ի վիճակի իւր-
եանց ոչնաւ ծխիւ և այնոս արարողու-
թեամբ, և ոմանք՝ որպէս Սարգիս Եպս.ն
Յրուսաղէմի և Ստեփանոս Արքեպոս. Սե-
բաստիոյ և թողումք ընդ նոսա միտրանո-
սեալք իսպառ մերժեցին զանիւրաւ հրաման
լէոնի թագաւորին և յաջորդի նորին
Թշնի արքային և կոստանդին կաթողի-
կոսի և արգելին զիւրայինսն յայտպիսի
արարողութեանց 'ի բաց կալ և ինքեանք
կային մնացին 'ի վերայ ուղղափառ դա-
ւանութեան Հայոց, անայնք 'ի վերայ
անվթար աւանդութեանց Հայաստանեայցո
կաթողիկէ Եկեղեցւոյ անվրէպ և այս-
պիսի աստուածահանոյ վարուք երկարեալ
'ի կեանս և վաղատկեալ 'ի տեսութիւն
իրբ ամս 18՝ հանդեաւ 'ի Քս. Տէր Ստե-
փանոս Արքեպոս. և եղաւ 'ի վանս Սուրբ
Դնանի (Զկի = 1318), 'ի սոյն ամի միա-
բան հաւանութեամբ քահանայք, իշխանք
և ժողովուրդք ընտրեցին և եղին Տեսուչ
նահանգիս Սերաստիոյ զՏէր Շմաւոն կոմ
Սիմէոն Արքեպոս.ն, այր խոհեմ և աջա-
լուրջ, որ բարեպաշտութեամբ կառավա-
րէր զժողովուրդն: Թաւուրս սորա՝ հրա-
մանաւ Կոստանդին Հայոց արքայի և
Մխիթարայ կաթողիկոսի եղև ժողովն
Ստոյ, որք ժողովեցան 29 եպիսկոպոսունք,
յորոց մի էր և Շմաւոն Արքեպոս.ն քա-
ղաքիս Սերաստիոյ և հինգ զլիաւոր վար-

դապետք և տասն վանահարք և թողում
երեցունք, որք միաբանեալ հանին յառ-
եան զքանս զրպարտութեանց Հռովմա-
յեցեաց որք արարեալ էին ազգիս մերոյ
և ժողովեալ էին 'ի միում գրքայի 117
զլուխ բանս ժողովութեանց, զոր 'ի քն-
նութիւն մատուցեալ Արքեպիսկոպոսացն,
մի առ մի գրեցին զպատասխանիո ըն-
դարձակ յոսմ և արարին գիրք մի յորում
խոհական բանիւք ունայնացեալ նա-
րացեցին զայն ամենայն զբարանութիւնս
և զշարախօսութիւնս նոցին և ցուցին
լինել նոցին աղատանս զառաւելոյ մասց
և շողփաղփութիւնք բանասրկու և քու-
արանց, որոց մին այս է թէ Հայք ունին
աւանդութիւն այսպիսի՝ չգի թէ ոք իցէ
'ի վրանք մահու և չ'ունիցի ժամանակ
հաղորդելոյ 'ի Ս. Խորհրդոյն առնէ զձե
խաշի՝ մատամբ 'ի վերայ երկրի և 'ի միոյ
ի թեոց անտի խաշին առեալ փոքր մի
հող 'ի գետնայն հաշակէ և այն համարի
առ նոսա 'ի տեղի հաղորդութեան: Առ
այս աստուծո Ս. Հորք ժողովոյն, այդո-
քիկ են պառաւանքս ցնորք և տկարիմաց,
որոց չէ իսկ արժան ապա պատասխանի,
քանզի ա՛հ ճկէ զոր ինչ միանգամ խօսին
պառաւանք՝ երբեք այն օրէնք իցն առ
մեղ, զի ահա յայսմ ամի՝ յերկրի մերում՝
աւելի քան զտասն հազար քրիստոնեայք
կոտորեցին 'ի բերան սրոյ անհաւատից և
ա՛հ լուաք յումեք թէ ոք 'ի նոցանէ հա-
ղորդեալ իցէ 'ի հողոյն: Ըստ այսմ օրի-
նակի գրեալ պատասխանի ամենայն սա-
բան բովազանացն մի առ մի և հերքեալ
մերժեցին զայն ամենայն ստայօգ բար-
բանջմունս Հռովմայեցեաց՝ որք խօսին
զապէս Հայոց և ապա ձեռն եղեալ օտա-
րագրեցին ժողովեալ Արքեպոս. ունքն միա-
բան և առաքեցին առ Պապն, և ինքեանք
դարձան 'ի տեղի իւրեանց: Դարձ արար-
եալ և Տեսուն Շմաւոնի Արքեպոս. եկն 'ի
վիճակն իւր 'ի Սերաստիո և կեցեալ
բարի վարուք և առաքինի գործովք փո-
խեցաւ յանանց կեանս և թաղեցաւ 'ի Ս.
Մեհապանիս (ՊԶԼ = 1339), Եւս Շմաւոնի
Արքեպոս.ին նստաւ յԱթոռ Տեսուչութեան
'ի վանս Ս. Դնանի Տէր Ստեփանոս Արք-
եպոս. Երկրորդ, որ նահատակեցաւ ՊԶԶ
= 1347 թուին զորմէ տես 'ի յաջորդ
զլուխն:

ԳԼՈՒԽ Զ.

Յաղագս նահապետութեան Մերոյն Սեփանոսի Արքեպիս.ին Սեփանոսիոյ եւ որոց ընդ մեմ. վրաս զառնակեալ հաբուածոցն որք անցին ընդ վանս Մերոյ Նեմիի եւ ընդ Սեփանոսի:

Յորժամ Հառ Լանկթիմուր զԲարեւոն եւ եկն 'ի Խաճմանս Մեծին Հայաստանու տարածեցաւ համբաւ նորա յաշխարհ տէրութեանն Օսմանցւոց, յորմէ համարմանութիւն առեալ Պուրհանէտտին տնունսն 'ի Խաճմանս-Ղազի, ապա խառնեցաւ յԱմիրայէն Սեփանոսիոյն եւ պաշտօնաւ, եւ ինքն նստաւ 'ի Խազի նորա, եւ ժողովեալ զգորս ասպատակէր 'ի Բաղամ տեղիս, այլ քանզի առ ումնեանն գտաւ տնողորդ, զորք նորա՝ Բաղամ 'ի քաղաքի աստ 'ի Սեփանոսիա՝ խորհնցան վտարանջիլ 'ի Նաճմանէ եւ կամ 'ի Թաճուակ դաւել զնա եւ բառնալ 'ի կենաց: Եւ էր յայնժամ Առաջնորդ մայրաքաղաքիս Սեփանոսիոյն եւ Տեսուչ Սրբոյ Նշտի վանուցս Տէր Ստեփանոս Արքեպիս. Ի, այր սրբակրան եւ առաջի մեծամեծոր յարգութ, որոյն եւ կազմեաւ մարմնոյն արտաքոյ առ հասարակ կարգի անհղատեալ էր եւ զօրաւոր: Իբրեւ ազգ եղև Պուրհանէտտին Ամիրային զխորհարդ ասպատակութեան զօրաց իւրոց, ամենք 'ի Բաճմանաց մատուցեալ առ նա ասեն թէ զբաղիւ ասպատակութեան է Ստեփանոս Եպիս. քաղաքին: Զայս լուեալ Ամիրային գիժեցաւ 'ի վերայ Սեփանոսիոյն եւ նաւանեաց զապատմանս եւ ասպատակ արս խիստս եւ Թանաքարոյն 'ի սուրբ մեծանաւանս ասելի զեպս.ն ամենայն ուխտելն: Իսկ սուրբ եպս.ն ասեալ կաշառս զօրականացն կտարակել զայլ կրօնաւորսն եւ ինքն առեալ զնեալ հզիտ անմեղ եւ հաւատարիմ զԵպիսկոպոսն. բայց նա գրդեալ 'ի թշնամեաց ասէ ցնա. այդու գիտացից թէ անմեղ ես եւ հաւատարիմ առ իս՝ եթէ դարձցին յօրէնս իմ. Ասէ ցնա սուրբն. Դու զիս կալար իբրեւ զապատմար. արդ եթէ ասպատակ եմ սպուն զիս, իսկ եթէ

անմեղ՝ արձակեմ: Այլ ամիրային բարկացեալ ընդ այս պատասխանի նորա, առաւել եւս օտարկէր յուրացութիւն եւ սպառնայր անկ 'ի վերայ նորա եւ Արեղայից նորին քաղաք չարիս: Յայնժամ երեքին նոցա սկսան միարեքան խոստովանել զԱմենասուրբ զԵրրորդութիւնն եւ զԲրիստոս Աստուած եւ ասպ. սակն. մեք զայլ հաւատաւ ո'չ գիտեմք եւ ո'չ ընդունիմք՝ այլ զայս միայն. եւ 'ի վերայ սուրբ հաւատոյն մեռանիլ պարծանս համարիմք եւ փառաւորեմք զԱրարիչ մեր զի զայսպիսի աւանդեաց մեզ զուղիղ հաւատս: Ընդ այս ցատուցեալ պիղծ բռնաւորին հրամայեաց հատանիլ զգլուխ նոցա առաջի իւր. եւ դահին ամենայն զօրութեամբ բողոք անգամ հարեալ զպարտնոց Սրբոյ Եպիս.ին՝ օչ կարաց հատանել եւ նա անգագար օրհնէր զփրկիչ իւր. եւ պղծոյն զայրացեալ 'ի վերայ դահին եւ լուեալ զքաղցրարարառ օրհնութիւնս եպիսկոպոսին, աղաղակեաց մեծածայն: Պատահեցէ զերեսն դորա, ասէ, զի թի լսիցեմք զօրհնութիւնս բունիցն: Յայնժամ տարածեալ զնա դահինք յերկրի, ամենք պատահեցին զբերանն եւ հատին զնա ընդ մէջ եւ անգամ անգամ ձողեցին. եւ նա դահանալ զՏեսուչն աւանդեաց զնոցին: Անդ գլխատեցին եւ զերկու Արեղայան եւ արկին զմարմինս նոցա ընդ գէշս դիականց այլց՝ չարագործաց նորոգ սպաննիւցոյ: Եւ Տէրն Գ. փառաւորեաց զՍուրբսն, զի լուս պայծառ ցոլացեալ յերկնից 'ի վերայ մարմնաց արեցոյն եւ զայն տեսեալ պիղծ բռնաւորին՝ կարծեաց թէ վրաս այլազգեացն եղև նշանն, վրաս որոյն ետ որոշել զմարմինս սրբոցն եւ շնորհօքն Բրիստոսի ընդ արքայն գնաց լոյսն, վկայ ամենազութեան Սրբոյ Եպիսկոպոսին եւ 'ի պարծոնս մեր եւ յամօթ այլազգեացն: Եւ թողին զմարմինս սպաննիւցն անգէն կերակուր լինել զազանաց, բայց արքայ Եպիս.ին զմարմինն գողացեալ՝ հաւատացեալք թողեցին յեկեղեցւոյ միում եւ Աքեղայիցն ընդ փուլ մի հողով ծածկեցին: Յետ յարարիկ, առաւել եւս բարբարեալ բարկութեամբ անօրէն բռնաւորն հրամայեաց յաւարի տնունս զեկեղեցին եւ զվանորայս Գաւառին Սեփանոսիոյ

և սպասաւորք նորա բազում աղիտաւրի
 դործս գործեցին, զվանս Ս. Նշանի կո-
 ղոպտեցին և յափշտակեցին զխաչ և զա-
 ւետարան և զայլ սպասս սրբութեանցն՝
 զորս գտին 'ի նմա և զօտարագէտ բնա-
 կեղոցին յայսր, մինչև հազիւ աւրեմն
 կարողցին մեծամեծք Հայոց միջնորդու-
 թեամբ ռմանց դադարեցուցանել զգործս
 դառնութեանն և թափել զՍբ. վանս 'ի
 ձեռաց նոցա: Եւ սպաւ եղ ծանր հարկս
 'ի վերայ եկեղեցեաց, թող զսուգունս բա-
 զում դրամոց զոր էաւ: Այլ փութով
 խնդրեցաւ վրէժ նորա 'ի Տեառնէ, քանզի
 նալաւ զնա Սուլթան Պայազիտ և սպան
 զնա հարաւար (Մեծորեցի Յիշատակ): Եւ
 մինչ է' և եւ հր շունչ առեալ Մայրաքա-
 ղաքս Սեբաստիա 'ի հարուածոց պիղծ
 քանուորին Պաւրհանէտտինայ՝ յարեաւ այլ
 իմն մորիկ փոթորկեալ և իբրև զամօ
 թխտաւ սպառեաց զնա՝ որ իսպառ
 հիննայատակ արար, քանզի անողորմ
 բռնաւորն լանկթիմուր դիմեաց 'ի վերայ
 հզօր թագաւորութեանն Օսմանցոց և
 էառ զբազում մեծամեծ քաղաքս՝ եկեալ
 պաշարեալ զՍեբաստիա (յորում ըստ ա-
 ւանդելոյ պատմագրաց կային աւելի քան
 զերկոտասան քիւր մարդիկ) և իբրև ընդ-
 գիմացոն նմա քաղաքացիքն, դաւաճա-
 նութեամբ խնսեցաւ խաղաղութիւն ընդ
 Պոսոս և երգուել լծատնել զնոսա 'ի սուր
 եթէ առյցեն զքաղաքն, որ հարցէ զձեզ
 որով՝ առէ՝ սուր նորա մտցէ 'ի սիրտ
 նորա: Եւ իբրև էառ զքաղաքն, զամե-
 նայն երիտասարդս վարեաց 'ի զերու-
 թիւն, իսկ զմեծատաւանս եւ նախ տանջել
 և առնուլ զամենայն գանձս նոցա, և սպա

սպրկեալ զգլուխս նոցա ընդ սոս նոցին՝
 եւ հոլովել և արկանել 'ի մեծամեծ փոսս՝
 զոր ետ փորել անդէն. այլ զկանայսն ետ
 կապել 'ի վարսիցն յագիս ձիոց և 'ի
 գաշտի արշաւեցուցանել, իսկ զման կուսս
 քաղաքին զամենեւինս ետ ժողովել 'ի դաշ-
 տովայրի կապեալ ձեռք և ստիւք, և
 կոխան հրիվարոց առնել՝ իբրև զորայս
 ընդ կամեաւայիւք, որոյ վտան և անդին
 կոչեցաւ Եսե հողերս. այլ զզօրս քաղա-
 քին՝ որք էին իբրև 40,000՝ կենդանույն
 թողեաց յերկիր, զի երդուայս առէ վա-
 տասանել զձեզ սրով: Եդիտ 'ի քաղաքի
 անդ և զբազում բորբոս և զնոսա ետ
 խնդեւ, զի թէ՝ առէ՝ զառաջ մարդիկ
 չխնայեցի դժւք զի՝ պիտոյ էք ինձ, բայց
 եթէ 'ի տարափոխել զսխտ ձեր յայլս՝
 'իուք թշուառութեամբ մտայք կենդանի
 և զայլս թշուառացեալնէք: Կործանեաց
 ոպտ և զեկեղեցիս քաղաքին և հիննայա-
 նակ արար զհայկոպ մեծ տաճար սրբոց
 Դաւառնիցն՝ որ շինեալ էր 40 գմբէթք
 եւր և թաղեալ էին մարմինք նոցա: Եւ
 զկնի աշալփ հարուածոց զորս արար 'ի
 Սեբաստիա և յայլ անդիս, խաղաց 'ի
 ներքս յԱնաեօլիս, և կայաւ զՍուլթան
 Պայազիտ, յաւարի էառ զբազում տեղիս
 և գերեաց զանհամար ոգիս՝ զոր ոմանք
 թուին աւելի քան 60 հազար տունս՝
 որոց բազումք են յԱզգէս Հայոց, և ըզ-
 բազումս 'ի Թաթարաց, ալբանաց զամենե-
 սին 'ի Խորասան զորս և կոչէին Ղարա-
 թաթար. և սպա գարծա արարեալ լէնկ-
 թիմուրայ գնաց յաշխարհս իօզպէկ 'ի
 Սմրպանս և անդ սասակեցաւ: (Պատմ.
 Չամչեան, Գ. Հատոր, էջ 429-433):

(Ծորոտեակելի՝ Ծ)

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ԳԻՐԻՇԵԱՆ

ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄ

1. — *Singer's Letters*. — 1978 ին Լոն-
տոն ապրիլ. Essays on Armenian Music
գրքին մէջ կը կարդանք. "Pawstos Biw-
zand in his History of Armenia states that
Saint Sahak in the fifth century was 'per-
fectly versed in Singer's letters', by which
we understand some early form of musical
notation. Unfortunately we no longer know
today what these 'Singer's letters' were
like ..." (էջ 7)։

Փառաժողովական Լայոց Պատմու-
թեան մէջ այդպիսի տեղեկութիւն չկայ։
Այդ տեղեկութիւնը կը գտնուի Ղազար
Փարպեցիի Լայոց Պատմութեան մէջ։
Հեղեակ կատարելապէս հմուտ երգողական
տառիցն ածուց (Տպ. Վենետիկ, 1933, էջ
40)։ Երգողական բառը սակայն սխալ ըն-
դորինակութեան արդիւնք է։ Կնագոյն
ուղիղ բառն է Երգողական, որով կ'աւ-
նենանք Հերգողական տառիցն բացա-
տրութիւնը (Հմմտ. Սիոն, 1966, էջ 201-2)։

2. — Մեկնութիւն նոսնայ. — Բազմա-
վէպի 1978 տարւոյ 1-8 թիւին մէջ կը
կարդանք. «Ստեփանոս Եպո. Սիւնեցիի
կը վերագրուի կարեւոր մեկնութիւն մը
նշանակ, որ կը սկսի Զառաւել հրաօրից
աւթամի ստեփանի գերապատմութիւն Բանից
նախադասութեամբ։ Արդարեւ կարեւոր է
հաղուադիւտ ընդգիր, որմէ դժբախտա-
բար հազիւ երկու օրինակ կը մնուի, և
երկուքն ալ Սեբաստիոյ ձեռագրերն են
մէջ, երկուքն ալ մեծ ջարդէն վերջ ան-
հետ կորսուած» (էջ 160-161)։

Այնպիսով ձեռագրերն են մէկը
Սեբաստիոյ թիւ 60 Աւետարանն է, որ
բարբառախառնար չէ կորսուած, և այժմ
կը գտնուի Սրբոց Յակոբեանց Զեռագրա-
տան մէջ (Թիւ 3453)։

3. — Ն. Աղոնց եւ Յայմաւուրսի. —
ԺԱ. - ԺԵ. Դարերի Լայ Վարձադրութիւնը

(1980, Երեւան) գրքին մէջ (էջ 53, ծնթ.
28) կը կարդանք. «Զանազան աղբիւրնե-
րից յայտնի է, որ անցեալ դարի վերջե-
րին հայկական Յայմաւուրսի քննու-
թեանը յատուկ ուշադրութիւն է նուիրել
ն. Աղոնցը, որը սակայն ժամանակին
չհրատարակուելով, հետագայում կորել է»։

Աղոնցի գրութիւնը հայկական Յայմ-
աւուրսիքներու մասին հրատարակուած է
1924 ին, *Revue de l'Orient Chrétien* մէջ
(էջ 211-218), "Note sur les Synaxaires
Arméniens" խորագրով։

4. — Նախաբա. — Էջմիածին տմա-
գիր, 1982, Ժ. էջ 60. «51 տնգամ էջի
կամ երգի վերջում կրկնուած են ՆՔՐՏ
չօրս տառերը, որոնք շատ հաւանաբար
ներկայացնում են ձեռագիրը գործի ան-
տան և լազրանտան սկզբնատարները. ...
Յիշեալ չօրս տառերը պիտի կարդացուին
հնաժամանակ, որ կը նշանակէ յանկերգ
կամ կրկնեք»։

5. — Կորիւն Վարդապետ. — Մաշտոց
(Պատմա-Պատմական Տեսութիւն), 1982,
Երեւան, էջ 207. «Վառմ Եր թագաւորու-
թեան տարիները նախապէս չեն հղել
ընդգրուած կորիւնի ժամանակագրական
կարգը հարադասութեան պահպանել է իր
նախնական ձեւը, և սեւէ փոփոխութիւն
կամ խմբագրութիւն անտեղի է»։

Այս հաւաստումը համոզելի չէ։
Կորիւնի գրքին մէջ կը կարդանք.
«Եւ արդ լինի համար հաւատաց հրաւել-
ւայն ամբ քառատուն և ինդ. և ի զըպ-
տութեանէն Լայոց մինչև ցվախճան Սրբոյն
ամբ երեսուն և ինդ, որք համարին
այսպէս. թագաւորեալ կրմանայ Պարսից
արքայի ամս վեց, և Յազկերտի ամս
քսան և մի, և յառաջնունմ ամի երկրորդ
Յազկերտի որդւոյ Վառմայ վախճանեցաւ
երանելին»։

Կորիւնի ներկայացուցած նախնները
որպէսզի լւան ըլլային, հարկ էր որ
յիշած ըլլար նաև Վառմ Նինգեհորդի
իշխանութեան 21 տարիները։ Այդ թի-
ւութիւնը սակայն կրնայ բացատրուիլ
ընդօրինակող գրչի մը վրիպակով, որ
Յազկերտի ճամա քսան և միշէն ուսում

մը կատարած է Վառժայ շառն և միւրին, և այդ պատճառաւ կարիւնի ճշդիւ գրած հաշիւներէն պակասած են 31 տարիներ, Հետեւաբար հարկ է հորիւնի բնագրէն սխալմամբ գուրո մնացած այդ քառերը ձեւ Վառժայ շառն և միւր կրկին ղենի իրենց տեղը. — Տես Սիւն, 1962, էջ 39-40, կարիւնի ժամանակագրական վերջարանը:

6. — Անհուսկանայի ճառեր. — Արցախ, 1982, էջ 232, կը կարդանք. «Կենդանական վարդակից վեր երեք տառերը մնում են անհասկանալիք. — Ակնարկուած տառերն են Ն. Թ. Հ., կը պակսի ուղիղը առաջ՝ քարին կոտորուած ըլլալուն պատճառով: Պակտու թառը պիտի ըլլար Յ., որով կ'անհանձնէր Յ. Ն. Թ. Հ. սկզբնատառերը, և որոնք կը համառոտեն Յիւնուի խոշին վերադառնալունը. Յիւնու Նազովքեցի Թաղաւոր Հրէից»:

7. — Յովսէփ. — Լոս Անճելոս տպուած (1982), Յայտոյ Քերականութեան Համառու լուծմունք գրքին մէջ (էջ 73) կը կարդանք. «Պիղատոս զարմացաւ վասն Տեսուն մահուան և ասաց Յովսէփին: Նոյն գրքին թիւ 26 ծանօթութիւնը (էջ 212) կ'ըսէ. «Յովսէփը հրեաների Յակոբ նահապետի որդիներից ամենակրտսերն էր...»: — Ըստ Մատթէոսի Աւետարանին, Պիղատոսի դիմողը Արեմաթացի մեծատուն Յովսէփն էր (ԻԷ. 57) և ոչ թէ Յակոբ նահապետի որդին՝ Յովսէփ Գեղեցիկը:

8. — Յիսասակարմնի հրատարակութիւն. — Գլաձորի Համալսարանը, 1983, երեւան, գրքին մէջ կը կարդացուի (էջ 38). «26 հոգի յիշատակարանը երկու անգամ հրատարակել է Ն. Պողարեանը, նախ՝ 1933 թ. Սիւն ամսագրում (էջ 416-418), ապա՝ Երուսաղէմի ձեռագրերի ցուցակի Զ. հատորի մէջ (էջ 91-92)» — Առաջին հրատարակութիւնը իմ կողմէ կատարուած է, այլ՝ օրուան Սրբազան Պատրիարքին կողմէ, որ ստորագրութիւն է գրած:

9. — Ապրիլմոս. — Լոս Անճելոս տպուած (1983) Հաւաքութեան Մեկնութեան Գերականի գրքին մէջ (էջ 91) կը կարդանք. «Ըստ իմաստասէր ոմն ազգաւ Երրայեցի Ապրիլմոս անունի», իր մասին տրուած ծանօթութիւնը կ'ըսէ. «Ապրիլայրերեւորում տարածում չգտած հեղինակ է...» (էջ 328). — Վարդան Արեւելցի անի սառողերը. «Ապրիլմոս իմաստասէրն երբայեցի առէ. Եթէ նախ Մովսէս յԱստուծոյ իմաստնացեալ գիր արար քսան և երկու, և այնու գրեաց Աստուած զտառն պատգամն, և ետ Յովսէս» (Պատմութիւն, 1862, Վենետիկ. էջ 20): Նման տողեր կան Միխայէլ Ասորիի մօտ. «Ապրիլմոս իմաստասէր երրայեցի առէ, թէ Մովսէս արար զգիրն երրայեցեաց» (Ժամանակագրութիւն, 1871, Երուսաղէմ, էջ 33):

10. — Մուր եւ Մայրան. — Նոյն գրքին մէջ կը հանդիպինք սա տողին. «Վա՛յ քեզ Մուր և Մայրան» (էջ 273): Թիւ 365 ծանօթութիւնը սապէս է. «Մուր և Մայրան՝ հաւանաբար արամաբանական արտայայտութիւն, վիրաւորանք» (էջ 364). — Մուր և Մայրան ծանօթ քաղաքներ են. Երեմիա մարգարէն գրած է. «Ըստ կորուսից զՄուր և զՄայրան» (ԽԷ. 4): Մատթէոսի Աւետարանին մէջ նոյն քաղաքներուն անունները կը տեսնուին Տիւրոս և Սիդոնի ձեւերով. «Վա՛յ քեզ, Քորազին, վա՛յ քեզ, Բեթսայիդա, զի եթէ ի Տիւրոս և ի Սիդոնի եղեալ էին զօրութիւնքս օր ի ձեզ եղեն, վաղու ևս արդեւ խորով և մոխրով ապաշխարեալ էք» (ԺԱ. 21): Այլապէս յիշեալ քաղաքները կը կոչուէին նաեւ Սուր և Սայատ:

11. — Ախայ. — Նոյն գրքին մէջ կը կարդանք դարձեալ. «ա՛ռ զմեծահազակ և բազմամբոխ քաղաքն Զաքայ» (էջ 361). — Քաղաքին անունը ճիշդ ձեւով գրուած պիտի ըլլար զԱքայ, ինչպէս կը գրէ Վարդան պատմիչ, կանխադոյն առիթով մը. «որ զԱքայ էին պաշարեալ» (էջ 136):

Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԺԱ. — Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆՆ ԱՍՏՈՒԱԾԸ ՆԿԱԼ

ԹԷՈՒԽԻՍԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ՝ ՅՈՎԻԱՆՆՈՒ ԱՆԵՏԱՐԱՆՅԻ՝:

Նոր երկիրն այսուր յերկրի՝ հաստատեցաւ գերեզման փրկչին մերոյ՝, եւ զարմանալի. տեղին լայնագոյն երեւեցաւ, եւ նեղագոյն էր, եւ լայնատարած ցուցաւ՝ քան զհաստատութիւնն երկնից. զի անտ՝ փառք՝ ևստուածութեանն միայն, իսկ աստ ևստուած՝ բաւանդակ՝ մարմնոյ միաւորութեամբ տարեալ եղի : Սա տարաւ զանտանելին երկնից, սա յերկրի երկնիք, գերեզման նեղագոյն եւ աթոռ բարձրագոյն. շիրիմ մեռելոյ, եւ յարուժին տնկեցեաց, տեղի մթազոյն՝ եւ լուսաբեր տխարաբալ արշարհի-արեւմուտք արեգականն արդարութեան. այն որ լուսաւորեաց զնստեալսն ի խաւարեանկ տեղեց : Երկնից բնակող. որ լի են երկիր¹⁰ փառաւ Նորա, այսուր իջեալ յանձուկ գերեզմանն, զի զիջեալսն ի դժոխս յերկինս հանէ : Բնակեալն ի ծոց Հաւր՝ էջ ի գերեզման, զի զբնակեալսն ի գուր անդդի մատուցէ¹¹ Հաւր : Եւ ի գերեզման, որ ստեղծ զմարդն ի հողոյ, զի զհողացեալսն ապականութեամբ¹² վերստին նորոգեացէ՝ զլուսատուն արեգական, եւ լուսնի, եւ աստղայն, եւ հրեշտակաց, վասն որոն իջանսն ի գերեզման¹³ որպէս յանցաւոր աւրիկաց, զի ազատեացն զմեզ որպէս զաւրիճադիր՝ ի դատապարտութիւնէ մեղաց, զի արտաբերուցս պարգեւեացսն զբնակութիւն զրախտին որպէս զԱստուած :

[illegible]

«Ի վաղիւ անդր, որ ի շարաթն լուսանայր:»

«Ի վաղիւ անոր, որ ի շարքս լուսամասի»
Երէկ ի խաչին խաւարեացաւ արեգակն, այսաւոր գերեզմանաւ լուսաւորեցան
տիեզերք: Երէկ խաչն մահու աւանդեաց, եւ մահ նորա լուծիչ եղեւ, եւ զկեանս ի
մարդիկս աղբրեացոյց: Երէկ խաչնայնս զարարածս շարժեաց, զնդհանուր աշխարհս,
եւ ոչ զմի մասն երկրի, ըստ սովորուիեան բնաւոր շարժմանն, որ հրամանաւ Աստու-
ծոյ յանդերձային հոգմոյն շարժի մասն երկրի, իսկ աստ բնաւ երկիր շարժեցաւ, եւ
վէմք հինմաւոր անշարժք, եւ բլրածեւ վէմք պատառեցան, զի ուսցուք թէ որ զՄով-
սէս ի փապ վիմին անարատ պահեաց, եւ յանապատին զվէմն աղբրեացոյց, եւ զպարա-

Алматы қ. 2, кз 509 м-511 п; 2 жж. 2, кз 631 м-638 м; 2, кз 265 м-274 м;
" 2, 6 б II. Космонавты қ

Բնագիր 2, էջ 603 ա-511 բ: Հմտ. 3, էջ 631 ա-638 ա: 7, էջ 200 ա-207 ա
 1 Թեոփիլոս աշակերտ: 2 Ձախի Աւետարանի 7 3 Ձախի չերկրի 2
 4 Ձախի՝ մեքոյ 2 5 Երեւանի 2 6 անշ 2 7 փառք 2 8 Ձախի՝ Աստուած 2 9
 9 բովանդակ 2 10 Երկրի 2 11 անշրդոլ մատոյց 2 12 յայպանաւթիւն 2, ապակա-
 նութիւն 2 13 Ի գերեզման, ու Տէր, 2 14 բովանդակ 2 15 բանտէն 2 16
 18 բնագիր 2 17 աւերաբաներ 2 18 մի Ի գրաք 2, մի Ի գրանշ 2 19 անմամբ 2,
 ապամբ 2 20 Ձախի՝ Իւղղութ 2 21 կանգնեաց 2 22 չափելի 2 23 բանտէն 2
 24 մարդիկ 2

գոյրն հերժեքաց, ե զտաճարն պահեաց, ե պարիսպք եւ տունք յերուսաղէմ ոչ կործանեցան: Իսկ եւսերի ժամանակագիր ասէ, թէ բազում քաղաքք ի յԱսիա ընկզմեցան: Ով զարմանալիացս, մինչ արարածք խաւարաւն տրտմէին. գործք ձեռաց Նորա³⁶ ի դժոխս ուրախանային³⁷, զի խաւար ի միջաւր(եայ)էին³⁷, որ աղաղակաւ ծայնիւ խնդրէին զմիմեանս³⁸, եւ ոչ որ զմերձաւորն կարէր տեսանել, զի ծանիցուք զնա Տէր երկնի եւ երկրի, արեգակն մթապատ ծայնէր աւետիս լուսոյ մեծ ծագման տինգեբաց, որք նստէին³⁹ ի խաւար աղբամուղջ, անլեզուն ի յերկնից բարբառէր, գաւետիս փառացն Քրիստոսի, եւ լսէին ի խորս դժոխոց ստուերապատքն, զմշտնջենաւոր առաւաւաւուն⁴⁰ փառացն երեւումն ասելով. զարարիչն իմ կապեալ տեսի, եւ ես ի լուսոյ խաւարեցայ, որ զարդարեացն զիս գեղապանծ⁴¹ լուսով զաչս ընակչաց⁴² երկրի լուսաւորել, այսաւր փակեաց զլուսապարզել այս մարմնոյ իւրոյ, զոր տեսանելով իմ փակեցան լուսափիւռ դրունք տեսութեան իմոյ, ուստի խաւար ծածկեաց զամենայն արարած, եւ հոգւոցն ի դժոխս լոյս մեծ ծագեաց:

«Գերեզմանք բացան եւ բազում մեռեալք յարեան:»

Յարիւնակ հասարակաց յարութեանն, զի ծանիցուք թէ յորժամ լուիցեն զծայն Նորա տինգերք եւ յաւենն ի գերեզմանաց. երեւնամայ մեռեալք յարեան ի գերեզմանաց՝ յարդարոցն, զի կատարեսցի բանն Տեառն՝ թէ եւ ի մեռելոց որ յարիցէ եւ ոչ նմա հաւատայք: Արդ մեռեալ ընդանի, մերձաւոր կամ հարազատ սիրելի, ոչ ունէր⁴³, որ ճանայէր զնա, ոչ յարեաւ, զի մի ի մտանելն ի քաղաքն առաջաւք կարծեսցին կամ դեւ համարեսցին⁴⁴, այլ զոր ճանաչէին անուամբ քաղաքացիքն՝ զնոսա յարոյց:

«Յետ յարութեանն մտին ի քաղաքն օուրբ:»

Ընդէր արդեօք, վասնզի Նախ⁴⁵ պարտ էր անդրանկանն մեռելոց Յիսուսի բազմաց երեւել. եւ ապա այլոցն, որ իրադարանակից եղեն մահու Նորա եւ յարութեանն, զորս տեսեալ իւրաքանչիւր որ⁴⁶ զազգակից իւր, յառաջ բան գերեսուն մամ մեռեալ, եւ ճանաչէր եղբայր զեղբայր⁴⁷, եւ հայր զորդի, եւ որդիք զծնադս իւրեանց: Իբրեւ տեսին զնոսա քաղաքացիքն զարմացան, հարցանէին զնոսա, զո՞ւ ես այս անուն, ա՞յս անուն որդի, որ այսպիսի ժամանակս մեռեալ էիր, եւ եղար յայսմ գերեզմանի: Եւ յարուցեալքն ասէին. այո՛ւ⁴⁸, ես եմ: Եւ քաղաքացիքն դարձեալ հարցանէին. զի՞ է ձեզ, ո՞րպէս յարեայք, կամ ո՞վ յարոյց զձեզ: Յարուցեալքն ասէին. Յիսուս Նազաւրեցի զոր դուք խաչեցէք⁴⁹, եւ գոչեաց ի խաչին եւ սարսեցին բարապանք դժոխոցն, որպէս ի ծայնէ առիւծու, անասունք կամ նրամք կաքաւոց⁴⁰ ի շարժմանէ թիւոցն⁴⁵ արժուոյ. յարձակեալ աստուածահրաշ զօրութեամբն խորտակեաց զդրունս դժոխոց, եւ հրակիզեաց զաւրութեամբ քաջութեան⁴² իւրոյ⁴³ զմահ, եւ եհան ի գերեզմանացն, եւ զամենայն հոգիսն յափշտակեաց ի դժոխոցն, եւ վերածեաց ի զրախտն. եւ զմեզ առաքեաց այսր:

«Յիսուս կարդաց ի ծայն մեծ. Հայր, ի ձեռս քո յանձնեմ⁴⁴ զհոգի իմ:»

Բաժանեցաւ հոգին ի մարմնոյն, աստուածային հրամանաւ⁴⁵, այլ աստուածութիւնն անորոշելի էր ի հոգւոյն եւ ի մարմնոյն, զոր արիւնակ ոսկի եւ արծաթ ընդ իրեարս խառնեալ, Եւ ի հրոյն արտաշիկեացոյն, եւ⁴⁶ զտիպ հրոյն առնուն, եւ հուրն երեւի ի սպիտակութիւն արծաթոյն, եւ ի դեղնութիւն ոսկւոյն: Եւ յորժամ ի միմեանց որոշեա⁴⁷ զարծաթին եւ զոսկին, հուրն անբակ մնայ: Այնպէս հոգին, եւ մարմինն միացաւ աստուածութեամբն: Թէպէտ ի միմեանց բաժանեցան, այլ աստուածութիւնն

25 Նորա ուր 2	26 ուրախային 2	27 ի միջոցէին եղև 2	28 ի միմեանս 2
29 ուր ասալք 2 2	30 Զմեհի՞ առաւաւաւուն 2 2	31 գերեզմանապանծ 2 2	32 բնական 2
33 Արդ մեռեալ, որ ընտանի կամ հարազատ մերձաւոր սիրելի եւ դրացի ոչ ունէր 2 2			
34 Զմեհի կամ գեւ համարեսցին 2	35 Զմեհի՞ նախ 2 2	36 Զմեհի՞ ուր 2 2	37 Զմեհի գերեզմայր 2
38 այո՛ւ 2 2	39 խաչեցէք 2	40 կաքաւաց 2, կաքաւաց 2	41 թիւոց 2 2
42 քաջութեամբ 2 2	43 իւրով 2	44 աւանդեմ 2 2	45 իւր աստուածային հրամանաւ 2
46 է 2 2	47 զատանես 2 2		

անորիշ մնաց ի հոգ(ւ)ին եւ ի մարմինն, կամ որպէս ասի եւ այծենի խառնեալ ի ծիրանի ներկի, եւ որոշեալ զքորդն եւ զայծենին. իսկ գոյն ծիրանոյն ոչ որոշի: Եւ Աստուածութիւնն անհատարար ի մարմինն եւ ի հոգին Գրիստոսի ի գերեզմանին⁴⁸, վասն որոյ ապականութիւն ոչ մերծեցաւ ի տէրունեան⁴⁹ մարմինն, այլ⁵⁰ ընթացեալ ի վերայ նորա մահ եւ ապականութիւն. կարծելով ռոսկ մարդ. եւ ըմբռնեալ յԱստուածութենէ նորա՝ կիգաւ անբաժանելի Աստուածութեամբ: Յարձակեցաւ դժոխք եւ պետք ի վերայ հոգւոյ նորա, որպէս ի սոսկ մարդոյ, եւ պարտաւորեցան յԱստուածութենէն, եւ փախեցին զամենայն ըմբռնեալ հոգիան յեղամայ: Ով զարմանալեացա, արարին մեռաւ եւ արարածք կենդանացան, ստեղծաւղն մահացաւ եւ ստեղծուածքս անմահացաք⁵¹, որպէս⁵² զմարդ զըրթունսն իւր փակեաց, եւ որպէս զԱստուած զգերեզմանս երաց:

«Բողոքեցան քահանայապետքն եւ փարիսեցիքն առ Պիղատոս, եւ ասեն:»

Տէր, քանզի զծեր չար կամս⁵³ կատարեաց. վասն այնորիկ զճշմարիտ տէրն ուրացարուք⁵⁴, զի սկսան տագնապել կասկածանաւք⁵⁵ ի խորհուրդս իւրեանց այնմ զոր սպանին, չար ի վերայ չարի փութային յաւելուլ յանձինս իւրեանց, ամենայն ուրեք մոլորութիւն յանձինս կոուի՝ եւ կամ⁵⁶ լինի ջատագով ճշմարտութեանն: Միտ ղիր, պարտ էր հաւատարիմ լինիլ, թէ մեռաւ եւ թաղեցաւ, եւ յարեաւ: Մյս ամենայն ի թշնամեացն հաստատէր, զի վկայութիւն զրժողին⁵⁷ հաւատարիմ է եւ զարարոր:

«Յիշեցաք զի մոլորեցուցին այն ասէր մինչ կենդանին էր:»

Անարէն քահանայքդ զարիւնացն տուողն, որ ի Սինեայ միգապատ ամպովն խաւսէր ընդ Մովսիսի, որ սեամբ լուսով առաջնորդէր հարցն ծերոց, արծակելով ի փարաւովն ծառայութենէն, որ ընդ ծովն ցամաքաթեւ առաջնորդէր, եւ անմլտս անցուցանէր որպէս ընդ դաշտս⁵⁸ ծաղկաւէտ, եւ կերակրէր երկնատեղ(ե)աց մանաւնային:

«Թէ յետ երից աւուրց յառնեմ:»

Ո՞չ գիտես, ով պիղծ երեայ, մինչ զայդ խաւսէր ի Գալիլեայ, եւ ինքն զմեռեալսն յարուցանէր, էր⁵⁹ ոչ գիտես. զի ասէր՝ Որդի Մարդոյ մատնելոց է, եւ յետ երից աւուրց յարիցէ: Ապա ուրեմն գիտէին զբարիսն, եւ գործէին զշարիսն առ նա խանձու փառասիրութեանն:

«Հրաման տուր զգուշանալ գերեզմանին երիս աւուրս, գուցէ գողասցին աշակերտքն:»

Համենայն չարութեան գործս նոցա աստուածային խնամքն ուղղէր մեզ ի պատճառս բարեաց, զի թէ լուեալ էին՝ թերեւ կարէին հայթայթել թակարդս բանինց: Նոյն մեծարարառ հաստատեաց զյարութիւն⁶⁰ առ ամենեւեան: Ո՞ւնարէնք, զհա՞րդ հնար էր գողանալ զնա, որ նստի ի քերովբէական աթոռ ընդ Հար եւ Հոգւոյն Սրբոյ, զոր ոչ կարեն ճրջտակք տեսանել յերկինս, որ կամաւ եղաւ ի զրի ներթնումն, զի զԱղասի իւրայաւքն յերկինս թռուցէ:

Հրատ. Ա. Յ. ՍՐՃՈՒՆԻ

(Շար.՝ 21)

48 որոշիւ Նոյնպէս Աստուածութիւնն ի մարմինն եւ ի հոգին Գրիստոսի, անբաժանելի՝
 49 ի տէրունւոյն շ 50 Զուկն՝ այլ 2 շ
 51 ստեղծուածքն իւր 2, և ստեղծուածքն իւր անմահացան շ 52 Բարե շ 53 Կամոք 2 շ
 54 ուրացայք 2 շ 55 Կասկածանալք տագնապել շ 56 Զուկն կամ 2 57 Գործելին 2 շ
 58 դաշտ 2 շ 59 Զուկն՝ էր 60 զարուրութիւն 2 շ

ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻՆ(*)

Հրատարակող՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԻԱՆ

Որևէ անձի նամակները կապուած են նրա կենսագրութեան հետ:

Հրաջեայ Աճառեանը եղել է մեր ժամանակների հոյ բազմովաստակ լեզուաբաններից և բանասէրներից:

ա) ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

1876 Մարտի 8ին ծնունդ է Պոլսի Սամաթիա Նոր-Թաղում: Հայրը եղել է համեստ կոչակար արհեստաւոր և հոգացել է վեց հոգիների ընտանիքին: 1889 ին ժանկ է հանրայայտ կեդրոնական վարժարանը (Թողային տարրական դպրոցն ոււարտելուց յետոյ): աշակերտել է գրող Նզիա Տէմիրճիպաշեանին և նախկին Մխիթարեան, բանասէր Մատթար Գարապաշեանին: 1893-1904 ուսումնական տարում ուսուցիչ է կեդրոնականի Նախարարարանում և Գաթը-գիւղի Արամեան վարժարանում: Թաղոք ուսումնական տարում դասուանողում է կարինի Սանասարեան վարժարանում և կազմում նրա հայերէն ձեռագրերի ցուցակը, որ չՀանգէս Ամսթրեյանը նրա տարակում է 1896 ին: 1895-97՝ Փարիզում հետեւում է ընդհանուր և համեմատական լեզուաբանութեան դասընթացներին, յատկապէս անուանի լեզուաբան և հայագէտ Անթուան Մեյէյի աշակերտելով: 1897 ին, արեւելագէտների 11րդ գիտաժողովում, կարգում է երկու փոքրիկ զեկուցում և արժանանում հայագէտ Հայնրիխ Հիւբշմանի ուշադրութեան: Ընդունւում է Փարիզի Լեզուաբանական Ընկերութեան անդամ: Լեզուաբանական պարագմունքներն աւարտում է, բայց համալսարանական վկայական չի ստանում: 1898 թ. մէկ կիսամեակ լսում է Հ. Հիւբշմանի դասախոսութիւնները Մարասբուրգի (այն ժամանակ Գերմանական քաղաք) համալսարանում: 1898-1902 ուսումնական տարիներին Ֆրանսերէն և Թուրքերէն է դասուանողում Ս. Էյմիսանի Գէորգեան ձեմարանում, ինչպէս նաև Հայերէն տաղարաններից և գանձարաններից պատրաստում է իր Տաղարանը, որ յետոյ անտիպ նուիրել է Հ. Ն. Ակինեանին: 1902-1904 ուսումնական տարիներին ուսուցիչ է (հասնարար Ֆրանսերէնի) Շուշիի Թեմական դպրոցում: 1904-1906 ուսումնական տարիներին (երեկ) Ֆրանսերէն է դասուանողում Թուրիզի Արամեան վարժարանում: Թաղոք տարեյրջականին՝ Նոր Բաւ յազէտի Մխական դպրոցում, իսկ այնուհետև, 11 տարիներ, մինչև 1918, Նոր Նախիջևանի Թեմական դպրոցում: 1918 ին հայ կամաւորների շարքում է կարինի ազատագրման համար, բայց զինադադար է հռչակւում: Նա ապաստանում է Պարսկաստան, Բաքուի կիւրներուն մասնակցելուց յետոյ: 1918-19 ուսումնական տարում դասուանողում է Թեհրանի հայոց վարժարանում, իսկ 1920-23՝ Թուրիզի կենտրոնական վարժարանում:

Ամենուրեք, ապրուստի միջոց ուսուցչական աշխատանքին զուգընթաց, Աճառեանը հրատարակում է հայերէնագիտական յոգուածներ և ուսումնասիրութիւն-

(*) Սոյն Թիւով կը սկսինք հրատարակել Հայ մեծանուն լեզուաբան Փրֆ. Հ. Աճառեանի նամակներն, զոր ծանօթ լեզուագէտ-բանասէր և Սիւրնի աշխատակից Փրֆ. Մ. Մինասեան, Ֆրանսայէն, իր կողմէ կցուած արժէքաւոր ծանօթագրութիւններով, յղած է Թերթիս Խմբագրութեան: Նամակները, Թիւով 27, յղուած են Վիեննայի Մխիթարեան Հայրերուն, ինչպէս էրկու տարիներ առաջ մեր հրատարակած հայ երաժշտութեան քաւրմիս՝ Կոմիտաս Վարդապետի նոյն հասցէին ուղղուած նամակները, զարեւել մեզի տրամագրութեան Փրֆ. Մինասեանէն: — Մեր շնորհակալութիւնը բազմահմուտ Փրֆ. Էմիլին:

1. Հայր Յակոբոս Տաշեանին, նամակներ 1-2;
2. Հայր Թովմատ Կէտիկեանին, նամակներ 3-6;
3. Հայր Հմայեակ Համբարեանին, նամակներ 7-10;
4. Հայր Ներսէս Ակինեանին, նամակներ 11-15, 18-23, 25-27;
5. Հայր Ա. Մարտիկեանին, նամակ 16;
6. Վիննայի Մխիթարեան բուր ձայնորին, նամակ 17;
7. Հանգէս Ամսորեայի տեղակալ խմբագրին, նամակ 24;

Բայր նամակներ ինքնագրերը Վիննայի Մխիթարեան վանքի գրառուած են, իրաքանչիւր վարդապետի յատկացուած տուփերում: Արքայայր Գր. Վ. Գրիգոր Վ. Մանեանի տիրաւորութեան տարածութեան աւ Դիւանապետ Հ. Օգոստինոս Սէքուլեանի տննչութիւնը օգնութեան և որոնումներ շնորհիւ հրատարակութեան նպատակով յուսաւորութեանցիկ առկայ բալոր ցամակները, սակայն որոշ նշաններ ցոյց են տալիս, որ ստացուած բոլոր նամակները չեն պահպանուել: Եւսպէս օրինակ՝ Հ. Ն. Ակինեանը իր Հմայեակ Ամառեան յօդուածում մէջբերել է Փարիզի 1896 թ. Յունուարի 7/19 ին գրուած մի նամակ, որին չհանդիպեցիք (ՀԱ, 1953, էջ 451): Նամակները հրատարակուած ենք առանց որեւէ փոփոխութեան կամ կրճատման, յարգելով ազգայնագրութիւնը, մանր ծանօթագրութիւններով: Նամակներում բանասիրական կամ լեզուաբանական խնդիրներ չեն լուծուել, այլ նորոնք գործնական, կենսագրական բնոյթ ունեն:

Երբին շնորհակալութիւն ենք յայտնում Արքայայր Գր. Վ. Մանեանին և Հ. Օգոստինոս Սէքուլեանին, որոնք ոչ միայն Թայլատեցի հրատարակումը, այլև յանձն առին վերանայել մեր թերի լուսապատճեններից մի քանիսը: Երախտագրութեան Մխիթարեան վանքին, որ անկորուստ է պահում զոհողութիւնների գնով ձեռք բերած հայկական մատուցները:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Ժընէի համալսարան

1.

1. Հ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՏԱՇԵԱՆԻՆ՝

Ստորագրութիւն, Թ յուլիս [18]98

Գերապատիւ Հայր,

Մեծաւ շնորհակալութեամբ լսելով այն համակրանքը զոր նուազ անձիս համար կը առնէք, համարակցեցայ ուղարկել Ձեր Գերապատուութեան մի օրինակ իմ դուզնաքեան յախատութեանէս և ներկայ նամակով խնդրել միանգամայն Ձեզմէ բան մը՝ որուն կատարման յուսով եմ թէ Նորին Գերապատուութիւնը քան զիս զնուազս նախանձախնդիր է:

Երանի է Ձեզ որ ասկէ չորս տարի առաջ կարինք եղած ժամանակս պատրաստած էի Սանասարեան վարժարանի՞ ձեռագրացուցակը՝ որ յետոյ մաս մաս տպուեցաւ ի Հանդիսի՞ և որ այժմ ես առտնձին պիտի հրատարակուի ըստ Գր. Հ. Գրիգորի Գ[ալէմքեարեանի] ինձ գրած առաւելին մի նամակին: — Բայց այդ ցուցակը պատրաստած ժամանակս չուէնայով հայ տառաձեւերու անուանակոչութեան մասին այն ծանօթութիւնները, զորոս այժմ շնորհիւ Ձերդ ձեռնարկին շնոյն հրապարակեանս վրայ, ունիսք, մի քանի սխալներ կը կատարած իմ որ սպրդած ըլլան նոյն ցանկին մէջ: Այս սխալները կը կայանան յի միայն երկաթագիր գրերու տեսակին վրայ: Ժամանակին ես միայն այնպէս գիտէի թէ երկաթագիր = խոշոր երկաթագիր միայն մեծութեան համար է: Իսկ միջին երկաթագիր կը նշանակէ միայն կարճ երկաթագիր: Նոյնպէս և փոքր երկաթագիր: Առանց Բ կամ Բ ձեւերու մէջ խտրութիւն դնելու: Կեանքար իմ ցանկին մէջ ամէն անգամ որ երկաթագիր անուանը կայ, վեր-

ստուգաւթեան կարօտ է: Գարտ է ինձ աւելցնել սակայն թէ միտեցաւ ինքն իր իշխանութեան վերջին օրերը, ստույգ է խղճմամբ կերպով պատրաստուած է: Ըոռ որում Նորին Գերապետապետ թիւնը կարին պիտի այցելէ, անշուշտ նաև Սահակաբնոյ վարժարան – և եթէ Նորին Գերապետապետ թիւնը որ և իցէ տեսակէտով հ'ազէ հիմնուի սոյն ձեռագրաց գրի տեսակին վրայ, խնայարարաբար կը յայտնեմ թէ ի խոհմտութիւն լաւագոյն է մի անգամ է աւելէ անցընել: Եւ ի կարին իւրաքանչիւր ձեռագրի սկզբը (43 հատը ժառանգ) փակցուցած եմ թուղթ մը որում վրայ նշանակեալ է գրին տեսակը, թուաւ կանը, գրիչը ևն: Նոյնպէս ձեռագրին արտաքին կողքին վրայ շատ խաշոր թուաւ նշաններով փակցուած է ձեռագրին քիւր: Եթէ այս բոլորը չպատահեցան չքանդու-ւեցած ունիւնեմ, անուսմանս կ'աշտուէից և տեւից ձեռքով, ցարդ մնալո՞ւն է: Անշուշտ վարժարանը ստացած է նաև ուրիշ ձեռագիրներ, ինչպէս որ իմ վերջի օրերս ուրիշ ձեռագիր մը, թիւ 44: և այժմ ստացած են նաև Քուզմանով Փաւստոսի հին ձեռագիր մը: Ի հիմանիս քան, եթէ ստույգ է: Կ'իմանում թէ այս ձեռագրին մէջ վաղիւ՝ ուր թուաւ գրուած է միշտ վազմաւոր (զ և ոչ ղ(ատ)): Եւ եթէ ստույգ է, քրքրադրել տէ՛ք է միւս վաղիւ ձեռք բառարանաց մէջ և գնել զայս արդ: զուրգ բառէն: Կրտ, ինչպէս հ'ըսէ Հիւրշման: Ուրեմն – եթէ Նորին Գեր.ը ուզէ սոյն ցուցակիս վրայ քանասիրական կամ նազդական տեսութիւններ հիմնել, հ'աղաչեմ իրեն որ բարեհաճի մի անգամ ալ լէ անցընել ձեռագիրները ինքնին համ եթէ ժամանակ չուսնիք, զայս առաջարկել (և սորվեցնել) Սանատ: Վարժարանի ներկայ հայ-կաթողիկէ պր: Խաչատուրեանի, որ անշուշտ յանձն պիտի առնէ, երբ լայնց ներկայ տեմնէն: Երեսուց քանաւոր բանաւորք առաջարկէ:

Ներկեցէք ինձ նաեւ հետեւեալ տեղեկութիւնք ապա Նորին Գերազադաւորուած թանկ
կարին կ'ան նաեւ հետեւեալ ձեռագործները. 1. Ձեռագիր Եւկ-Աւետարան կոչ-
ուած որուն յախարի կ'երթան. 4ը գոնուի հայ աղքատ մէկուն տունը: 2. Ձ ձեռագիր
կարնոյ մեր Երանոս գիւղի կեկեղեցին, որոնցմէ մին շատ հին է, Բազարատունեաց
մամուլակէն¹⁰, բայց ոչ Սանատ. թիւ 1ին չափ հին¹¹: 3. Նմանապէս քուսականին
ձեռագործներ եւ առ Պայլարեան էֆէնտի, որ աւելի նաեւ հնագիտական ուրիշ հաւա-
քածայիներ: Առաջին երեք ձեռագրաց ցանկը եւ շինած էի, բայց այժմ Տրապիզոն
քանտարկեալ են — երեք տարիէ թվեր — իմ միւս գրիքերուս հետ: — Պալլարեանի
ձեռագործները ահաւոր իսկ չեմ:

[illegible]

Հաճեցէք ընդունել իմ ամենախորին յարգանքներս:

Ձեռք է. Ծ. 13
ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ

1 Հ. Յակոբս Տաւեան (18 Յի - 1933), բեղմնաւոր և ականաւոր բանասէր, Վիեննայի Միւսթարեան Միաբանութիւնից, Նշնք միայն Յօսցակ Հայերէն Զեռագրաց Մատենադարանին Միւսթարեանց ի Վիեննա, 1895, 1114 մեծագիր էջ, ցարդ իր տեսակին մէջ չգորազանցուած. Ուսումն Դասական Հայերէն Լեզուի Անդր ժամանակէ, 1894, 724 մեծագիր էջ և Ակնարկ մը Հայ Հնագրութեան վրայ, 1898, 199 էջ, որով ոչկզք գրեց հայերէնի հնագրութեան: Միւս և արժանի համարում է վայելել ժամանակի Եւրոպայի տարապիտ լեզուաբանների և բանասէրների շրջանից: Հռչակաւոր Ծրան-իացի հայագէտ Անթուան Մեյէն նրանից հայերէն և հայ հին գրականութիւն է սովորել Վիեննայում 1890 թ. ամբողջ ձմեռը:

2 Ծրանիայի Ալլաւ և Լոռէն (Նրեանում) էլլաւ - Լոթարինգի) գաւառները Գերմանացիների կողմից գրաւուել էին 1870 թ. (ազատագրուել են 1918 թ. և 1940 թ.): Ստրասբուրգը Ալլաւի մայրաքաղաքն է, վաղուց ունեցել է համալսարան: 1668 թ. այնտեղ գաստանգում էր իրանագէտ և անուանի հայագէտ Գերմանացի լեզուաբան Հայնրիխ Լիւբլմանը (1848-1908): Հր. Անտաներ Նրա կետ ծանօթացել էր 1897 թ. Փարիզում, Արեւելագէտների 11րդ գիտման ժողովում, ուր ինքն էլ հարգացել էր իսկուացի երկու զեկուցում (որպէս Ա. Մեյէնի աշակերտ) և արժանացել Հիւրըմանի ուղարկութեան, որը Նրան հրաւիրել է Ստրասբուրգ՝ իր գաստանտութիւնները լսելու: Հիւրըմանը Մեյէնի հետ եղած է Ան-ի (այսուհետև փոխանակ Հր. Անտանի) խորհրդատուն և քննիչը հայերէն տառագրանութիւնների կնիքում հարցում:

3 Կարեն կամ Էրզրում, մինչև 1917 պատմական Հայաստանի հայաշատ քաղաքներից. եղել է հայկական գրչութեան նշանաւոր կենտրոն, ունեցել է մշակութային կենք և մի քանի վարժարաններ:

4 Սամասթեան վարձարանը եղել է Կարինի հայկական դպրոցներից մէկը: Հիմնուել է 1881 թ., այս Թուականից իսկ ունենալով դրագարան - բնիկըցարան և հայերէն ձեռագրերի ժողովածու, որ դոյացել է նուիրատուութիւններից և գնուածներից:

5 Հր. Անտան, Յօսցակ Հայերէն Զեռագրաց Մատենադարան վարժարանին ի Կարին, 1900, 37 մեծագիր էջ, նախ՝ այս է տեսել Վանդէս Ամսթեայում (այսուհետև ՀԱ), 1896, Թ. 1-12: Ինչպէս ասուած է Առաքարանում, Անը ցուցակը կազմել է 1895 թ. ամսանր, ապա մեկնել է Փարիզ՝ ստանիսի:

6 Հանդիւր բոլոր նամակներում Վիեննայի Միւսթարեան Միաբանութեան Վանդէս Ամսթեայի հետադարձ թանադարան հանդէսն է, հիմնուած 1887 թ. որպէս լսմագիր, և որը շարունակւում է որպէս տարեգիրք:

7 Յակ. Քաշեան, Ակնարկ մը Հայ Հնագրութեան վրայ, Վիեննա, 1898, նախ՝ ՀԱ, 1897, Թ. 2-12 և 1898, Թ. 1-6: Հեղինակը էջ 43-49-ում տարբերակել է Գիւտգիր երկաթագիր, Միւլին - Մետրական երկաթագիր, Փոքր երկաթագիր, Անցման գիր, Բուրգրէր և Նատրգրէր տեսակները հայ գրչագրութեան մէջ:

8 Բուզանդ Փաւստոս. սովորաբար Փաւստոս Բուզանդ (կամ Բիւզանդ), Որդ գարի առաջին կէտի հայ պատմագիր, իսկ իր տարւ թանադարների (ինչպէս Նորայր Ն. Բիւզանդացի) նրա լիպանութիւնը հայոց գրչուր նախ ժամանակ թարգմանուել է Ասորերէնի: Դ իր նամակում տրուած պեղութիւններից մի քանիսը (ձեռագրերի վերաբերելով) Անը այստեղ է նաև ձեռագրաբանական առաջաքանում, որ ստորագրել է 1898 թ. Դեկտեմբերի 6 թ.:

9 Վաղարշ. միայն Բուզանդն ունի այս բառը (Դ. դպր., գլ. մե և ի). Վաղր բառը բացատրուել է որպէս տապար, փոքր կացին կամ տրի մի տեսակի:

10 Բագրատունացի ժամակ. ձեռագրացական առաջաքանում՝ Սմբատ Բ. ի ժամանակ գրչուած է: Հայ Բագրատունիներու թագաւորութիւնը կամ պետութիւնը գոյատեւել է 885 ից 1045 թ.:

11 Զեռագրացական Սանադարան վարժարանի Թ. 1 Զեռագիրը Անտարան է, գրւում է 986 թ.:

12 Ն. Մ. Նշանակում է Նշանահ ծառայ, որ այն ժամանակներում քաղաքավարական արտայայտութիւն է եղել Կայ Նաև ուրիշ նամակներում:

(Տարուականի՝ 1)

ՄԱՐԻՏԻՍ ՄԵՆԵՍԵՆ

ՀԱՄԱՄԱՌՈՏ ԵՒ ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ՄԵՐ ԵՒ ՔՈՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՏՕՆԱՑՈՅՑԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԵՒ ՍԱՂԻՄԱԿԱՆ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Առաջ Եթնեակը կը սկսի Ծաղկապարտի նախօրեակին, Ղազարու յարուսեան յիշատակով, երբ մեր Եկեղեցւոյ մէջ կը վերսկսի երգեցողութիւնը պահոց սկիզբէն դադարած հանգստեան շարականներու: Լատինաց մօտ սուրբին, Առաջ Եթնեակը կը սկսի օր մը առաջ՝ Ուրբաթ, Սօքն ցաւոյ Ս. Աստուածածնի տօնով^(*), երբ կը պատարագեն Գողգոթայի իրենց բաժնին մէջ գտնուող Տիրամօր փառք բայց փառաւոր արձանի դիմացի սեղանին: — Կէսօրէ ետք Յոյներ Զիթնեակ լեռ բարձրանալով, Համբարձման օրբաւոյրին վրայ կը կատարեն նախատեսուած ճիշտաւորաց Համբարձումէին իրիկնադէմին ալ թափօրով կ'այցելեն նոյն բարձունքին վրայ գտնուող Գալիլիոյ վանքը^(**), հետեւողութեամբ Զատիկ տաթիւ Ս. Երկիր ժամանած ուխտաւորներու:

Յաջորդ առաւօտ, Յիսուայի յարութեան Գալիլիոյ, թէ՛ Յոյներ և թէ՛ Լատիններ հանդիսութիւն կը կատարեն Ս. Գրական մեծ այգ գէպքի կատարման վոյրին մօտ: Ղազարոսի գերեզմանը կը գտնուի Երուսաղէմէն արեւելք, Երէզովի ճամբուն վրայ, Բեթանիա — այժմ իր

անունով Ազարիոյ — կոչուած գիւղակին մէջ և սեփականութիւնն է իսլամաց, Երկուքն ալ ունին իրենց եկեղեցիները յիշեալ արբաւոյրի դրացնութեան մէջ: Տարօրինակ է որ Լատիններ այդ օր փոխանակ հոն պատարագելու — զայդ կը կատարեն Մեծ Պահոց Ե. Հինգշաբթի օրը, Յունաց կողմէ Վիսի կանոնի Հինգշաբթի կոչուած — կը պատարագեն ահկէ Արեւմուտք՝ Բեթաբազէ կոչուած գիւղակի եկեղեցւոյ մէջ: Իսկ Յոյներ Համբարձման արբաւոյրին մէջ պատարագելէ ետք թափօրական գնացքով այցելութիւն կու տան Վերեքօրիայ մեռնալձի գերեզմանին:

Կէսօրէ ետք, Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, երեք յարանուանութիւններն ալ կ'ուսնանան հանդիսաւոր մուտք^(*) — մեր մօտ ծանօթ իբր Վերապառաւ:

Քրիստոսի Երուսաղէմ յաղթական մուտքի յիշատակի օրը Մաղկապատի կոչելը յատուկ է միայն մեզի: Բոլոր միւս Եկեղեցիներուն մօտ ան ծանօթ է Արմաւենեակց կիրակի (Palm Sunday) անունով: Ակնարկութիւնը կ'երթայ անշուշտ արմաւենեակց ոստերուն, քոռնցմով ճամնկունք Երուսաղէմաց գիմաւորեցին Աստուածորդին, իսկ մեր կոչումը կ'ակնարկէ ծա-

(*) Այս տօնը կը կրկնեն Խալճեղաքի վարդապետը (Ս. Սեպտեմբեր), զայն շքեղօրէն հանդիսաւորելով իրենց Պատրիարքարանի տաճարին մէջ: Այդ շքանքէն ետ Տիրամօր կրածը Երկաթոս փախուտի ատեն Սիմէոն ծերունիի մէջ ընդ քա իսկ աննն անցցէ ուրիշ նախադաշնակութեան պահուն, երկուստեան ամեայ Քրիստոսը փախուտի շփոթութիւն տալով: Գողգոթայի ստորտախի զգացածը են:

(**) Կ'ենթադրուի կառուցուած ըլլալ այն վայրին վրայ, ուր Յիսուս, յետ Յարութեան, համաձայն իր խոստման, երկըստ մեռածսան առաքեալներուն: Յիշեալ վանքը վերջին շէնքը շէնքի գրածն է քահանայաւոր իրենց Պատրիարքներուն: Հոն թաղուած են նաև վերջին երկուքը իրենց հանգուցեալ Պատրիարքներէն:

(*) Վերապառաւի կարգը հետեւեալն է. նախ Լատիններ, յետոյ Յոյներ և ապա Հայեր իսկ Լատիններ և Ասորիներ իրենց անհանգէտ մուտքը կը կատարեն Յոյներէն ետք և Հայերէն առաջ: Երուսաղէմ այցելելու բախտը շունեցոյններուն համար թերեւ աւելորդ չըլլալ ըսել թէ մինչ Յոյնք մուտքէն ետք ժամերութիւն չեն կատարեր, այլ միայն Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան մեծանալէն թափօր, և մինչ Յոյնք կը կատարեն միայն հանդիսաւոր և երկարատեւ ժամերգութիւն — Ներսիսեալ հացերու օրնուութիւն — բայց ոչ թափօր, Հայք կը կատարեն թէ՛ ժամերգութիւն (երկնայեանը երկար է մեր Եկեղեցւոյ մէջ) և թէ՛ թափօր (անշուշտ ոչ այնքան հանդիսաւոր):

իկներուն, որոնցմով զարգարուած կ'ըլլան արմատենից սասերը, ու մանաւանդ մանուկներուն ձեռքը տրուածները: Տօնին տնուան ուղկներէն մէկ տարբերակն է նաեւ Մառզարդուրը, հաւանարոր դարնան եղանակին ծառերուն տերեւներով զարդարուածին ակնարկող: Իսկ ժամագրքի մէջ տօնին տրուած Միծի Ողորդեալից քոցարուծութիւնը կ'ականարկէ անոր Յուներէն տնուան:

Լատինք ունին ձիթենիներն ու արմատենիները օրհնելու կարճ արարողութիւն մը, զոր կը կատարեն Ս. Գերեզմանին գիմաց: Ապա Պատրիարքը զանոնք կը բաժնէ նախ եկեղեցականներուն և յետոյ ժողովուրդին և թափօրը կը դառնան Ս. Պատարագէն առաջ, զոր կը մատուցանեն Ս. Գերեզմանին վրայ Զատիկ տարօքերութիւնը մէկ շաբաթ եղած պարագային: Այդ օրէն և ամբողջ Աւագ Շաբթուընթացքին Լատինաց Պատարագները կ'ըլլան աւելի երկարատեւ, որովհետեւ իբրեւ Ճոշու Աւետարան կը կարգան Գրիստոսի չարարտանաց վերաբերեալ բոլոր նամարները Մատթէոսի Աւետարանին, մօտ երկու գլուխ, մատուցեն մինչև հոգին աւանդելը, — Յոյնք այդ օր Պատրիարքական Պատարագ կը մատուցանեն իրենց րամին մէջ^(*) և ապա կը դառնան թափօր: Իսկ մեր թափօրին, որ տեղի կ'ունենայ անկէ տնմիջապէս ետք, կը հետեւին Ղպտոց և Ասորոց թափօրները: Նոյնը կը կրկնուի Շաբաթ, Վիսաւաորեայնէն անմիջապէս ետք, ինչպէս նաեւ կիրակի, Զատիկ լուսաբացին կատարուած թափօրներուն: Այդ օր Հայեր կը կատարեն իրենց ամենէն երկարատեւ — Ծ-Պ ժամ ահագիսութիւնը յիշեալ Տաճարէն ներս, դրանելով նաեւ յետ միջօրէի առաջին փամբ: Մաղկազարդք միակ օրն է հաւե, օւր թափօր կը կատարուի բնիկ Երթուսաղէմացի Հայոց թաղային եկեղեցին նկատ-

ուած Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ, նաեւ մէկն է քանի մը հանդիսաւոր օրերէն, ուր Միաբանութիւնը երգախառն թափօրով կը վերագառնայ Մայրավանք, սկսելով Հայոց Թաղի մուտքէն, ու կը բարձրանայ Պատրիարքարան:

Կէսօրէ ետք, մինչ մեր Եկեղեցին կը կատարէ իր ամենէն խորհրդաւոր արարողութիւններէն մին, իրեն միտայ յատուակ Դոմեթցեի կարգը^(*), Լատինք կ'ուսնան երկարածիք թափօր — Երուսաղէմի կրօնական մեծագոյն բացթիւայ արարողութիւնը տարուած —, քայլելով Գրիստոսի ճեմքերուն վրայէն: Թափօրը, զոր կը գլխաւորէ Պատրիարքը և օրուն կը մասնակցին, ռուսաւորթիւ հոգեւորականներէ և մայրապետներէ զտա, Երուսաղէմէն և չրջակայ քաղաքներէն եկած զպրոցականներ և բողոքական Ժողովուրդ, ինչպէս նաեւ զքոստալիկներ, իր սկիզբը կ'առնէ Երուսաղէմի արեւելքը գտնուող Բեթթագէ դիւղի եկեղեցիէն, ուր, ըստ Աւետարանին, մեր Յէրբ նստաւ ու վերայ աւանդեալ իշոյս, և անցնելով Ջիթենիաց լեռնէն կ'իջնէ Գեթսեմանի ձոր ու անկէ կը բարձրանայ Էրն թաղաքի պարտիպէն ներս գտնուող Ս. Աննայի վանքի (կառուցուած Տիրամօր ծննդեան տեղոյն վրայ, դրացնութեանը մէջ Պրոպագանդիստականին) ընդարձակ պարտէզը, ուր տրուած օրհնութեամբ (benediction), որուն ընթացքին ամէն ոք կը ճօճէ ի ձեռքն ունեցած արմատենիի սառը կամ ձիթենիի ճիւղը, վերջ կը գտնէ մեծաշուք

(*) Ս. Հրեշտակապետաց Եկեղեցւոյ մէջ եւ կը կատարուի Դոմեթցեի, ըլլալով տարւոյն միակ օրը, ուր զայդ հանդիսութիւններ կատարին յիշեալ եկեղեցւոյ մէջ: Իսկ Մայր Տաճարին մէջ կատարուած արարողութեան աւարտին տեղի կ'առնենայ հանդիսականութիւն ի նպատակ Աղուսիէի (Լիբանան) ազգային թաղայնաւորութեան:

Մինչև քառամեակ մը առաջ, Լատինաց մօտ եւ կար դրանակարներ — ինչպէս նաեւ խորաններու վրայ իրաւերը — փոփոխուած արարողութիւնը: Միայն թէ զայդ կը կատարէին Մեծ Գահեք Ե. Շաբաթ օրը և ոչ սկիզբէն, և կը բանային երկու շաբաթներ քառ, այսինքն Աւագ Շաբաթ օրը, Վիսաւաորեայնէն ետք, և ոչ թէ Եղեղազարդի երեկոյեան:

(*) Մեր մօտ, բացի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցուածներէն — տարին հինգ անգամ — քաղցութիւն չէ եղիմիդոսական Պատարագ մատուցանել Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս: Բացառութիւն կը կազմեն հաղուարդեօրէն հետ կատարուող քահանայական ձեռնադրութիւնները (վերնատուն կամ Ս. Լուսաւորել):

հանդիսութիւնը. որ երբեմն կը խափանուի եղանակի խառնութեան պատճառաւ:

Յոյնք այդ տակն ճթադոյն ծածկոց ներով — ի նշան սգոյ — կը պատեն իրենց սեղանները, և այդ և յաջորդող երեկոներուն կը կատարեն Տիրով շարժարանաց յիշատակին նուիրում ընէ մը երկարատե արարողութիւն:

Աւելի ուշ, Ասորիներ իրենց աւագ սեղանին ծածկեալ վարագոյրը բանալու հանդիսութիւն մը կը կատարեն. տեսակ մը մանրանկարը մեր Դանբաղէքին:

Աւագ Իսթանպուլի վեց օրերը կարելի է բաժնել երկու հաւասար մասերու: Առաջին կէտը կ'անցնի առանց մեծակոչ հանդիսութիւններու, Լատինաց մօտ է միայն որ Հայնաւոր Գաղարազներ կը մատուցուին այդ երեք օրերուն, ինչի շնորհաւորի Երդ և Զրդ կոյաններուն և Կեթսեմանիի պաղիիփային մէջ յաջորդաբար: Մեր մօտ Աւագ Մեկուսաբքին յիշատակն է չորացած թղինւոյն, որ անպտուղ բլլալուն՝ ընդունեց մեր Տիրով տէնծը: Անոր Երուսաղէմ փառաւոր մուգել վաղորդոյնին (Մատթ. ԻԱ. 18-22): Նկատուած է նաև «Յիշատակ արարչագործութեան աշխարհի»: Այս ենթադրութիւնը զուրկ է սակայն հաստատուն հիմքէ:

Տարօրինակ է որ այդ երեք օրերէն միակը, որ մասնաւոր դէպքի մը յիշատակին կապուած չէ, Աւագ Մեկուսաբքին, մասնաւոր կոչուածով մը երեկ մեր Օրացոյցին մէջ — «Յիշատակ տանի կուտանաց» —, հաւանաբար յիշեալ առակին այդ որպէս մօտեւ ըլլալուն ենթադրութեամբ: Այդ օր Ս. Գաղարազ կը մատուցանենք Ս. Յարութեան գաւթին արեւելակողմը գտնուող Ս. Յովնանէս Աւետարանչի մատրան մէջ, որ վերջերս վանկլապէս նորոգուեցաւ: Մատուցող փոքր ըլլալուն, զպիտիներ կ'երգեն գաւթը՝ բացողեայ: Ուստի, անձրեւոտ օդի պարագային, այդ Գաղարազը կը մատուցուի Տաճարէն ներս, ուր և կը կատարուի սխառաւորաց յատուկ թափօր(2):

Կէսօրէ հտք, աւագ սեղանի ոտքին դրուած կ'ըլլան 10 մօմեր, Եւ յաջեալ և Եւ անշոյս, ի յիշատակ հինգ իմաստուն և հինգ յիմար կոյսերուն:

Աւագ Զուրեմաբքին յիշատակն է մեր Տիրով մատուցեան, աւելի ճիշդ՝ Յուդայի նախաձեռնութեամբ այդ մասին առնուած նախաքայլերուն, (կը նկատուի նաև «Յիշատակ Գրիստոսի օծման» կնոջ ձեռքով): Ակնարկութիւնը կ'երթայ անշուշտ անուշաւոտ իւրով օծման, զոր մեր Տէրը ընդունեց Բեթանիոյ մէջ՝ Մարիամի ձեռամբ — ըստ յայնց՝ Զաղարոսի քոյրը, ըստ այլոց՝ Մաղդաղինացին): Ասոր յիշատակն է զոր կը կատարեն Լատինք կէսօրէ հտք, Tenebrae Service = խաւարի արարողութիւն կոչուած, Ս. Կերեզմանի առեւանին մէջ, որով կը սկսի շարքը իրենց չորեքօրեայ հանդիսութեանց: Յաջորդ երկու յեծով օրերներուն ևս կրկնուող այդ արարողութիւնը կը բաղկանայ Սաղմօսաց լման գրքի հղանակաւորեալ ընթերցումէն, ամէն տասը Սաղմօսի — Թուով 150 — աւարտին մարկով մին 15 լուցեալ մօմերէն՝ խոշոր աշտանակի մը վրան կրուած: Աւարտին, ծնրագիր՝ իրենց փերով կը խփեն աղօթաբերքերուն կամ նօտարաններուն: Այդ օրը տեղագիներու կողմէ կոչուած է «Արեւի Զուրեմաբքին», ականարիկով այն սրենին, որուն վրայ կապուելով՝ գանակածուեցաւ մեր Տէրը խաչելութենէն առաջ: Սրեք համայնքներն ալ — Յոյն, Հայ, Լատին — կը յաւակնին իրենց մօտ գտնուածը համարել իսկականը: Այդ օր բաղմթիւ տողովուրդ կու գայ համբուրելու սրենը: Լատինացը կը գտնուի իրենց բաժնին մէջ, Յունացը՝ աւելի թուի. կործ ու հաստ, Գողգոթայի կապուելով՝ իրենց սեփական Ձաղարաջ մատրան մէջ, իսկ մեր՝ գաւթի Ս. Յովն. Աւետարանչի մատրան մէջ:

Զաղարոսի «Յուրի Զուրեմաբքին իբրեւ կը ձանշան այդ օրը:

Յոյներ իրիկնամուտի աղօթքի աւարտին կը կատարեն ձեթի օրհնութիւն, ինչ որ Լատիններ կը կատարեն յաջորդ առաւօտ, Ս. Գաղարազէն հտք և թափօրէն անմիջապէս առաջ: Այդ ձեթէն կը գործածեն ոտքերու լուացումին:

(2) Գաւթի այդ մատրան մէջ Ս. Գաղարազ կը մատուցուի նաև Զոր Աւետարանչաց տօնին, Ե. Եարաթ օրը զկնի խաչկերացի:

Աւագ Հինգշաբթի. — Եւրոպացիք այդ օրը կը ճանչնան իբրեւ Maundy Thursday: Maundy բառը զոսից իմաստներով կ'երևի բառարանի մէջ, ա) օճալուացի եւ բ) ուղարկութեան բառնում: Կաթողիկոսներու մօտ ճանօթ է Ս. Հաղորդութեան կամ հոգ. հոգեղինքու Հինգշաբթի անունով (սկիւար-կութիւնը նոյն երկնայեան մեր Փրկչին կողմէ հաստատուած Ս. Հաղորդութեան նորհուրդին է), մինչ Օրթոտոքսներու կողմէ կոչուած է Լուսցումի Հինգշաբթի (սկիւարկութիւնը անշուշտ ճշմարտացոյց յորատողութեան է), իսկ Գլխից զայն կը ճանչնան որպէս Նոր Ուխտի Հինգշաբթի: Ի դէպ, բնիք թէ միայն մեր եկեղեցիին յատուկ է Ս. Զատիկը կանխող եօթնեակի իւրաքանչիւր օրը պիտակէ Աւագ բառով: Առաջին երեք օրերուն համար միւս եկեղեցիները ունին Սուրբ Յօսէֆի երկու-շաբթի (եւ յաջորդաբար Յիւսէֆի եւ Զո-րեմիաբթի) քաջատրուութիւնը: Գլխից Պատեհի Բշ. եւ Գշ. կոչուած կու տան առաջին երկու օրերուն:

Կրօնական հինգ տարբեր հանգիստութիւններ կը գրաւեն մեծագոյն մասը օր-աւան ժամերուն: Անոնք կը սկսին առա-ւօտեան կանուխ, ձկնախաւարդաց կար-գով եւ կ'աւարտին կէս գիշերուան մօտ, ձկնաւարման երկարատեւ ու տրամախոր-հուրդ տարողութեամբ: Երկնայեան ժա-մերգութիւնը այդ օր կը կատարուի կէ-սօրէ առաջ. իսկ հանգիստաւոր Ս. Պատա-րաչի ընթացքին կը կատարուի ընթեր-ցումը Ս. Բարսեղ Հայրապետի Ս. Հաղոր-դութեան սքանչելի ծառին: Նոյնը կը կատարեն նաեւ Յայնք: Շատերու Ս. Հա-ղորդութիւն ստանալու նախընտրած օրն է Աւագ Հինգշաբթին:

Աւագ Եշ. օրը Լատինք կը զարդարեն Ս. Գերեզմանը եւ 24 ժամ զայն կը պահեն իրենց տրամադրութեան տակ: Առաւօտե-ան իրենց հանգիստութեանց աւարտին, Ս. Յարութեան Տաճարի դռուը կը փակ-ուի եւ այդպէս կը մնայ մինչև յաջորդ առաւօտ, յիշեալ զարդարանքներու քան-դումը: Ս. Գերեզմանին վրայ մատուց-ուած հանդիսաւոր Ս. Պատարագէն ետք, աւագութանի տակ բռնուած Ս. Սկիւղով Թափօր կը դառնան, որմէ ետք Ս. Սկիւր

կը դնեն Ս. Գերեզմանին վրայ, ուր կը մնայ քսանչորս ժամ(*):

Բայց տնտարկելիօրէն օրուան ամե-նէն փառաշուք հանդիսութիւնն է ճիւ-նալուայն, զոր կը կատարեն բոլոր եկե-ղեցիները այդ օր: Յայնք զայդ կը հան-գիստաւորեն առաւօտուն, Ս. Յարութեան Տաճարի գաւթին մէջ (ուր ծայր աստի-ճան խնդում կ'ըլլայ)՝ քաջօգեայ, քարք-պատաւանդանի մը վրայ: Պահը թերեւ թուի ասորքինակ. քանի որ միւր Տէրը երկնայեան, ընթերցի պահուն է որ կա-տարեց լուսացումը: Գլխից զայն կը կա-տարեն միջօրէին, իսկ մինք եւ Լատինք՝ յետ միջօրէին ու Ասորիներ՝ երկնայեան գէմ: Մայր Տաճարին մէջ կատարուած մեր ճիւնալուայն ներկայ կ'ըլլան բա-զում օտար հրաւիրուելներ եւ պատակոն գէմքեր, ինչպէս նաեւ Անկիլիքան Եպս. ք, որ ապա, Աւագ նորանի բեմէն, խոյր ի գլուխ, Աւետարան կը կարդայ Անգլիկե-նով — Գիշ ետք, Յրանչիսկեաններ, ի-րենց Մեծաւորին (կիսօթաւ) գլխաւորու-թեամբ, մօտակոյ Սիոնի վերջին Հնթրեաց վերնատան մէջ կարճ տարողութիւն մը ընելէ ետք, կ'այցելին Ս. Գլխաղբի մա-տուռը, ուր ճայր մերձը, ճիւղոյն քեղ, Մարիամը եւ ճփառք Հօրքը արտասանելէ ետք կը մեկնին նոյնը կոկնկյալ Ս. Հրեշ-տակապետաց եկեղեցին, Գրիստոսի բոնտի մատան մէջ եւ ապա կ'երթին Ասորուց վանք: Իրենց վանքը դարձին՝ կիւսթոթը, Ս. Պատարագի ընթացքին, 12 աշխարհա-կաններու ռաքերու լուսացումը կը կատա-րէ, մինչ երեք ժամեր առաջ, դանփակ Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, Պատրիարքը լուսացած կ'ըլլայ արդէն ռաքերը 12 վար-դապետներու: — Երկնայեան մօտ, փոքր Թափօրով մը կ'այցելենք Գրիստոսի զոգ-րանները — Ս. Հրեշտակապետաց եւ Ս. Փրկչի վանքերը: Առաջինին գաւթին մէջ կը գտնուի ձիթիկի ծառը, սրուն վրայ կապուեցաւ Տէրը դատաւարութենէ առաջ:

(*) Յայն եկեղեցւոյ մօտ լիայ ամպուա-նիի գործածութիւն: Մեր եւ Լատինաց մօտ կայ այդ միայն, քայց մէկ տարբերութեամբ՝ մինչ մինչ Ս. Խաչափայտի մատուցելն՝ անոնք ս. Սկիւր համար կը գործածեն զայն:

Գրիշերը կը կատարենք ճեմաւարման կարգը, 4-5 ժամ տեւող: Յոյնք եւ նման արարողութիւն մը կը կատարեն Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, որ սակայն չերկարիր մինչեւ օրուան վերջին ժամերը: Զատիկը միասին եղած ասորիներուն զայդ կը կատարեն իրենց Մայրավանքի եկեղեցիին մէջ, Տաճարին դուռը Լատիններէն փակուած ըլլալուն: Այս վերջինները մէկ ժամ տեւող է Holy Hour կոչուած արարողութիւն մը կ'ունենան Գեթեմանիի պապիկիւսին մէջ, հոն՝ սւրբ Տէրը ազօթեց եւ ապա Յուդայի ցուցմունքով ձերբակալուեցաւ խորհրդաւոր այդ գրիշերին:

Ահազ Ուրբաթ. — Գրիստաւնէին համար ասորեայն տակնէն խուսը օրը: Լատիններ ծովապահուածքին կ'ը հրահանգեն: Եւրոպացիք Good Friday քիչ մը տարօրինակ անունը կ'աւ տան անոր, մինչ տեղացիք Վիկտ Ուրբաթը կը կոչեն զայն: Բոլոր կրօնական հաստատութիւնաց վրայ գրօշները կ'ըստանայ կը ծածանին այդ օրը եւ զանգերու ընդհատ զօղանջը լսելի կ'ըլլայ սակայն: Ս. Յարութեան գուռը բանալու իրողանքը Յունաց է այդ օրը, զոր կը կատարեն — եթէ Զատիկը միասին ըլլայ անշուշտ — Լատինաց Գողգոթայի վրայ կատարած երկժամեայ հանդիսութեան (որուն ընթացքին Ս. Սկիւր կը վերցնեն Ս. Գերեզմանին վրայէն աւ զարդարանքները կ'ը քանդեն) տաւարին, ինչպէս Հայոց է իրասուսքը դուռը բանալու յաջորդ ատաւաթ: Այդ օրէն տակի խնողում չի տեսներ Վիկտի ծանապարհը, սուր նստի Յոյներ կ'ապա, կէտօրուան ժամերուն, գտնադան (տեղահան եւ ախտաւոր) խուժերով եւ առուել հանդիսաւարութեամբ, Լատինք կ'այցելեն կայաններէն իւրաքանչիւրը, երգախառն թափօրով վերադառնալով Ս. Յարութեան Տաճար, այցելուելու համար անկէ ներս գտնուող 5 կայանները եւս ի Գողգոթա եւ Ս. Գերեզման:

Մենք չունինք նման սովորութիւն, այլ կէսօրը քիչ անց Ս. Յարութեան մեր վերնատան մէջ կ'ը կատարենք ճեմաւարման կարգը, զոր նախապէս կը կատարուէր ի Ս. Յակոբ, կէսօրէ առաջ: Իսկ Ղպտոց մօտ նոյն արարողութիւնը նոյն Տաճարէն ներս կը տեւէ մօտ հինգ ժամ:

Մեր արարողութիւնը տաւարելուն, Տաճար կ'իջնեն Յունաց Գաղիսարքն աւ Միաբանութիւնը, իրենց բաժինն մէջ կատարելու Յիսուսի հեղինակութեան կարգը, որուն տաւարին ընթացք կ'առնեն Թաղման թափօրները: Տարօրինակ է որ հինգ համայնքներէն մերը միակն է որ այդ մեծ եղեւթեան յիշատակը չի հանդիսաւորիր իր պատմական տեղւոյն վրայ, այլ ի Ս. Յակոբ, սուր դասին մէջ խորհրդանշական հերիսաւոր դաւադր մը յարդարուած կ'ըլլայ, եկեղեցական սպառնեցող եւ ծաղիկներով զարդարուած քառակուսի տարուածք մը, որուն դիմաց Միաբանութիւնը, Ժնրագիրք եւ զխորագր, ՎՍԱՐԻ Աստուածը կ'երգէ: Էլ միտմնի Օրացոյցին մէջ կ'այ լսել եղանակն ուխտը: Ժնրքի ե' զրափօրն ի դուռն կ'աւարտէ բացատրութիւնը, որմէ կը հետեւի թէ Թաղման թափօր դառնալու սովորութիւնը խորթ չէ մեր եկեղեցիին համար — Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս առաջին թափօր դարձողները կ'ըլլան Ասորիները, որոնց կը հետեւին Ղպտիները: Ասորի կ'ըլլայ իրենց տարեկան միակ թափօրը՝ ամբողջ Տաճարը (բացի Խաչդիւտի ոյրէն) ընդգրկող: Միւթին՝ կուգան ծիրանի իսկեանք, զխաւորութիւնով կ'իւստանան, որոնք Գրիստաւնի կ'աւ արձանիկ մը խաչի վրայ բեկուած կը շրջին, Գողգոթայի վրայ իջեցնելով զայն խաչէն եւ Գառնաւանդի թափօրին վրայ օծելէ ետք՝ դառնաւորակի մը մէջ դրած՝ փոխադրելով Ս. Գերեզման: Զնադան լեղաներով Աւետարան աւ կը կարդան: Տեղացի Յոյներ այդ միջոցին թափօր կը դառնան Տաճարի բակը: Յուսաց Միաբանութիւնը տակի աւ կ'իջնեն Տաճար, եւ ժամ մը տեւող ժամերգութեան կողք կ'անցնի թափօրի: Զորսեպիսկոպոսներ, բռնած ծաղիկներով լցուն օթոցի մը չորս ծայրերէն, կը հետեւին թափօրին, որ կ'ընկն կը դառնայ Ս. Գերեզմանին տարւել ի կ'աւարտի, տեղը միտմնի եղած տանն, կէս գրիշերէն ժամուկէս անց: Բարեպաշտ ախտաւորներէն սմանք գրիշերը կը լուսեցնեն Տաճարէն ներս, լսելու բռնեւ լուս համար Վիսապարեանքի հանդէսին:

(Նար. 5)

Գ. Ճ.

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՐԱԿԱՆԱՑ

Այս շրջանին ձև պատկանում են հեղեցու ընդունած այլ որոշումներն իրենց հրապարակումը, որքան ևս իրենց, Առաջնություն, Սրբոց, Մարգարեից, Ննջեցից պատկերաւոր շարականները, ենդեցու, Ս. Լուսաւորչի Ռդեցու և Թաւանց (Լամբրանացու), և Հոփոթմանց:

Վերջինք քաղաք Աստուծոյ, 445, Տաղանակի շարական:

Ճի Թարթր լերինն և Վերիտոս Աստուծոյ, 452, Վարդավառի:

Վերինք ցնծացնէ, 453 և Ուրախացի պատկերաւոր, 454, Նոյնպէս:

Վառազայ լիւսաց և Վառազ որ էն 'ի յերկին, ևն. ևն.: Վարդանանց, Հեղեցու, Հոփոթմանց, ևն. ևն.:

Վերաբերել օրինակներին կարելի է տեսնել այն տարբերութիւնը, որ կայ այս երկրորդ շրջանի և առաջին շրջանի շարականների մէջ: Մինչդեռ առաջին շրջանի շարականները պարզ նկարագրաւոր են երգեր են, երկրորդ շրջանի երգերի մէջ որոշուած են շօր. Որդւոյ և Ս. Հոգւոյն յատկութիւններն ու յարաբերութիւնները առ միմեանս, և վերջապէս յեշտուած են գաւառական կէտերը:

Գալով միւսներին՝

Խաչի շարականների մէջ խաչն է փառաբանուած իրեն որոշութիւն, իրեն բարեխոս և նմանեցրած է Հին Ուրախ Յակովբու տեսիլքի հետ:

Սրբոց երգերի մէջ, նոցա ենդեցու շարականներն է գործերն է փառաբանում, նոցա բարեխոս բանում Աստուծոյ առաջ՝ մարդկանց մեղքերը ներելու: Իսկ մարտիրոսաց և ննջեցից շարականների մէջ՝ փառաբանութիւն, խընդորուածք և դիմում, գալուած և վերջին դատաստանի պատկերներն են: Մասնաւոր դպրոցի է այս վերջինը, որովհետեւ վերջին դատաստանի պատկերը լրացնելու համար յառաջ է բերուած այն սոսկալի պատիժները, որոնք պիտի կրեն մեղաւորները:

Երրորդ շրջանի շարականների մէջ նկատելի է Կաթողիկ ենդեցու մասնաւոր ազդեցութիւնը Կիլիկիոյ շրջանում: Այդ ազդեցութիւնը, որ իսկապէս սկսում է երկրորդ շրջանի վերջերից. գլխաւորաբար Ս. Հոգւոյ և Աստուծոյն գաւառական կէտերին է վերաբերում:

Ս. Հոգւոյ մասին Կաթողիկ ենդեցին տարբերում է Հայկականից նրանով, որ նա ընդունում է Ս. Հոգւոյն բղիտմաշօրի և Ռդեցու, մինչդեռ մեր ենդեցին ընդունում է թշօրէ, ըստ Անտարանական բանին. և. զոր ետ տառքեցից ձեռք 'ի շօրէ, գալիսն ճշմարտութեան, որ 'ի շօրէ ելանէ. նա վկայեցէ վառն իմ» (Յովհ. ԺԵ. 26-27): Կաթողիկ ենդեցին կամենում էր այդ մտքինը մեր ենդեցու գաւառականի մէջ, և աշխատեց և մասամբ յաջողեց Կիլիկիոյում, վասն զի քաղաք քաղականապէս Լատինք մեծ ազդեցութիւն ունէին Հայոց վերայ Հեթում Երկրորդից յետոյ, մասնաւոր Օշինի մամուկ:

Այս ազդեցութեան որդիւնք համարում եմ ես Ս. Հոգւոյ Գալուտեան առաջին աւուր շարականներից ԲԶ. Ժուլա, 383-րդ էջ, որ և յառաջ եմ բերում ամբողջապէս տարեւ:

1. — Որ 'ի Կարաշարի 'ի յաղբերէն յառաջ բղիտաւ տնիսաբար 'ի յորդոյ տիբապէս սուրբ հոգին . . . :

2. — Որ յանկիզբն և 'ի միշտ 'ի յէննոյնապոյ բնութեամբ անօրիւ բաժանմամբ 'ի յորդոյ տարաշակից Ս. Հոգին . . . :

3. — Որ 'ի վերայ լուսոյն գալով գոյ յաղբոյ տարաբան աշխարհան 'ի շօրէ եւ յորդոյ իսկամակից Ս. Հոգին . . . :

Ընդգծելու բառերը մասնաւորապէս, մինչև անգամ յայտնապէս ցոյց են առնում այդ ազդեցութեան ազդեցութիւնը:

Այդ ազդեցութեան հետեանքն է Ս. Աստուծոյն շարական տեսերը, այլև միտքների բազմաթիւ գաւառաւոր: Եւ այն շարական պատմաբանը, որովհետեւ Աստուծոյն յաղաթմանը Կաթողիկ ենդեցու մէջ վերին տառիմանի զարգ

գացած էր, նոյնիսկ միջին դարերում, ամենամեծ և միակ ուղիքն ու բարեխառն կաթնիկ Եկեղեցու համար Աստուածածինն էր: Հուսանական կը կարծեմ, որ Աստուածածնի շատ տոները, որպիսիք են Ծննդեան, Տաճարի Ընծայման, Վերափոխման, ծնողացն՝ Յովակիմայ և Աննայի տոները այդ կրիկիկայի Թաղաւորութեան ժամանակն են: Ինչպէս Վերն էլ յիշուեցաւ, Վարդան Գառմիչը կրիկիկա գանուած ժամանակ, Յովակիմայ և Աննայի տոն էին կատարում, և որին պատուիրում է Յակովբ կայացին նոյա յիշատակին շարական յորինէ, որը և հիւսում է Վերափոխմանը, որի մէջ մացրել է Թաղաւորի և կաթողիկոսի համար մաղթողական խօսքեր: Կը կարծեմ, որ այս տոնը հէնց այդ ժամանակն էլ հաստատուած լինի: Մի փոստ ևս միշտ աւելի կը համոզէ այս բանի մէջ, այդ այն է, որ Աստուածածնի տոներին հրգելից շատերը պատկանում են երրորդ շրջանին: Օրինակ՝ Վերդեցէք որդիք Սիսնի, էջ 1, գաղափարներն, գուսանական ակզբունքները, այլաբանութիւններն ու նմանութիւնները, ցոյց են տալիս, որ երրորդ շրջանի է: Աւետեաց Վեր առաքեցեք (էջ 13)՝ նոյնպէս:

Այդ ժամանակին է պատկանում Առաքելոց՝ Գիտրոս - Գոդոսի տոնի հաստատումը և շարականը: Այդ շարականից կաթողիկոսեան հուր է փչում: Մեր Եկեղեցու դաւանութեամբ Գիտրոսը զլիսաւոր առաքեալ չէ, չէ նոյնպէս արքայութեան փառքը: Բայց մենք շարականի մէջ (էջ 89) Վերալիս սուրբ հաւատոյ, Վերալիս Աստուած բազումողորմ, խնայեալ յարարածս քո, Հայր ամենակալ:

Արեգակն արդարութեան, ծագեալ՝ ի հազիս մեր զլիսոյ ճշմարտութեան և ողորմեալ:

Տուր մեզ, Տէր, զխաղաղութիւն և փրկեալ՝ ի նեղչալ մերոց հոգիք ճշմարտութեան և ողորմեալ:

Քեզ վայել է, Աստուած, օրհնութիւն զօրհնապալ:

Զայսր և զորդի և զսուրբ հոգիք գոհութեամբ բարեբանեցուք:

Զերրորդութիւն միասնական, քովեմք և զմի աստուածութիւնդ:

Եկեղեցւոյ, Վերալիս արքայութեան կրկնից Ս. Առաքեալ Գիտրոս ևն. բացաւորութիւնները կը գտնենք: Նոյնը կարելի է տեսնել մանկուց, էջ 91, Վերափոխման մէջ:

Այդ ժամանակի տոներ են Յակոբայ և Յովաննու (Որդւոցն Որոման), Ս. Սարգսի, Քառասուն մանկանց, Կիրակոսի և մօրն՝ Յուդիտայի:

ՇԱՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԼԵՁՈՒՆ

Մի երրորդ միջոց էլ կայ շարականներին ժամանակը որոշելու, դա բարձր կամ լեզուի ուսումնասիրութիւնն է: Սորա համար մենք պէտք է դիմենք մասնագիտների լեզուին, որից յայտնի կը լինի թէ մինչև ժ. դարը հայոց գրոց լեզուն ինչպիսի՝ փոփոխութեանց է ենթարկուել:

Ե. դարու լեզուն կոչուում է Ոսկեդնիկ, իւր պարզութեան և ճշգնութեան համար: Այդ շրջանը տեսնում է մինչև Ը. դարը: Գարգութիւնը երեւում է նրանից, որ եթէ աշխարհագրի Թարգմաններ, ոչ մի աւելորդ բառ չենք մտցնի կամ պակասենք ճիշդ Թարգմանելու համար:

Ուրեմն, առաջին շրջանի շարականներն էլ պէտք է ունենան պարզ, անսեքեթ լեզու, յստիկ ոճ, մտքերի չափ բառեր. իսկ բովանդակութեան մասին տեսել ենք, որ պատմական-ուսումնասիրական նկարագրի է:

Այդպիսի օրինակներից յառաջ կը բերեմ ստորեւ Ս. Մեսրոպի ապաշխարութեան շարականների՝

Շատերին ողորմող Աստուած, քո աբարածներին խնայի՛ր:

Արդարութեան արեգակ, մեր հոգու մէջ ծագիր ճշմարտութեան լոյս և ողորմի՛ր:

Տէ՛ր, տուր մեզ խաղաղութիւն և հոգի ճշմարտութեան, և փրկի՛ր մեզ մեր նեղիչներից և ողորմի՛ր:

Աստուած, ամենայն օր քեզ վայել է օրհնութիւն:

Հօրդ՝ Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյ գոհութիւնով օրհնենք (գովենք):

Միաբան Երրորդութիւնք և մի աստուածութիւնք գովենք:

Այսպէս են Վի նեղութեան իմում օգնեալ ինձ, էջ 120, «զԱստուածն Իս. րայէլի», էջ 122, «Վտանգիմ ի բազմութենէ», էջ 123, ևն.։ Նոյնպէս Խորենացու Յայտնութեան շարականներից՝ «Ուրախացիր, Սրբուհի», էջ 18, «Անկանիմք Ո՛վ աքանչնիք և տեսիլ ահաւոր, զարարիչն երկնի և երկրի այսօր տեսաք ՚ի խաչին»։

Տեսեալ զՏէրն ՚ի խաչին, խաւարեցաւ արեգակն, և վարդաշոր տաճարին ցելոյր վերուստ միջ ՚ի վայր։

Անարգաւար խաչեցաւ Տէրն ՚ի մէջ ՚ի յանօրինաց, զի լցցի գիրն օր անթէթէ՝ ընդ անօրէնս համարեցաւ։

Առաջ բերած շարականների բովանդակութիւնը Նոր կտակարանից է. նոյն իսկ խոսքերից շատերը Աւետարանի խոսքերն են։ Այս հանգամանքը բացատրուեցաւ իւր տեղում. վերայիշեալ օրինակները պարզապէս կը հաստատեն բովանդակութեան մասին ստանձնելը։

Ուրեմն, բոլոր այն շարականներն, որոնք գրուած են պարզ, անսեթեւեթ լեզուով, առանց այլարանութեանց, գրուած են Ե. - Ը. դարերում։

Բ. ՇՐՋԱՆԻ ԼԵՋՈՒՆ

Ութերորդ դարուց սկսած, Հինգերորդ դարու սկիզբի լեզուն քաղաքական վիճակի հետ ենթարկուած է աւերիչ հոսանքի։ Այդ դարում, Արաբները ողողելով Հայաստանը, վերջնականապէս տիրում են նրան։ Այս տիրապետութիւնը իւր ծանր և ճնշիչ ազդեցութիւնը ունեցաւ ինչպէս կեանքի. նոյնպէս գրականութեան վերայ։ Արաբը հարուստ խառնուրդ կլիմայի ժողովուրդ լինելով, լաւ երեւակայութեան տէր էր. ունէր քանադասեղանական լեզու, ձոխ և հարուստ բառարանով, մտքերի արտայայտութեամբ լի՝ այլաբանութեամբ և դարձուածքներով։ Արաբներն ու, գրութեան մէջ պատահում ենք բառերի կուտակման, խրթնութեան և ամէն ինչ արտայայտուած սեթեւեթ, զարդարած, Այս բոլորը անդրադարձաւ ինչպէս Պարսից, նոյնպէս Հայոց լեզուի վերայ։ Բաց ենք անում

առաջի ք, Աստուածածին, էջ 20, «Խորհուրդ մեծ և սքանչելի», էջ 23. կամ՝ Խորհնացու գրած մեծացուցեցներից որը կամենանք։ Ս. Սահակի «Արծաթաբուքեամբ մուխալ Օսկա», էջ 254, «Ով աքանչելի և տեսիլ ահաւոր», էջ 256։

Ո՛վ (Ի՞նչ) աքանչելի (զարմանալի) և ահաւոր տեսիլ (տեսկալի), երկնքի և երկրի արարչին այսօր տեսանք խաչի վերայ։

Տիրով խաչի վերայ տեսնելով, արեգակն խաւարեց և տաճարի վարդաշորը վերեւից մինչև վայր փոտառուեց։

Անօրէնների մէջ Տէրը անարգաբար խաչեցեցաւ, սրպէտքի կատարուի գրուածքը, որ տուած է. — անօրէնների շարքում հաշուեցաւ։

Յովհաննէս Ը. Դրասխանակերպուց Պատմութիւնը, և Ի՞նչ ենք գտնում. — Բառերի կուտակում, խրթնութիւն, այլաբանութիւն, աւելի բառեր քան թէ մտքեր։ Հարկաւ, այդ մամուլակում հիւսուած շարականներն էլ լեզուի նոյն տիպարն պիտի ունենային և յիշատի այդպէս էլ է։ Այս շրջանի լեզուն գրականութեան պատմութեան մէջ իրաւամբ կոչուած է արուեստական։ Այս շրջանում ժի հանգամանք էլ ՚ի նկատի պիտի առնուի, այդ այն է, որ, այդ շրջանում կրօնական զգացմունքները հալածանքների պատճառով աւելի են աճում, զարգանում, հայեացքները ընդարձակուած են, որը քրիստոնեական արդարութեան ձեւի վրայ։ Այս շրջանի գրուածքի իմաստը բառերով չպիտի հասկանանք, այլ գուշակկեք՝ այլաբանութիւնները վերլուծելով։ Ամենալաւ օրինակներ են Գրիգոր Նարեկացու «Ողբերգութեան Մատանքը», կամ Աստուածայայտութեան վրայ գրած գանձը, Այդ շրջանում է, որ սկսում են շատերը այբբենական կարգով գրել։

Որ աւելի բառեր են քան մտքեր, այդ պարզ կերեւայ այդ շրջանի մի որեւէ գրուածք աշխարհաբարի թարգմանիլուց։

Այդ շրջանի շարականներից կարելի է մատնանիչ անել հետեւալ օրինակներին վերայ. — «Սրբութիւն Սրբոց», էջ 422, Գեորգարձի հանգամանք շարականները՝ «Անսկիզբն Աստուած», էջ 683, «Բազմերամք վհագուհիք», էջ 684։

Յառաջ բերենք վերջինս թմբող-
ջութեամբ, աւելի տարդ կացութեանելու
համար:

1. — Բազմաբարձ վեհագուհից հոյլքն
յոգնախուժութեան եղանակէին, երգս առեալ
մասունցանն զերաժառանգանց զերանա-
ւէտ հոգեղէն հնչմունս, քեզ իմմանուէլ,
որ ծնար աղայաբար և վերածեք զազգո
մարդկան ձօր յարգեգրութիւն. աղաչա-
նօք հայցեմք 'ի քէն զնշխեցեալուն մեր
ընդ ոււրբս քս հանգս':

2. — Գնդգեղեալ գովեն զքեզ Գերա-
պայծառ գունդօք հոգեղինացն, հեղաբար
թեւապարեալ պարունակեալ ծածկեն ըզ-
գէմս յանէ փառաց քոց. քեզ էն.:

3. — Զնոյն և մեք երգեմք քեզ րա-
բունական ձայնիւ զերգս հոգեւորս. առ-
բերիւով քեզ պատարագ ոսկի, կնգրուկ
և զմուսն և զհալուսն. քեզ էն.:

Զեռագիրներէր ճամբատութեան ժա-
մանակ, № 1573 մագաղաթեայ անթուա-
կան շարականի մէջ գտանք ճշգրտե-
րածքին շարունակութիւն կազմող երեք
տուն հանգստեան շարականը, որ կար-
մբբադեղով ներկած գլխագրով կը սկսի,
ուստի և համարում ենք 'ի հնումս գոր-
ծածուող հանգստեան շարական:

1. — Աւրհնաբանող ձայնիւ երգեմք
քեզ 'ի բարձունս, շայր անոխակալ, որ
'ի բոցեղէն արովրէից միշտ աւրհնաբանիս
անլուելի ձայնիւ, հոգիք ննջեցեալացն ա-
ւանդի առ քեզ վերահանգուցիչ սրբոց
հանգս և զմեր ննջեցեալուն ընդ սրբոց
քայոց սիրողաց:

2. — Անոխակալ Բերդի քա, Որդի
Աստուծոյ, հանգեալ բառնալ զմեզս աշ-
խարհի քա խաչելութեամբ. հոգիք ննջե-
ցեալացն աւանդի, էն.:

3. — Ծաւէտ անշէջ հշտաշարժ հոստեմ
և անպառապար, անծախարար բարեաց
'կենդանահոս վտակ և աղբեր բարեութեան.
հոգիք, էն.:

Հետեւեալ օրինակից կարելի է պարզ
գաղափար կազմել ժամանակի ունեցած
հասկացողութեան մասին, վերջին դա-
տասանի, Պրիստոպի Բ Գալստեան վե-
րաբերմամբ:

1. — Մեծ և անեղ է օրն դատաստանի
և գողումն առաջի բեմին, 'ի լսել զձայն
փողոյն և զհնչումն անագին հրոյն:

2. — Ստրասփմամբ սասանի երկիր և
դողան որարածք, և Գարբիէլ հնչեցու-
ցանէ զտիեղեբալուր զբարբառ փողոյն և
հոգիք զգեհուն զանապական մարմինս:

3. — Խաչն փայլի յարեւելից եօթնա-
պսիկ պայծառ քան զուրեղակն. պայծա-
ռանան արդարեւ եւ մեղաւորեմ ծածկին
յանգսուեւ լուսոյն եւ ճառագայթ ուրբ
խաչին առաջի քո գալ մաքեւ գեղի քեզ
իջեւանի, 'ի յայնմ աւուր անգին ողորմ-
եաց հոգեաց մեր ննջեցեալացն:

Որքա՞ն վսեմ, որքա՞ն հոգեբուղիս և
որքա՞ն հոգեղադրող խօսքեր են:

Ահագին է օրն դատաստանին և գո-
ղումն առաջի բեմին. ցարսփին հրեշ-
տակք, սասանի երկիր, բանին դրունք
երկնից, բարբառին հրեշտակք, բանին
գերեզմանք, բարբառի գեհեան... Գա-
լարին երկինք արդէս մագաղաթ. գերա-
դոյն դաշէ փող Գարբիէլեան...:

Որ փառօք ձօր հանդերձաւ է 'ի
դատել զերկիր և բերաւոր բանակք վե-
րին զուարթնոցն կարապետք լինին դա-
լըստեան նորս... Որ սահգին գողմամբ
զարհուրեցեալացնէ զարարածս 'ի դալըս-
տեան իւրոյ և քաջանշող ձայնիւ փողոյն
համահաւաքէ զննջեցեալուն որ յԱդամայ
...» (էջ 652-3, Հարցի Դ.-Զ. տուները):

Գալոց է Միածինն փողով և փառօք
ձօր և զհոգեղէն բնութիւնս հրեղէն նո-
րագէ: Հետաւորին ճանապարհ արդարոց
և բերաւոր բանակս հրեշտակաց ամպովք
ընթանան, 'ի վերինն Երեսուղէմ թռչին
ամպովք ընդ առաջ Տեառն յօգս և այն-
պէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինին»
(էջ 660, «Տէր երկնից»):

Կրկին յառաջ բերելով նախընթաց օ-
րինակներից մէկը, կ'ընդգծենք նոյնա-
նիշ կամ նոյն իմաստով բառերը, և կը
թարգմանենք, թողնելով ճոխութեան հա-
մար դրուած բառերը:

ԳՐԱԴՈՍԱԿԱՆ

ՍՅԵՓԱՆ ՈՍԿԻԱՇՏԵՑԻ

Պր. Սիմոն Սիմոնյան շահեկան համար մը կը գնէ գրառէրներու ձեռքը և բանասէրներու տեղանին վրայ: Գիրքին կողքին կը կարդացուի. վերը ընտրայայտ Տաղասաց մը, Ստեփանոս Դաշտեցի, Ուսումնասիրութիւն և Տաղեր, ներքեւը «Յաւելուած» Նաղաշ Յովնաթանի եօթը անտիպ Տաղերը: Գիրքը ապուած է Պէյրուս, 1981ին, Սեան Տպարանը, և կը բաղկանայ 136 էջերէ:

Անուասիկ հատորին բովանդակութեան համառօտ պատկերը. Ներածական խօսք՝ էջ 7-8, նարայայտ տաղասաց մը՝ Ստեփանոս Դաշտեցի՝ 9-38, Ստեփանոս Դաշտեցիի տաղերը՝ 41-74, Նաղաշ Յովնաթանի անտիպ տաղերը՝ 77-105, Մանթապարութիւններ՝ 107-119, Անթիլիոսի ձեռագիրը՝ 120-127, Վերջարան՝ 128-129, Մտանադիրտութիւն՝ 130-134:

Տաղերուն հեղինակը՝ Ստեփանոս Դաշտեցի, Դարուպ աշխարհական մը, ծնած է Ժի. Գորու կիսուն և ապրած է մինչև յաջորդ դարուն առաջին քառորդը ենթադրաբար (1650?-1725?): Ան որդին էր տէր Բարսեղ քահանայի: Հայրենիքին մէջ որոշ հափով ուսումը ստանալէ յետոյ մեկնած է Հռոմ, աւելի զարգանալու նպատակով: Շրջագայած է նաև Եփ Զըն գիւղ, ի տանն Պարսից և Յունացի:

Ստեփանոս գրած է քանի մը երկեր,

Բազմեքամբ վեհագունից ճողլն յոգնախուրճ եղանակեին, երգս առեալ մասնացունին զերթշապականաց զերանաւէտ հոգեղէն հնչմունս, քիզ էմմանուէլ, որ ծնարադայաբար և վերածնորդազգեսմարդկան ձօր յորդեղրութիւն. աղաչանօք հայցեմք 'ի քէն զննջեցեալսն մեր ընդ սուրբս քո հանգստ:

Այս մի քանի օրինակները կարծում եմ մի մօտաւոր գաղափար կը տան Բ. Շրջանի խրթին և ճոխ լեզուի. Այլև այս շրջանի շարականներից կարելի է հանել երևակայութեան ճոխութիւնը այլաբա-

որոնք աստուածաբանական, վիճարանական բովանդակութիւն ունին, ինչպէս,

1. — Մախաղ Փշրանաց,
2. — Խնդիր Ուղղութեան,
3. — Կոչնակ Ճշմարտութեան:

Դաշտեցիի տաղերը — թիւով 16 — գտնուած են միակ ձեռագրի մը մէջ, որ տեղանկանութիւնն է Անթիլիոսի կաթողիկոսարանին գրչագրատան: Այդ տաղերէն հինգը երգիծական, պարսաւական բովանդակութիւն ունին, իսկ տասը՝ խրատական, իմաստասիրական:

Ստեփանոս իր տաղերէն հինգը գրած է դարաբար, իսկ մնացեալները ժողովրդական աշխարհիկ լեզուով: Կ'արժէ յատկապէս նշել թէ իր լեզուն լաւ աստղծ կ'ընծայէ հայկական բարբառագիտութեան համար:

Դաշտեցիի խրատական — իմաստասիրական ոտանաւորները աւելի հազնալի զարմնելու տեսակէտէն իսկապէս գնահատելի են Պրոֆ. Մօրուս Հասարթեանի աւագ բացատրութիւնները գանաղան բառերու և ասացումներու մասին:

Պր. Սիմոնյան իր այս բազմաշխատ հրատարակութեամբ նոր գէժ մը կ'աւելցնէ հայ տաղասաց աշուղներու փառանգին վրայ, ինչ որ անտարակոյս շահ մըն է հայ գրականութեան համար:

Գիրքին իբրև Յաւելուած հրատարակուած Նաղաշ Յովնաթանի եօթը անտիպ տաղերը — որոնցմէ երեքը Ողբերգութիւն են — իրենց կարգին կը ներկայացնեն արժէքաւոր յաւելում մը այդ արդէն իսկ լաւ ծանօթ տաղասացին գրական վաստակին վրայ:

ԾՈՎԱԿԱՆ

Վեհագունների շատ երաժիշտներ երգելով մօտաբանում են երաժիշտների երանաւէտ հոգեղէն հնչիւնների քիզ, էմմանուէլիդ, որ տղայի նման ծնար և մարդկային ազգը Հօր որդեգիր արիւր Աղաչանքներով խնդրում ենք քեզանից, մեր ննջեցեալների քո սուրբերի հետ հանգստացուր:

Նութիւններից, դասաստանի նկարագիրը Քրիստոսի Բ. Գալուստը, հրեշտակների, արդարների և ժողուսրների վիճակը, մի խօսքով՝ ժամանակի դասանաբանութիւնը: (Շաբ. 6) ՎԱՀԱՆ ԲԺՇԿԵԱՆ

«ԴԵՄՔԵՐ՝ ՈՐՈՆՆՑ ՇԵՏ ԴԵՍ ԱՌ ԴԵՍ ԵԿԱՅ»

Հեղինակ՝ ԻՍԱՀԱԼԱ Մ. ՎԲԴ. ՂԱԶԱՐԵԱՆ

Տ. Խառնակ Ծ. Վրդ. մէկն է Հայց. եկեղեցւոյ ժամանակակից ամենէն զարգացած ու ժամեալ պաշտօնատէրէն: Թէեւ շանթանացած «եկեղեցւոյ Խշխանաւոր» դիրքին ու ախտոսին, ան հոգեւորական իր բազմապիսի պարտականութիւններու ընթացքին — երուսաղէմ, Անթիք, Ամերիկա և Եգիպտոս — ունելի քան քառասուն տարինչու միջոցին, ժամանակը գտած է ապաստակելու նոս Հայ Դպրութեան, թէ՛ բանաստեղծութիւններով — իրմէ ունինք, Անտիպոս ստորագրութեամբ (իր ծածկանունը), «Ախթիկ Տաւիլ» հատորիկը և «Արեւոյի ու այլ պարբերականներու մէջ ջրուած բազմաթիւ կտորներ — և թէ կրօնական ու իմաստասիրական խորքերու վրայ բանուած արձակ էջերով: Խնդրոյ առարկայ հատորը — անկէ մօտեր հրատարակուած են Գահրէի «Արեւ» օրաթերթին մէջ — փաստը կը բերէ իր անվիճելի տաղանդին:

Գիրքը, 552 էջեր հաշուող, լոյս տեսած է 1980 թ. Գահրէ: Տպարանի անուն չ'երեւիր: Հռոմեոսար «Արեւ» է, որուն, ինչպէս բսինք, աշխատակիցներէն է Զ. Գեղարսէն հեղինակը:

Յառաջարանին մէջ, Ա. Եսփոսեան անտեղի դժուկեամբ շառլած է հեղինակին, գերգնահատանք արակնայաւորութէն: Կը ներկայացնէ զինք ի միջի այլոց իբրեւ բանասէր: Երեսուն տարի է որ հայերէն թերթ կը կարդանք, բայց իր ստորագրութեամբ բանասիրական էջի մը չենք հանդիպած: Կը ներկայացնէ զինք Վ. Թէքէ-եանի բարերար ազդեցութիւնը կրած բանաստեղծ, բայց Թէքէեանի տէրն պարզութեան ու վսեմութեան հետքն անգամ չկայ Աշտիշատի մօտ՝ ու մանաւանդապատողներուն մէջ: Կը ներկայացնէ զինք որպէս խմբագիր «Արեւ»ի, բայց իրողութիւնը այն է թէ քանի մը ամիսներու համար միայն, 1956-57 թ., վանական տաքնապի և Շնորհք Արքեպիս. (այժմու Պատրիարքը Թրքահայոց) խմբագրապե-

տութեան օրերուն, մօտ կազմած է պաշտօնաթերթի խմբագրութեան:

Մարդերը, որոնց հետ չփման մէջ մօտ է Հայր Խառնակ, ընդհանրապէս մեր կրօնական ու ազգային կեանքի մէջ անուն ու վարկ չաւած անձնաւորութիւններ են, պատրիարքներ, աւագցիլներ, գրադէաներ ևն., որոնք փնտռուած անհատներ եղած են իրենց շրջանակին մէջ և հետք մը թողած՝ գաղթաշխարհի մեր պատմութեան մէջ: Հոն են Դուրեան և Թորգոմ Պատրիարքներ, Վազգէն և Յով-ակիանց վերսփոռներ, Օլազէն ու Շահան Պերպէրեան և ուրիշներ:

Մարդկային ընկերութեան, պատմութեան կամ զէթ իրենց համայնքին կամ ամենիշական շրջանակի կեանքին վրայ որոշ հետք ու դրոշմ ձգած մեծնորքի անձնաւորութիւններու կեանքը միշտ ալ եղած է նիւթ աւազանաթրութեան, և անոնց մօտին գրուած յօդուածները կամ հատորները միշտ ալ կարգացուած են անյաշ հետաքրքրութեամբ ու մեծ հաճոյքով, մանաւանդ երբ անոնք լոյսին բերել կը ջանան ստուերոտ երեսները իրենց բազմաբեղուն կեանքին: Դուրեան, Գուշակեան, Օլազէն, Շ. Պերպէրեան և ուրիշներ կը գտառին իրենց նմաններէն ու շրջանակէն, ըլլալու համար գաղաթներ, որոնց կը մնան յուսած լուսախնդիր աշ-քերը յետորդ սերունդներուն, անոնց օրինակովը առաջնորդուելու ըզմանքովը ազգային խոստանալից նորահասներուն:

Հայր Խառնակ ամբողջապէս իր լուսաբանակին տակ է առած վերոյիշեալներու կերպարը, սեւեռելով զանոնք յատակ ու կարկառուն գիծերով, անոնց անուրանալի արժանիքներուն ու առաքինութիւններուն ընկերացնելով քառախ տկար ու մութ կողմերը անոնց նկարագրին, որոնց գոյութիւնը, ինչպէս ամէն մահկանայնութիւն՝ նմանապէս այդ ախտաններուն մօտ ալ հաստատուի է:

Յատկանշական է Թորգոմ Պատրիարքի յատկացուած գլուխը, ուր հեղինակը իր անձնական հանգիստաւաններն ու անոնցմէ կրուած տպաւորութիւնները վերակոչուելով, վերկ'առնէ արժանիքները մեծանուն եկեղեցականին, որուն օրով, ինչպէս

կ'ըսէ, Ս. Աթոռոյս ժառանգ. Վարժա-
րանը բոլորեց իր սակեղարը:

Նուազ ուշագրաւ չեն գլուխները,
նուիրուած վերջին շրջանի մեր մեծագոյն
կենդեցական գէժքերէն և աթոռակալնե-
րէն երկուքին — Սելիշէ Գուրեան և Գա-
րեգին Յովսէփեանց: Հակառակ որ առա-
ջինը ճանչնալու առիթը չէ ունեցած,
սնոր կերպարը շատ ցայտուն ու բիւրե-
ղացած դուրս կու գայ գրքին էջերէն:

Փոքր գլուխ մըն ալ նուիրած է Տի-
րան Սրբազանին, չափազանցեալ և ան-
տեղի գովեստներով յադեցած: Տեղ առած
է նաեւ Սելիշարդի (Ս. Աթոռոյս Գահա-
կալը) ձօնած իր քերթուածին:

Թորգոմ և Մեսրոպ Գառարաքներու
օրով վանական — մանաւանդ ժառանգ.
Վարժարանի — կեանքէն ներս կայացած
անցուղարձակներուն մանրանկարն է յիշեալ
հատորը, և այդ է պատճառը որ հաճոյ-
քով ու յափշտակութեամբ կը կարդացուի
բոլոր անոնց կողմէ, որունք եղած են այդ
շրջանին Ս. Յակոբի ու անոր խնկարոյր
կամարներուն ներքեւ:

Գրքին վերջին կէսը յառկացուած է
Ժառ. Վարժարանի ճօնակդարուէ երկու
մեծ ուսուցչապետներուն — Յ. Օշական և
Ծ. Պէրպէրեան: Վերջինին հանդէպ մա-
նաւանդ — որուն նուիրուած քաժինը ա-
մենին երկորն է — հեղինակը ունի պաշ-
տամունքի սահմաններուն մտեցող սէր:

Գրքին վերջին բաժինն մէջ, Հայր
Իսահակ փորձաքորի կը զարնէ վտտառկը
Յ. Օշականի և Ծ. Ռ. Պէրպէրեանի, բան
մը՝ որ վեր է իր համեստ ոյժերէն, ու կը
փորձէ զուգակշիռ ընել երկուքին մեղի
ժառանգ ձգածին միջէն: Հոս պէտք է
յայտնել թէ թերի են այս առթիւ իր
գործածած արժեքափերը և իր դատաս.
տանները՝ խախտ ու անվանք, երբ կը
փորձէ նոյն վրանի վրայ բերել երկուքն
ալ, տեղ տեղ շքաշուքով նախապատու-
թիւնը տալ Շահանին: Այո, կ'ընդունինք
բազմաշնորհ այս վերջինին երախտոր-
ման աշխատանքը իրբեւ իմաստասէր, հր-
գահան, իրաւ արուեստագէտ և սերունդ-
ներու դաստիարակ, բայց դատելով գիրի
և գրքի ճամբով մեզ իրենց կառկածն,
անդունդը չափազանց մեծ է երկուքին

միջև և Հ. Իսահակի ու նմաններու հիւս-
ցիկ էջերով չի լեցուիր ան:

Հ. Իսահակ ունի առայգ ու պատկե-
րաւոր տ: Սակայն իր միտքը անպայմա-
նօրէն ինքնատիպ, չընելու համար բա-
ցառիկ կերպով տրտայտելու մեղապարտ
ցանկութիւնը յաճախ իր նախադասու-
թիւնները դարձուցած է մանուածապատ,
կազ կամ րունդութեան: Թերի է մանա-
ւանդ առգահնութեան նշաններու գործա-
ծութիւնը: Բանահ, պատահարաբ, գրքին
484րդ էջը ու կարդանք. «Եթէ նմանը-
նենք ելքաբական դօրուար կայանի մը
մարդը, որ կը գոցէ գէպի մարմին հո-
սանքի կոճակները...»: Ինչպիսիք բառին
հեռացումը նմանցնեմէն ինչ չփոթ կը
ստեղծէ մտքերու մոտ:

Էջ 31, լըտի, կը կրկնեն...: Ըսին
կրկնութիւն չէ՞ միթէ:

Էջ 219. Շնորհքն՝ Փարիզ վրան
Ասլանտեանի: Ձեզի կը թողու՞մ կոկիւ
նախադասութիւնը:

Էջ 485. Ճիստուծոյ այն պատկերը որ
կար իր հոգիին վրայ դրոշմուած, դայն
պատուեց...: Աստուծոյ պատկերն է
որ պատուած է գինք (կրնա՞յ, ինչ սըր-
բապղձութիւն) թէ ինքն է որ պատուած
է դայն: Անուատիկ այնէն ետք զայնի
կրկնութեան առթած չփոթը:

Տպագրութիւնը խիստ անխմած է,
անտեղիօրէն գլխադրուած կամ աղա-
ղարձով սխալ կիսուած յաճախադէպ բա-
ռերէ զատ պակաս չեն նաեւ ուղղագրական
վրէպներ: Գրաշարական վրիպակներ՝ ան-
հաշուելի: Ձերեւիք անոնց ցանկը:

Կրկնութիւններ ալ անպակաս են:
Կարգ մը դէպքեր անբերք գլուխներու
տակ տակ կրկնուած են, երբեմն աննշան
փոփոխանքով: Մեղանշուններ կան տեղ
տեղ գէպքերու շարայարութեան կամ
ճշգրտութեան առնչութեամբ: Անոնցմէ
է կիւրեղ Մ. վրդ. Իսրայէլեանի մէկ
քուէի առաւելութեամբ Գառարաք ըն-
տրելիւր, Իրականութիւնն է Ե քուէի:

Ոճին տրուած աւելի խնամք և զգա-
ցուններէ աւելի տրամաբանութենէ առաջ-
նորդուելու ողջմտութիւն գրքին ընթեր-
ցումը պիտի վերածէ ին խակական վայելքի:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՅԵՍՈՒՆ ՏՆՐԻ ԱՌԱՋ

Տ. ԵՂԻՇԷ ԴՈՒՐԵԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ԱՅԻՆՆԵՐՈՒ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

12 Յուլիս, Հինգշաբթի առաւօտուն կանուխ կատարուեցաւ Հոգեւոյն Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքի անխնայեղ փոխադրուածութիւնը իր նոր դամբարանին մէջ:

Հոգեքին շուրջը զետեղուեցան բուր-վառ խնկամաններ: Ս. Պատրիարքին (Տ. Թորգոմ Արքեպոս.) առաջնորդութեամբ չորս վարդապետներ մինչ ասգին ննջեցեաց շարականներ կը հոգեբաշխէին, անգին չորս ուրիշ վարդապետներ գերեզմանը պարպել կու տային հոգէն: Երբ երեսն եկան անխնայեղ, մաքուր կառի, փխխիսի և վեղարի մէջ պատանուած, զորս վարդապետները գրկամարմն վերցուցին իրենց ու ամէնուն արցունքներուն մէջ, բուրմամբ անուշահամութեամբն խնկոց, և ամփոփելով նոր գազգի մը մէջ, ամէնքն ի միասին փոխադրեցին զայն Ս. Փրկչի մատրան ասեանը: Ընդհուպ հոն ժամանեցին ամբողջ Միաբանութիւնը և աշակերտք: Քառանկաթաղի հակիրճ կարգ մը կատարուեցաւ հոն. ապա ճիւղափ բուրելով ի համախումբ երգեցողութեամբ, դադարէր առաջնորդուեցաւ իր նորակերտ խճանճի դամբարանը, ուր ամփոփուեցաւ ամէնուն վերակրկնուած արտասուած ից արտառութեան մէջ, Վերած անձն իմ ի հոնգիստ քոն երգելով արտամանոյ: Գերեզմանին կնքուեց վերջը, Ս. Պատրիարքը զգածուած բառերով ոգեկոչուեց ըրաւ իր հոգեծնողին յիշատակին ու աղաք և միաբանք երգեցին իր ճեմակէս եկեալքը:

ՄԱՀ ԿԱՐԱՊԵՏ ՄԵԼՓՈՆԵԱՆԻ

Գշ. 24 Յուլիս. — Հեռագիր հասած լինելով երէկ իրիկուն թէ մեռած է բարերար կարապետ Մելգոնեան, իր և Միաբանութեան փափաքին վրայ՝ Սրբ. Պատրիարքը պարտակոտութիւն նկատեց այսօր մեկնիլ Եփեսոս, անձամբ մասնակցելու համար Ս. Աթոռոյ մեծ երախտաւորին յուզարկաւորութեան, յԱղեքաանգրիւս իրեն կ'ընկերանար Գաւազանակիր

Տ. Եղիշէ վրդ. (այժմու Դանակալը Ս. Աթոռոյ): Ս. Պատրիարքը Գաւազան անցած միջոցին, տեղւոյն փոքրաթիւ գաղութը, առաջնորդութեամբ Պր. Յ. Արսէնեանի, փութացած էր ողջունելու Ս. Պատրիարք Հայրը և ընդունելու նորին Սրբազնութեան հայրական օրհնութիւնը:

Ն. Ամենապատուութիւնը 28 Յուլիս, Շաբաթ օր, վերադարձաւ Ս. Աթոռ: Շոգեկառքէն իջած էր Հիստայի կայարանը:

(«Սիռն», 1984, է. Յարի, Օգոստոս, Թիւ 8, էջ 250-251):

• • •

Շր. 11 Օգոստ. — Երեկոյեան ժամերգութեանէն ետք, ամբողջ Միաբանութիւնը հաւաքուեցաւ Պատրիարքարանի մեծ դահլիճը, ողջնեթ մաղթելու Ս. Պատրիարք Հոր, որ առողջական դարձանուծի համար Եւրոպա պիտի մեկնի: — Յաջորդ առաւօտ, Ս. Պատրիարք Հայրը, իր հետ ունենալով Գաւազանակիր Տ. Եղիշէ վրդ. Տէրտէրեանը, Հայֆա գնաց, անկէ նաւ հասելով Եւրոպա մեկնելու համար:

Ս. ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՍԱԼԱՅԱՏԱԿՈՒՄԸ

Ս. Հրեշտակապետոց Տեսուչ Հոգշ. Տ. Վահան վրդ. Գէորգեանի նախադառնութեամբ, և Երուսաղէմացի Պրք. Մերկեր Մերկերեանի, Գէորգ Սահակեանի ու Գէորգ Պէնէնեանի (Մուկթար) անխնայ ջանքերուն շնորհիւ, լրացաւ Ս. Եկեղեցւոյս աւալյառակման գործը, որ ծրագրուած էր նախորդ Տեսուչ Հոգշ. Տ. Յովհաննէս վրդ. Առաքուրեանի օրով և գումար մըն ալ հանգանակուած այդ նպատակին համար, Երուսաղէմացի եկեղեցուէր աղաւթիններէ: Տ. Վահան վրդ. յաջողեցաւ այդ գումարը բարձրացնել է. Գ. 117.045 ի, 15 կիրաւ ալ իր կողմէ նուիրելով:

12 Օգոստոսի կիրակին, Հոգեհոգեւորական մասնաւոր պաշտօն մատուցուեցաւ նոյն եկեղեցւոյ մէջ, հանգանակութեան մասնակցող բարեսիրաց ննջեցելոց հոգւոյն ի հանգիստ:

(«Սիռն», 1984, է. Յարի, Սեպտեմբր, Թիւ 9, էջ 287-288):

Ս. ՅԱՎՈՐԻՆՆԵՐՍԵՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

- Կիր. 1 Յուլիս. — Բարեկեցեալ Ս. Լուսաւորչի պանոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Թարուլին, մեր վերնամասերն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գոռան Արդ. Ալանեան:
- Ուր. 6 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Թարուլին Նախագահին Գերը. Տ. Կիրեղ Եպոս:
- Եր. 7 Յուլիս. — Ս. Գրիգորի Լուսաւորչին (Գիւն Նոյարաց): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տահարի Ս. Մակարայ մատարն մէջ, ուր ըստ աւանդութեան թաղուած է մանուշեք Ս. Լուսաւորչին ժամապարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկատարեան:
- Կիր. 8 Յուլիս. — Ըստ սովորութեան, Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ քաղաքի աւանդական բաժնին մէջ գտնուող Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:
- Դը. 11 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Թարուլին Նախագահին Լուսաւորչի Գերը. Տ. Գարեգին Արքեպ. Գաւառեան:
- Յը. 12 Յուլիս. — Ո. Խաղճաւանց վարդապետաց մեքոյ Սահակայ եւ Մեհապայ (Տոն ազգային): Մայր Տահարի Աւագ Սեղանին վրայ Ս. Գատարազը մատուցւ Հոգը. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երպէթեան:
- Եր. 14 Յուլիս. — Ս. Տրդատայ քաղաքի մեքոյ, Աւստին Գիւլիսի մեքոյ: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գիւլիսիին ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գոռան Արդ. Ալանեան:
- Նախատեսակին ի Ս. Թարուլին Նախագահին Գերը. Լուսաւորչի Արքեպ. Սրբազանը:
- Կիր. 15 Յուլիս. — Գիւն Տիոյ Ս. Առաքաւանքին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Գերեմանին Ս. Առաքաւանքին Տահարին մէջ, Տիրամայր Ս. Կիրեղմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկատարեան: Երթ աւագանի թափօրները գլխաւորեց Գերը. Լուսաւորչի Արքեպ. Սրբազանը:
- Ուր. 20 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Թարուլին Նախագահին Գերը. Լուսաւորչի Արքեպ. Սրբազանը:
- Եր. 21 Յուլիս. — Ս. Երկոսեան առաքելոց Քրիստոսի եւ Պողոսի՝ Երեմասաներոյ առաքելոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տահարի Ս. Պողոսի վերնամասերն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Համարաձում Վրդ. Քէշիշեան:
- Կիր. 22 Յուլիս. — Բարեկեցեալ Վարդապետի պանոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարուլին, մեր վերնամասերն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Ուր. 27 Յուլիս. — Նախատեսակի պաշտօնական Մայր Տահարին Կիւն՝ Ս. Էլմիմին մատարն մէջ: Լուսաւորչի մեր Գերը. Տ. Կիրեղ Եպոս. Գարեգին:

● Եր. 28 Յուլիս. — Յիւնական Յովանիկին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Էլմիմին մատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երպէթեան:

— Մայր Տահարին մէջ պաշտօնական Գալիսեան Կիւնական մեծահանգէն Նախատեսակին եւ աւանդական Տեղական Գալիսեան տարեգրութի հանդիսութեան Նախագահեց Գերը. Լուսաւորչի Արքեպ. Սրբազանը:

— Իրիկեանդէմին, Մայր Տահարին մէջ կատարուած լիկեցեանի եւ շնորհակալութեան Նախագահեց Գերը. Տ. Կիրեղ Եպոս:

● Կիր. 29 Յուլիս. — ՎԱՐԴԱՎԱՐ (Տոն Այլախեղութեան Տեղին): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը՝ Մայր Տահարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցւ Լուսաւորչի Արքեպ. Սրբազանը:

— Կէսօրէ կողք, Մայր Տահարին մէջ պաշտօնական Վանքաւանի Նախագահեց Գերը. Տ. Կիրեղ Եպոս:

● Բը. 30 Յուլիս. — Յիւնական մեքոյ: Մայր Տահարի Ս. Գիւլիսիին մատարն մէջ Ս. Գատարազը մատուցւ Հոգը. Տ. Գոռան Արդ. Ալանեան: Ապա, Գերը. Տ. Կիրեղ Եպոս. Նախագահեց հոգեւորութեան պաշտօնականներն, որ կրկնուեցաւ գաւառի վրայ Ս. Կիրեղ Եպոսի մատուցւ:

● Ուր. 3 Օգոստ. — Նախատեսակին ի Ս. Թարուլին Նախագահին Գերը. Տ. Կիրեղ Եպոս:

● Եր. 4 Օգոստ. — Քաղաքի առաքելոց եւ Սանդիսի կուրի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ս. Գիւլիսիին մատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Համարաձում Վրդ. Քէշիշեան:

● Կիր. 5 Օգոստ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարուլին, վերնատան մեր մատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եր. 11 Օգոստ. — Մեղեցի եւ քոռանց Ս. Գր. Լուսաւորչին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գիւլիսիին ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երպէթեան:

● Կիր. 12 Օգոստ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Թարուլին ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գոռան Արդ. Ալանեան: Ս. Գատարազէն կողք կատարուեցաւ Բարեկեցեանի աւանդական արարողութիւնը, Նախագահութեամբ Գերը. Լուսաւորչի Արքեպ. Ս. Զոր:

● Բը. 13 Օգոստ. — Այսօր սկսան Ս. Կոյսի վերափոխման տունը կանխող հանդիսաւոր Ս. Գատարազի ներքոյ, Տիրամայր Ս. Կիրեղմանին վրայ ի Ս. Առաքաւանքին:

● Եր. 18 Օգոստ. — Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Առաքաւանքին, Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Գոռան Արդ. Ալանեան:

● **Գիր. 19 Օգոստ.** — Բարեկենդան Ս. Ասուռածաթանի պահոց: Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Օսրուսթիւն, ինքն լինելով մատուցուեցաւ ի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Ուր. 24 Օգոստ.** — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Յանարին Կից: Ս. Էլմիմանին մատուցուեցաւ ի Ս. Զանարին եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Շր. 25 Օգոստ.** — Յովն Եղիսիմի Ս. Էլմիմանին: Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կէտորէ եռք, Գասար. Փոխանորդ Կից.** Տ. Կիւրեղ Եղիսի զիտուարութեամբ, Միտարանութիւն ինքնաշարժեալ ի Ս. Զանարին եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան: Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Գիշերակիցիւն, Նոյն օրը Վրդ. Դարբիդեան:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան: Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Կիր. 26 Օգոստ.** — **Վերսիլիսի Ս. Ասուռածաթանի:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան: Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան: Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կէտորէ եռք, Մայր Յանարին մէջ պաշտուեցաւ Ս. Գասարապը:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Ուր. 27 Օգոստ.** — **Միտարանի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կիւրեղ Եղիսի զիտուարութեամբ, Միտարանի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Շր. 28 Օգոստ.** — **Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կիւրեղ Եղիսի զիտուարութեամբ, Միտարանի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Քշ. 3 Սեպտ.** — **Նախատեսակին ի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Քշ. 4 Սեպտ.** — **Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Շր. 5 Սեպտ.** — **Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Նախատեսակին ի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Կիր. 6 Սեպտ.** — **Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կիւրեղ Եղիսի զիտուարութեամբ, Միտարանի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Շր. 15 Սեպտ.** — **Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կիւրեղ Եղիսի զիտուարութեամբ, Միտարանի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Քշ. 20 Սեպտ.** — **Նախատեսակին ի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Ուր. 21 Սեպտ.** — **Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կիւրեղ Եղիսի զիտուարութեամբ, Միտարանի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

● **Շր. 22 Սեպտ.** — **Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— **Կիւրեղ Եղիսի զիտուարութեամբ, Միտարանի Ս. Զանարին:** Ս. Գասարապը մատուցուեցաւ ի Ս. Ասուռածաթանի Ս. Օսրուսթիւն եւ չօգչ. Տ. Սեան Վրդ. Դարբիդեան:

— Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնած իւրօրեային նախատանկին, որմէ ետք Ս. Իսախի մատուցեց թափօրով փոխադրեց Աւագ Սեղան:

— Իրկնադէմին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուած լեկոնցէի և Հսկման հարգերուն նախագահեց Գերշ. Ս. Կիրեղ Նպոփ:

● Կիր. 30 Սեպտ.— ՏՈՒ ՎԵՐԱՑՄԱՆ Ո. ԽԱՅԻՆ (629): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատրիարք՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց և խաչ խորհուրդին շարժեց քարոզեց Հռոմ-բարապետ Գերշ. Ս. Գարեգին Արքեպիսկոպոս: Ըստ սովորութեան, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ ազգիս և Ս. Աթոռոյ բարեբար Մելգոնեան եղբարց հոգիներուն համար, նախագահութեամբ Գերշ. Ս. Կիրեղ Նպոփ:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած իւրօրեային մէծ Անշուստանին նախագահեց Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

Հետեւեալ ղեղղին յիշատակութիւնը մտքած էրէք միտինի նախորդ թիւով տալ. —

● Եշ. 12 Ապրիլ.— Կէսօրէ առաջ, Գաղական նոր Նախիկ Մօնո. Գարսոն Գերիւ, ընկերակցութեամբ Լաւինաց Գատրիարքին և Ճրանդիակեանց Կիւթաթին, հանդիսաւոր թափօրով մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, որու մուտքին դիմաւորուեցաւ երեք յարանաւանեցեանց ներկայացուցիչներէն: Ա. Աթոռոյ կողմէ ներկայ էին Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Ս. Կիրեղ Նպոփ և Աւագ Թարգման Հոգշ. Ս. Սեան Վրդ. Դարիպեան: Բարի գալըստեան հառերէ և Սրբազան Գաղին համար կատարուած միաղթանքէ ետք, բարձրաստիւն հան հոգեկրթականը ծանօթացաւ զանազան համայնքներու ներկայացուցիչներուն:

● Դշ. 4 Յուլիս.— Երեկոյեան, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց Անկախութեան 2(8րդ տարեգարծին առթիւ, Ամերիկեան Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Հռոմ-բարապետ Գերշ. Ս. Գարեգին Արքեպոս. Գաղանհեան, Աւագ Թարգման Հոգշ. Ս. Սեան Վրդ. Դարիպեան և Քարտուղար Տէր Գերշ. Հինդիկեան:

● Ուր 6 Յուլիս.— Ս. Ուխտիս երեք Միաբաններէն Հոգշ. Ս. Յովսէփ Ս. Վրդ. Մամաւր, որ իբր տարիէ մը ի վեր կը մնար Ս. Աթոռ, վերադարձաւ Նպոփաւ:

● Բշ. 9 Յուլիս.— Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Գերշ. Ս. Կիրեղ Նպոփ, փոխադրուեցաւ Ճրանդական Հիւանդանոց, հիւթարկուելու համար վիրաբուժական գործողութեան: Վերադարձաւ ապաքինած՝ երկու շաբաթներ ետք:

● Եր. 14 Յուլիս.— Երեկոյեան, Ճրանդական Յեղափոխութեան 195րդ տարեգարծի առթիւ, Ճրանդական Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը, Հռոմ-բարապետ Գերշ. Ս. Գարեգին Արքեպոս., Հոգշ. Ս. Սեան Վրդ. և Տէր Գերշ. Հինդիկեան:

● Բշ. 16 Յուլիս.— Կէսօրէ առաջ, Գերիւ-քական Ընդհ. Հիւպատոս Գր. Ժան Ուիլեմի իր մեկնումին առթիւ, երաժշտի այցելուութեան եկաւ Գատրիարքարան:

● Եր. 21 Յուլիս.— Երեկոյեան, Գերիւ-քայի ազգային տոնին առթիւ, Գերիւ-քական Ընդհ. Հիւպատոսի կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Հռոմ-բարապետ Սրբազանը և Տէր Գերշ. Հինդիկեան:

● Եշ. 26 Յուլիս.— Կէսօրէ առաջ, Սպանական Ընդհ. Հիւպատոս Գր. Ռամոն Արմէն-գոտ իր մեկնումին առթիւ, երաժշտի այցելութեան եկաւ Գատրիարքարան:

● Կիր. 9 Սեպտ.— Երեկոյեան, Մոսկուայի և Համայն Ռուսիոյ Գատրիարք Ն. Ս. Գիմէնի անուան տոնին առթիւ, Ռուս Միաբանութեան Մեծաւոր Արշիմանդարի Բանթիէյմոնի կողմէ, Russian Compound ի մէջ սարքուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Հռոմ-բարապետ Գերշ. Ս. Գարեգին Արքեպոս., Գատր. Փոխանորդ Գերշ. Ս. Կիրեղ Նպոփ, Հոգշ. Ս. Սեան Վրդ. և Տէր Գերշ. Հինդիկեան:

● Բշ. 24 Սեպտ.— Առաւօտուն, Հռոմ-բարապետ Գերշ. Ս. Գարեգին Արքեպոս., ընկերակցութեամբ Միաբան Հայրերու, բացումը կատարեց ժամեք. Վարժարանի և Ընծայարանի 1984-1985. դպրոցական տարեշրջանին: Սրբազանը նոյն առեւ կը վարէ Տեւոթիւնը Վարժարանին:

● Դշ. 26 Սեպտ.— Յաջորդ օր սկսող Հրէական Նոր (5745) Տարուան առթիւ, Ամեն. Ս. Գատրիարք Հայրը շնորհաւորական հեռագրիներ յղեց Իսրայէլի Նախագահ Վեմ. Հայիմ Հերցօգի, Նորընտրեց Վարչապետ Վեմ. Շիմոն Բերէսի, Խորհրդարանի (Գնէտէթ) Նորընտրեց Նախագահ Վեմ. Շլոմ Նիլիէլի, Բաղադապետ Վեմ. Թէտի Բոլիէի և այլ պետական բարձրաստիւն պաշտօնատարներու:

**Յ. ԱԹՈՌՈՅ ՅԻԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ
ՕՏԱՅԱՄԵ Է ՀԵՏԵԻՏԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

- Դիւան Ն. Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի (1600-1900) — Լ. Գ. Մինասեան, Ուղեցոյց Գրքոյի, Հրատարակութիւն Իրանո-Հնդկաստանի Հայոց Թեմական Խորհրդի, Նոր Զուղա, Տպ. Ս. Ամենափրկիչ վանքի, 1976, էջ 55:
- Նոր Զուղայի Ուղեցոյց — Լ. Գ. Մինասեան (Կազմող): Բ. Տպագրութիւն (Բարեփոխում): Նոր Զուղա, Տպ. Նոյն, 1976, էջ 24:
- Մտորութիւններ — Յոյգեր — Ապրումներ — Լ. Գ. Մինասեան, Նոր Զուղա, Տպ. Նոյն, 1977, էջ 96:
- Անմեղ Զոհ — Լ. Գ. Մինասեան, Նոր Զուղա, Տպ. Նոյն, էջ 26:
- Պատարագամատոյց — Պօղոս Ա. Բնյ. Պետրոսեան (Գրաբար բնագրից Աշխարհաբարի վերածննդ՝ բացատրութիւններով): Նոր Զուղա, 1977, էջ 69:
- Ինչպէս Պէտք է Մասնակցիլ Սուրբ Պատարագին: Ժողովրդական Մատենաշար Թ. 1: Նոր Զուղա, Ս. Ամենափրկիչ վանքի Տպարան, 1974, էջ 17:
- Պարզ Աղօթքներ: Ժողովրդական Մատենաշար Թիւ 2: Տպ. Նոյն, 1975, էջ 51:
- Կարգացոյց Ըստ Աւանդութեանց Հայոց. Եկեղեցւոյ — Մեսրոպ Վրդ. Աշեան: Ժողովրդական Մատենաշար Թիւ 3: Նոր Զուղա, Տպ. Նոյն, 1975, էջ 101:
- Հին եւ Նոր Անծնանուններ — Մեսրոպ Վրդ. Աշեան: Ժողովրդական Մատենաշար Թիւ 4: Նոր Զուղա, Տպ. Նոյն, 1975, էջ 83:
- Գոհաբանական Մաղթանք վասն Հանրապետութեան Ազգիս Հայոց: Նոր Զուղա, Տպ. Ժամ նախորդներուն, 1978, էջ 16:
- Հայրենական (Գերթումներ) — Ներսէս Տէր Մեսրոպեան (Բալայեան): Նոր Զուղա, Տպ. Ժամ վերսոյն, 1978, էջ 208:
- Թուրքիայի Հայաստանութեան եւ Հայաստանի Գաղաքական Ոչնչացման Գաղաքականութիւնը — Ատուշեանեան Մատենաշար Վեպ Դասար, Թիւ 3: Թհրան, Տպ. «Արիք», 1975, էջ 44:
- Երեք Օր — Արմէն Գէօ (Վարդգէս Յրանգեան): Թհրան, 1978, էջ 103:
- Հողմ Շոյց — Վարանդա Աւք Ներսողական Եղիշ Զարեցի, իր ծննդեան 80ամեակի եւ մահուան 40ամեակի առթիւ: Թհրան, Տպ. Նայիրի, 1978, էջ 15:
- Ափում Արարափի — Արմինէ Քուրքեան: Թհրան, Տպ. Նայիրի, 1978, էջ 21:
- Օսմանեան Բանակին մէջ 1914 Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին Փախուստ Հայկական Բանակին մէջ — Մելիք-Շահ (Արմենակ Մելիքեան): Թհրան, Տպ. «Արիք», 1977, էջ 80:
- Սրբոյ Պատարագի Խորհուրդ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, Ի Պէտա Հաւատացելոց (Հայերէն եւ Գաղղիերէն): Լիոն, Տպ. «Էմբրէսիօն Մօսկոն», 1977, էջ 83:
- Քաղցրութիւն — Սամուէլ Պաղպալեան: Փարիզ, 1982, էջ 320:
- Փորձ Տարա-Դրութեան Մասին — Յ. Բերբեքեան: Վեպ Սփիւռք Մատենաշար Թիւ 1: (Հայերէն եւ Գաղղիերէն): Փարիզ, Տպ. «Յուսք», 1978, էջ 287:
- Դաշտակար — Բիւզանդ Քօփուլեան: Փարիզ, 1976, էջ 50:
- Իրանահայ Բանաստեղծներ — Կարիկ Պոստոնեան (Կազմող): Հրատարակութիւն Հայ Սրբաբար Զորագման Միութեան: Փարիզ, 1976, էջ 60:
- Եղեռնը — Լեւոն Զորմիսեան: Թատերգութիւն (1915ի Հայ Տարագրութեան) Հինգ Արար: Փարիզ, 1974, Տպ. Տօնիկեան, Պէյրութ, 1974, էջ 100:
- Փորը Հայրի Սիւմ-Հատի-Դիւղ Դիւղաբաղարի Հայերու Պատմութիւնը (1890-1922) — Ստեփան Պոստոնեան: Փարիզ, 1978, էջ 28:
- Ժողովուրդ մը որ Զուգեց Մեռնիլ... (Այն Սե Օրերուն) — Մատուր Պէրպէրեան: Փարիզ, Տպագրութիւն Տէր Յակոբեան, 1984, էջ 142:

Հայկական Հեռաձայնի Տեղաբաժնի Մոնիթինգի եւ Սթիմուլայի Հայութեան (1984) — Հռոմանաւորութեամբ Ս. Յակոբ Հայր. Առաքելական Եկեղեցւոյ, Մոնիթինգ, Գա. նոտա, 1984, էջ 11 և 155:

Հարիւր Ութսունամեակ Հայ Գարնրական Մամուլի (1784-1974) — Վազգէն Այգունի, Հայացի Ակնարկ, Մոնիթինգ, 1975, էջ 44:

Ինչ Մնաց... — Գրիգոր Մազմանեան (Մազ-Գրի), Թորոնթո, 1983, էջ 162:

ա) Ռուբրիկ Հայրենիքէն, բ) Հոգեպատում, գ) Սորոս (Միտախօսութիւն) — Գրիգոր Գ. Մազմանեան (Մազ-Գրի), Հայկական, Գալիֆոնիա, 1980, էջ 121:

Լեռներ Վիկերու մէջ (Բերթուածներ, 1968-1977) — Զորեկ Մեղանեան, Լոս Անճելէս, Գ. Բրիթիք, 1978, էջ 355:

Սրտի Մրմունքներ — Գրիգոր Պաշտօնեան, Յուլիո, Նամակներ և Յոգեպատմութիւն, Լոս Անճելէս, Էնթ Օրթ Տպարան, 1978, էջ 238:

Տարագրի մը ձամբան (Յուլիոյ) և Քէմալի Պատմութիւնը — Գրիգոր Պաշտօնեան, Լոս Անճելէս, Գալիֆոնիա, 1984, էջ 416:

Զորավար Աղոյանի եւ Հայ Յեղափոխական Շարժումը — Անդրանիկ Զեյնեան, Լոս Անճելէս, Տպարանութիւն Ապրիլ, 1984, էջ 745:

Վարդանանք (Հայերէն և Անգլիերէն) Ա. Վաչէ, «Անի» Հրատարակչատուն, Մասնաշաղկ Բիւ 1, Լոս Անճելէս, Տպ. Ալթ, 1981, էջ 63:

Հայոց Պատմութիւն — Հրատարակչութիւն Հիւս. Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմի Աղոյանի Առաջնորդարանի, Ա. Գրիք՝ 71 էջ, Բ. Գրիք՝ 75 էջ, Գ. Գրիք՝ 113 էջ, Կլէմէնթ, Ալթ Բրիթիքի Ընկ., 1984:

Կանթիլ — Հայերէն Լեզուի Դասագիրք — Հրատարակչութիւն Հիւս. Ամերիկայի Արեւմտեան Թեմի Աղոյանի Առաջնորդարանի, Բ. Կարգ՝ 77 էջ, Գ. Կարգ՝ 77 էջ, Դ. Կարգ՝ 139 էջ, Ե. Կարգ՝ 162 էջ, Զ. Կարգ՝ 201 էջ, Կլէմէնթ, 1984:

Հայ Անունները եւ Անոնց Իմաստը — Գուրգէն Բինյ. Գուսանեան, (Հայերէն և Անգլիերէն), Լոս Անճելէս, Գալիֆոնիա, 1977, էջ 167:

Մտքի Բափառումներ — Սահակ Յովհաննէսեան, Զանազան Յոգեպատմութիւններ Աղոյանի եւ Հրատարակչական Կանաքի Շուրջ, Լոս Անճելէս, 1981, էջ 408:

Հայոց Լեզուն — Արմէն Տոնոյան, «Անի» Հրատարակչատուն — Մասնաշաղկ Բիւ 2, Լոս Անճելէս, Ապրիլ Տպարան, 1981, էջ 55:

Արցունք եւ Ժպիտ — Անուշ Գրիգորեան, Խմբագրի և Հրատարակչութիւն Իրականացուց՝ Արմէն Տոնոյան, Նիւ Եորք, 1980, էջ 328: [էջ 27:

Զրուցող եւ Երգող Մարիկներ — Անուշ Գրիգորեան, Բերթուածներ, Ն. Եորք, 1983, Ճառագայթող Հոգիներ — Վարդան Բինյ. Տիւլիերեան, Զափածոյ Մանրավէպեր, Լոս Անճելէս, Գ. Բրիթիք, 1975, էջ 101: [էջ 187:

Շողարձակ Խոհներ եւ Տիպարներ — Վարդան Բինյ. Տիւլիերեան, Լոս Անճելէս, 1978, Դէպի Նոր Մարդու Աշխարհ — Յարութիւն Պերպերեան, Բանաստեղծութիւն, Լոս Անճելէս, Տպ. Էնթ Օրթ, 1977, էջ 285:

Սիրերգական Մատենան, Շնորհաւոր, Բանաստեղծութիւն, Լոս Անճելէս, 1981, էջ 300:

Հայրենի Զայն — Գեղամ Եղեղեան, Բերթուածներ, Լոս Անճելէս, 1977, էջ 68:

Աստղ Ականակիտ — Գեղամ Գեղեղեան, Բերթուածներ, Լոս Անճելէս, 1978, էջ 187:

Պատկերներ (Եւրոպական ճայնադրութեամբ), Հուլիոյնի (Նշանաւոր Արարութիւն), Գառն և Մէս Կ. Պատկեր Արարչութեան Հայր. Առաքելական Եկեղեցւոյ (Հայերէն և Անգլիերէն) — Թարգմանաւոր Անգլիերէնի ձեռագիր Մանրագրական Գ. Վրդ. Սէմէրեկանի Ն. Եորք, Ս. Վարդան Տպարան, 1988, էջ 147:

50 Երգեր — Վրդ. Ս. Պերպերեան, Է. Բ. Է. Մ. Բ. Ս. Վարդան Մանուկեան Մշակութային Զեմա, Նիւ Եորք, Տպ. Ս. Վարդան, 1983, էջ 224:

Լուսարաց (Dawn) — Տարեգիրք Ռոյ և Ալէք Փիլիպոս Աղոյանի Վարժարանի, 1976-77: (Հայերէն և Անգլիերէն), Լոս Անճելէս, 1980 և 1984, էջ 123 և 113:

Եղիսկոպոսացում (1974 Սեպտ. 29-ին) - Զրպարտութեամբ Անիրաւում (1975 Մայիս - 1983) - Հմայեակ Եղս. Ինգոյեան, Մայամի, Ֆլորիդա, 1983, էջ 182 և 11:
 Վահան Թէքեան - Իսահակ Մ. Վրդ. Ղազարեան: Ամերիկա: 1984, էջ 135:
 Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի - Յովհաննէս Երզնկացի (1230-1293 թթ.). Աշխատասիրութեամբ՝ Բանասիրական Գիտութիւններ Դոկտոր, Փրոֆ. Լեւոն Գ. Խաչերեանի, Լոս Անճելէս, Տպարան Ալքո (Կլէնէյլ), 1983, էջ 388:
 Հին Յիշատակներ - Տքթ. Թարութիւն Թիբեաքեան, Նիւ Եորք, 1978, էջ 111:
 Դրացուցակ, Կրթական Ծրագիր, Ուսուցման Օժանդակ Նիթեր - Սիլվա Է. Տէր Սեփոնեան: Հոյ Դպրոցներու Կրթական Կեդրոն: Հրատարակ Տոն. Թարգման Արք. Բ. Առաջնորդին Հայոց. Եկեղեցւոյ Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի: (Հայերէն և Անգլերէն), Նիւ Եորք, Տպրթ. Միքայէլ Քէնիայեան, 1984, էջ 91:
 Մոմակալի Դասընթացը Հայաստանայոց Սուրբիական Եկեղեցւոյ (Ուսուցչին համար) - Հայկազուն Վրդ. Մեղիսեան (Հայերէն և Անգլերէն): Նիւ Եորք, Տպ. Ս. Վարդան, 1983, էջ 76: [1983, էջ 63:
 Նշանաւոր Սրբորդութիւն (Հայերէն և Անգլերէն): Նիւ Եորք, Տպ. Ս. Վարդան, Կիլիկիոյ Հայոց Թագաւորները Իրենց Տպած Դրամներով (1198-1393) - Անուշահ Ա. Խպեան (Հնագէտ), Հայերէն և Անգլերէն: Պէյրուս, 1973, էջ 127:
 Հիւանանահայ Նկարչութիւնը Ինքնութեան Տազնապի Լոյսին Տակ - Սեդա Պարսումեան - Տատոյեան: Հրատ. Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան: Պէյրուս, Տպ. Տոնիկեան, 1984, էջ 77 և Գունատիւ Կերտապարութիւններ:
 Վաթնումակ - Սիւակ Յակոբ Վարժապետեան: Քերթնումներ (1940-1978): Պէյրուս, Տպարան Ատլաս, 1978, էջ 204: [1977, էջ 84:
 Մարմին եւ Արիւն - Կարօ Արմէնեան: Բանաստեղծութիւն: Պէյրուս, Տպ. Սեւան, Պատմաւածներ - Ուիլիամ Սորոյեան: Հայացուց Յովհաննէս Շէօնէլեան: Պէյրուս, Տպ. Սեւան, 1978, էջ 370: [1983, էջ 289:
 Նոր Հայաստան, Նոր Հայեր - Անդրանիկ Ծառուկեան: Պէյրուս, Տպ. Տոնիկեան, Մշտադար Ներշնչումներ Ուսուցչական Ապրումներէ - Սեդրա Պաշտոյեան (Արա Ջովհան): Արձակ էջեր և Քերթնումներ: Պէյրուս, Տպ. Սեւան, 1973, էջ 255:
 Արամ Հայկազ - Կեանքի ու Գործի: Հրատ. Հոյ Գրականութեան Բարեկամներու Միութեան, Նիւ Եորք: Պէյրուս, Տպարան Ատլաս, 1962, էջ 85:
 Դրագէտ Մալխասի Կեանքն ու Գործը - Հրատ. Դրագէտ Մալխասի Յորիւնեան Կեդր. Յանձնախումբի: Պէյրուս, 1956, էջ 79:
 Պատմութիւն Բալանիմիտի Հնուց Մինչև Մեր Օրերը - Թարութիւն Ջախսարեան: Պէյրուս, Տպ. Տոնիկեան, 1974, էջ 596 + 7:
 Մայր Յուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան - Անուշահ Արք. Դանիէլեան (Կաթող): Հայկական Իսթանպուլ Գ. Կիւլլէկեան Հիմարկութեան: Անթիլիաս, Տպարան Կաթողիկոսարանի, 1984, էջ 650:
 Արեւ Երկիր, Արեւ Աղօթք - Արշակի Վրդ. Գաբունեան: Անթիլիաս, Տպ. ըստ նախորդին, 1984, էջ 79:
 Յայգալոյս (Արձակ էջեր) - Ուսէն Զարդարեան: Հրատ. Ասթարճեան Գրական Մրցանակի, Թիւ 2: Անթիլիաս, Տպ. ըստ նախորդներուն, 1977, էջ 447:
 Յիշատակի Ոգեկոյում Տ. Զարարիա Կրդղուանցի Գաղակորով Պատրիարքին Հայոց Թուրքիոյ - Իր Նշնդեան 265-ամեակին առթիւ: Իսթանպուլ, 1977, էջ 95:
 Գարնանային (Քերթնումներ) - Եղաւարդ Սիմէլեան: Իսթանպուլ, 1984, էջ 22:
 Վատակ - Իսայի Հատեւճեան: Թատերախաղ Երեք Վարդապետով: Իսթանպուլ, Տպուած Ալեք Մանուկեան Մշակութային Հիմնադրամի ծախքով, 1978, էջ 83:
 Օրագրիս Տանընդինգ էջերը - Հեղինակ՝ Նոյն: Իսթանպուլ, 1977, էջ 254:
 Հայրենիք եւ Ծննդավայր - Կարօ Մհեկեան: Աթէնք, Հրատարակութիւն Ազատ Օր, Յուլիս 1982, էջ 10:

- Համառոտ Պատմություն Ռամկավար Ազատական Կուսակցության Կազմության — Աւետիս Եսփուհեան: Մատենաշար Հայ Ազգային Հիմնադրամի: Գահիրե, Տպ. Ոսկեառ, 1977, էջ 53:
- Համառոտ Մատենագիտություն Մեծ Եղեռնի Մասին (Օտար Հեղինակներ) — Տիգրան Գեորգեան: «Արև» Օրաթերթ, 1980 Յուլիս 17-Օգոստ. 5:
- Գիրք Դիւցազնրգութեանց — Կաստան Զարեան: Բանաստեղծութիւն: Երուսաղէմ, Տպարան Սրբոց Յակոբեանց, 1978, էջ 277:
- Բերքահաւար — Վահէ Վահան: Երուսաղէմ, Տպ. ըստ նախորդին, 1978, էջ 324:
- Ամէն Տեղ Հայ Կայ — Վահրամ Մովսէս: Երուսաղէմ, Տպ. նոյն, 1977, էջ 359:
- Հայկական Յախճապակիի Յուցահանդէս — Կազմակերպութեամբ Հայ Երիտասարդաց Միութեան: (Հայերէն և Անգլերէն): Երուսաղէմ, Հինգշաբթի, 10 Մայիս 1984, Ալեքս. և Մարի Մանուկեան ժառ. Վարժարանի Կազմիատարարին մէջ: էջ 19:
- Հայկական Հին և Նոր Ձեռագործներու Յուցահանդէս — Հայ Երիտ. Միութիւն, Երուսաղէմ (Հիմնադրութեան 47րդ տարեգարծին առթիւ): (Հայերէն և Անգլերէն): Կապացած նոյն վայրին մէջ, Հինգշաբթի, 1 Նոյեմբեր 1984 ին:
- Նկարազարդ Հայկական Ձեռագիրներ Մխիթարեան Միաբանութեան ի Վիեննա — Հայդէ Բուչուլեան և Հելմուտ, աշխատակցութեամբ Եւա Յիմմերմանի, Համառոտ Գերմաներէն Բնագրէն Հայերէնի Թարգմանեց՝ Հ. Պ. Տէր-Պօղոսեան, Վիեննա, Մխիթարեան Տպարան, 1978, էջ 45 + 80, 250 Տախտակներով:
- Աստուածամայրը — Վաչէ Մ. Վարդ. Իշնատիոսեան: Երկրորդ Տպագրութիւն: Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1977, էջ 39:
- Դոստոնեսկին, Դոլոտոյը եւ Պարոյր Սեւակը — Է. Յովհաննիսեան: Հայկական Հարցերի Հաստատութիւն, Միւնիխ: Վենետիկ, Տպ. Թ. Լ. Ա., 1978, էջ 113:
- Բանաստեղծութիւն — Գևորգ Կապարեանց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1977, էջ 190:
- Դոյապատմաբան Կեանքիս — Սիրելի, Երգել, Մոռայել — Սամուէլ Պազդալեան: Վենետիկ, Տպ. Ս. Ղազար, 1977, էջ 182:
- Մատենան Փրկութեան — Սասուն Տիգրանի Վարդանեան: 1978, էջ 163:
- Երեւանի Յորեւանը — Ա. Վ. Խաչիկեան: Գործքի 2750-ամեակի Յորեւանական Տարեգրութիւն: Երեւան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1972, էջ 301:
- Ուռննու Տակ (Վիպակ) — Մարգար Դաւթեան: Երեւան, Հայպետհրատ, 1949, էջ 133:
- Դառնի — Գ. (1949-1956) — Բարկէն Ն. Աւագիւտեան և Գրիգոր Հ. Կարախանեան: Պեղումների Որդեւնքները (Միջին Դարեր): Հայկական ՍՍԻ Գիտ. Ակադեմիա, Հնագիտութեան և Սոցիոլոգիայի Ինստիտուտ, Հնագիտական Պեղումներ Հայաստանում — Թիւ 10, Երեւան, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ Հրատ., 1962, էջ 122:
- Հայաստանի Վրացերէն Սրճանագրութիւնները — Պարոյր Մ. Մուրադեան: Աղբիւրագիտական Գննութիւն: Երեւանի Պետ. Համալսարանի Հրատ.: 1977, էջ 362:
- Դառնիի Յունարէն Սրճանագրութիւնը եւ Դառնիի Հեթանոսական Տաճարի Կառուցման Ժամանակը — Ակադ. Յակոբ Մանանդեան: Վ. Մ. Մուրադի Անուան Երեւանի Պետական Համալսարան: Երեւան, 1946, էջ 59:
- Ճանապարհային Սրբեւեկութեան Կանոններ — Վ. Հ. Օհանեան (Սմբատի): Թարգմանեց՝ Հ. Խ. Զորացպանեան: Երեւան, «Հայաստան» Հրատ., 1976, էջ 82:
- Հայերէն Ձեռագրերի Ժէ. Դարի Յիշատակներ (1621-1640 թթ.) — Հատոր Բ. — Վազգէն Յակոբեան և Աշոտ Յովհաննիսեան (Կազմողներ): Հայկ. ՍՍՀ Գիտ. Ակադեմիա, Պատմութեան Ինստիտուտ, Երեւան, 1978, էջ 940:
- Հին եւ Միջնադարեան Հայ Քրէական Իրաւունք (Առանձին Յանցագործութիւններ) — Արշակ Թ. Թովմասեան: Երեւանի Պետական Համալսարան, 1977, էջ 466:
- Սոլմեջիւն — Սֆիւս Սամուէլեան և Ստեփան Նազդեան: Երեւան, 1977, էջ 94:

(Շարունակելի)

Գրաւորար Խաչնաղարաբի
ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՍԵՃԱՆ

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ ԵՒ ՇՈՒՑՈՎ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԵՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ
ԴԱՐՁԱՏԻՊ (ՈՖՍԷԹ) ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՅՐ ՅՈՒՑԱԿ ԶԵԴԱԳՐԱՅ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
(Ժ. ՀԱՏՈՐ)

Կազմեց՝ ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔ. ՊՈՂԱՐԵԱՆ

Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Ք
(ԳՐՊԱՆԻ)

Ը. Տպագրութիւն — էջ՝ 672

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն

Ե. Տպագրութիւն — էջ՝ 383

ԸՆԹԱՅՔ Ի ԳՐՈՅ ԲԱՐԲԱՌ

ԵՂԻՇԷ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԴՈՒՐԵԱՆ

(Ա. ՏԱՐԻ)

ԺԱ. Տպագրութիւն — էջ՝ 100

ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ

Գ. Տպագրութիւն — էջ՝ 196

ՅՈՒՑԱԿ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ Գ. ԿԻԻՂԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆԻ

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀՆԱՏԻՊ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

(1512 — 1800)

Կազմեց՝ ՈՐՈՅ ԳԱԼՈՅՃԵԱՆ

Վերջաւորութեան Յաւելուած՝ Հայ Տպագրիչներու, Մեկնասերու, Մեղանահարներու,
Սրբագրիչներու Ցանկով եւ Ընթանեկան Մասով

մօտ 450 էջ

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԽՄԱԿԳԱԿԱՆԻ

— 'արեկադուրիւն Հայց. Եկեղեցւոյ

ԹՈՒԳՈՄ ՊԱՏՐԻԱՐԺ

130

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— «Ետղսպուրիւն Եմենեցուն»

ԹՈՒԹԷՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

139

— Խօսքիւն ոյժը

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ

140

— Ուրախ ըլլալ

» » »

141

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ

— Տեսական աստուածաբանութիւն

ՄԱՂԱԳԻԱ ԱՐԺԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

142

ԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ

— Զայց Հարոյն ուղեւորութիւնը

Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

146

— Սուրբ Յակոբ

ՌԷՆԱԹՕ ՄԷՆԱԶԶԻ

150

— Քիմբարուժ

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

151

— Երուսաղէմ վերադարձ

ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ՉԱՓԱՏԱՐԵԱՆ

152

Ջիրաֆա Եւրոպայի փրկչին ծննդեան ասեմ

Գ.

152

ՀԱՅԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

— Ս. Յակոբեանի վանք, Երուսաղէմ

Ն. ԱՐԺ. ԾՈՎԱԿԱՆ

153

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

— Մասնաւոր պատմագրութիւն

Ս. Նեոն վանուց Սեբաստիոյ

ՏԻԳԻՆ Ս. ԳԻՐԻՇԵԱՆ

157

ՈՒՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

— Մանրագրութիւն

Ն. ԱՐԺ. ԾՈՎԱԿԱՆ

161

ՄԱՏԵՆԱԿԱՆ

— Ի չեղեզման աստուածընկալ

Հրաթ. Ա. Յ. ՄՐՃՈՒՆԻ

163

Հրաշքայ Պատմական Նամակներից Վրեմնայի

Մարտիաններից

Հրաթ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

166

Համառոտ եւ բաղադրական տեղեկութիւններ

Եւրոպայի յիշատակներու ֆոնոգրաֆիկական վրայ

Գ. Ճ.

171

Ուսումնասիրութիւն Եւրոպայի մասին

ՎԱՀԱՆ ԲԵՇԵԱՆ

175

ԳՐԱԽՑԱԿԱՆ

— Աստուծոյ 'Իմաստները

ԾՈՎԱԿԱՆ

180

— «Երեւելի» քրոնիկ Գրիգորի Գրիգորի Գրիգորի

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

181

ՅԵՄԱՆ ԶԱՐԻ ԱՌԱՋ

— Գուրեմի Պատմութիւն անիւններուն փոխադրութիւնը

183

— Ման Կարապետ Մեղրեանի

183

— Ս. Հրաշքայ յիշատակներից յիշատակներու

183

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Յիշատակներ - Բեմական

184

— Պատմական

186

Յանկ' Կիւրկեանի Մասնադարձի կողմէ աստուծոյ զգեստ

18